

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ORTADOĞU GELİŞMELERİNİN ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNE
ETKİLERİ**

Kübra KARASAKAL

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ORTADOĞU VE AFRIKA ÇALIŞMALARI BİLİM DALI**

ARALIK 2021

**ORTADOĞU GELİŞMELERİNİN ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNE
ETKİLERİ**

Kübra KARASAKAL

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ORTADOĞU VE AFRIKA ÇALIŞMALARI BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

ARALIK 2021

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Kübra KARASAKAL

10.12.2021

ORTADOĞU GELİŞMELERİNİN ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNE ETKİLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Kübra KARASAKAL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Aralık 2021

ÖZET

Ortadoğu Bölgesi, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının orta noktası olma özelliğine sahip olması dolayısıyla çok stratejik bir konumdadır. Arap Yarımadası'nı da içine alan bölge özellikle enerji kaynakları açısından zengin olan birçok devleti bünyesinde barındırmaktadır. Napolyon'un Mısır'ı işgali ile bölgedeki ticari faaliyetler hız kazanmış, Batılı devletler de pazar olarak gördükleri bu topraklara nüfuz etmeye başlamışlardır. Daha sonra edebi ve kültürel faaliyetlerle ve daha çok misyonerlik faaliyetleri ile Arap milliyetçiliği düşüncesini ateşlemeye çalışmış ve başarılı olmuşlardır. Bölgede artan bağımsızlık düşüncelerini bastırmak için Osmanlı tarafından uygulanan politikalar başarılı sonuçlar vermemiş ve siyasi kimliğe kavuşan Arap milliyetçiliği hareketi Arapların Osmanlı Devleti'ne isyan etmesine ve yeni bir Ortadoğu-Arap düzeninin oluşmasına neden olmuştur. Arap milliyetçiliğinin bundan sonraki izlediği yol, Ortadoğu Bölgesi'nde meydana gelen neredeyse bütün gelişmelerden etkilenmiştir.

Bilim Kodu : 114107
Anahtar Kelimeler : Ortadoğu, Araplar, Milliyetçilik, Arap Milliyetçiliği, Pan-Arabizm
Sayfa Adedi : 92
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

THE EFFECTS OF MIDDLE EAST DEVELOPMENTS ON ARAB NATIONALISM

(M.Sc.Thesis)

Kübra KARASAKAL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

December 2021

ABSTRACT

The Middle East is in a very strategic position due to its feature of being the midpoint of Asia, Africa and Europe continents. The region, which also includes the Arabian Peninsula, includes many states that are particularly rich in energy resources. With the invasion of Egypt by Napoleon, commercial activities in the region accelerated, and Western states started to penetrate these lands, which they see as a market. Later, they tried to ignite the idea of Arab nationalism through literary and cultural activities and mostly missionary activities, and they were successful. Policies implemented by the Ottoman Empire in order to suppress the increasing independence in the region did not yield successful results and the Arab nationalism movement, which gained a political identity, caused the Arabs to revolt against the Ottoman Empire and the formation of a new Middle East-Arab order. The next path of Arab nationalism was influenced by almost all developments in the Middle East Region.

Science Code : 114107
Key Words : Middle East, Arabs, Nationalism, Arab Nationalism, Pan-Arabism
Page Number : 92
Supervisor : Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın bütün aşamalarında değerli katkılarıyla beni yönlendiren, hiçbir konuda desteğini esirgemeyen tez danışmanım sayın Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN'e ve her anımda beni destekleyerek yanımda olan canım aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
2.1. Milletin Tanımı.....	7
2.2. Milliyetçiliğin Tanımı	10
2.3. Arap Milliyetçiliğinin Tanımı	14
3. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU	21
3.1. Arap Milliyetçiliğinin Oluşma Nedenleri.....	21
3.1.1. İslami Hareketler	21
3.1.2. Misyonerlik Faaliyetleri	24
3.1.3. Jön Türkler	26
3.1.4. Yahudilerin Filistin’de Yurt Edinme Çabaları ve İngiliz Politikası	29
3.2. Osmanlı Devleti Yönetiminde Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi	32
3.2.1. Kavalalı Mehmet Ali Paşa.....	32
3.2.2. Ayrıılıkçı İsyanlar.....	34
3.2.3. İsmail Paşa.....	36
3.2.4. Panislamizm Politikası ve 1916 Arap İsyanı.....	38

Sayfa

4. ORTADOĞU GELİŞMELERİNİN ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNE ETKİLERİ	41
4.1. I. Dünya Savaşı Sonrası Düzen	41
4.2. Pan-Arabizm Düşüncesinin Oluşumu	43
4.3. 1936-39 Arap İsyanı	45
4.4. II. Dünya Savaşı Sonrası Düzen	47
4.4.1. Arap Birliği'nin Kurulması	47
4.4.2. İsrail Devleti'nin Kurulması	49
4.4.3. I. Arap-İsrail Savaşı	50
4.5. 1950 Sonrası Arap Dünyası Gelişmeleri	51
4.5.1. Mısır'da Monarşinin Yıkılması	51
4.5.2. Bağdat Paktı	52
4.5.3. Süveyş Kanalı Krizi	55
4.5.4. II. Arap-İsrail Savaşı (Süveyş Savaşı)	57
4.5.5. Birleşik Arap Cumhuriyeti	58
4.5.6. Yemen İç Savaşı	60
4.5.7. Baas: Suriye ve Irak	61
4.5.8. 1967 Arap-İsrail Savaşı	64
4.5.8.1. Savaşın Arap toplumuna etkisi	67
4.5.8.2. 242 Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı	69
4.5.8.3. Savaşın Arap milliyetçiliğine etkisi	70
4.5.9. 1973 Yom Kippur Savaşı	72
4.5.10. Camp-David Antlaşmaları	74
4.5.11. Lübnan İç Savaşı	76

	Sayfa
4.5.12. Arap Milliyetçiliğinin Sonu	78
5. SONUÇ	81
KAYNAKLAR	85
ÖZGEÇMİŞ	91

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OAPEC	Petrol İhraç Eden Arap Ülkeler Örgütü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Ortadoğu Bölgesi, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının orta noktası olma özelliğine sahip olması dolayısıyla çok stratejik bir konumdadır. Arap Yarımadası'nı da içine alan bölge özellikle enerji kaynakları açısından zengin olan birçok devleti bünyesinde barındırmaktadır. Ancak bu özellikler, Ortadoğu Bölgesi'ne her zaman avantaj getirmemiş, aksine birçok ülkenin bölge üzerinde egemenlik kurmak istemesi nedeniyle çatışmaların merkezi haline gelmek gibi çok büyük bir dezavantaj getirmiştir.

Bölge devletleri, bölgeye üstünlük kurmaya çalışan yabancı devletleri uzaklaştırmaya çabalarken aynı zamanda kendi içlerinde de çatışmaya başlamış ve böylece Ortadoğu Bölgesi süreklilik arz eden bir karmaşaya sahne olmaya başlamıştır. Ancak devletler diğer devletlerle çatışırken zarar gören milletler olmaktadır.

Milletlerin, kendi devletleri uğruna çabalamalarındaki en önemli etken ise kendilerini o devlete ait hissetmelerinde yatmaktadır. Tam bu noktada karşımıza millet ve milliyetçilik kavramları ve her iki kavramın devletle olan ilişkisi çıkmaktadır.

Tanımlanması uzun süre tartışmalara neden olmuş ancak hala evrenselleştirilmiş tanımları bulunmayan millet ve milliyetçilik kavramları, günümüzde yalnızca genelleştirilmiş anlamlara sahiptir. Millet ve milliyetçilik kavramları, sosyal ve siyasal bilimlerin önemli ve aynı zamanda tartışmalı çalışma alanlarından bir tanesi olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Geçmiş ve günümüz çatışmalarının çoğunun temelini oluşturan milliyetçilik kavramının tanımlanabilmesi için öncelikle bu kavramın özünü oluşturan millet kavramının tanımı üzerinde durmak gerekmektedir.

Millet, devlet, milliyetçilik gibi kavram ve ideolojiler, içerikleri itibari ile tartışmaya açık ifadelerdir ve dolayısıyla millet kavramı bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye, toplumdan topluma hatta kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Ortak bir şekilde var olan/edilen din, dil, tarih, kültür, ırk, miras, toprak, çıkar vb. birçok unsurun, milleti meydana getirdiği genel kabul görmüş bir tanımlamadır.

Millet kavramı başlarda yalnızca bir topluluğu ifade etse de sonraları devlet ile ilişkilendirilmeye başlanmış ve siyasi bir temel üzerine oturtulmuştur. İnsanoğlu var olduğundan beri kendini ve kendi çıkarlarını korumak adına hep bir grup oluşturmuş ancak oluşturduğu bu grubun bir millet örneği olduğunun farkına varmamıştır.

18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da meydana gelen Fransız Devrimi’nin tüm dünyanın düzenini değiştirecek sonuçlarından bir tanesi milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkmasıdır. Aslında milliyetçilik, milletler var olduğundan beri vardır ancak milletlerin de ne zaman ortaya çıktığı üzerine net bir tarihten bahsedilemediği için kavramın Fransız Devrimi ile ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

Günümüzde “vatanseverlik, vatana ve millete bağlılık, aidiyet, milletini diğer milletlerden üstün görme” gibi anlamlara sahip olan milliyetçilik, etkilerini her bölgede, her millette hatta her bireyde farklı bir şekilde göstermiştir. Monarşileri yıkarak ulus-devletleri ortaya çıkaran milliyetçilik kavramı, önemli bir birleştiricilik görevi gören dine karşı güçlü bir rakip olması gibi bir etkiye de sahiptir.

Milliyetçiliğin kendini Arap toplumlarında göstermesi ise Avrupa’dakinden hem zaman hem etki olarak farklı olmuştur. Bunun nedeni her iki toplumun birbirinden ekonomik, toplumsal, kültürel, demografik vb. birçok noktada ayrılmasıdır. Milliyetçilik, Arap toplumlarının Osmanlı Devleti hakimiyeti altında iken ilk defa tanıştıkları ve bağımsızlık kazanma yolunda kullandıkları bir ideoloji olmuştur.

Doğu toplumlarının yapısal farklılığı, bu tip ülkelerde gelenek ve modernlik arasında bir gerilimin ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmış, özellikle İslam toplumlarında ulus-devleti amaçlayan milliyetçi ideolojiden güç alan modernist hareketler ile daha geniş bir alan ve nüfusa hitap eden ümmet toplumu anlayışını savunan hareketleri karşı karşıya getirmiştir.¹

Arap milliyetçiliği üzerine çalışan Halis Ayhan’a göre Arap milliyetçiliğinin belirgin vasıfları bulunmaktadır: Arap milliyetçiliğinin amacı, Arap siyasi birliğinin ve tek Arap devletinin oluşturulmasıdır ve Arap milliyetçiliği fikri, ister Cemal Abdül Nasırcı açıdan isterse Baas hareketi açısından bakılsın Arap siyasal birliğiyle ilintili olmuştur; Arap milliyetçiliği, kalkınma sürecinin zorunlu bir parçasıdır; Arap milliyetçiliğinin demokratik doğası, tüm gelecek nesilleri için kendini yönetme ve kaderine karar verme hakkını Arap milletine verir; Sosyalist içeriklidir; tüm Arapların hayatlarının her safhasında iş birliği

¹ Şahin, M. (2015). Birinci Kuşak İslamcıların Milliyetçiliğe Bakışı, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 44.

yapmalarını gerektirir; ilericidir; ruhsal bir temele sahiptir ve Avrupa etkisi altında gelişmiştir.²

1850’lerde kültürel bir hareket olarak başlayan Arap milliyetçiliği yarım asır içinde siyasallaşmış, 20. yüzyılın ilk yarısında ise ayrılıkçı bir etnik hareket halini almış ve bir Arap ulus devleti kurma amacını güden istiklal savaşının ana ideolojisi kimliğine bürünmüştür.³ Araplar, milliyetçilik ideolojisini genelde birilerinin veya bir şeylerin etkisi ve baskısı altında kullanmayı tercih etmişlerdir.

19. yüzyılda Lübnan’da gelişen Arap Hristiyanların milliyetçiliği, Batılı misyonerlerin etkisinde; Şerif ailesinin isyanı, İngilizlerin etkisinde; Arap sosyalist milliyetçiliği Nasırizm’in etkisinde; Baas hareketi gibi oluşumlar ise Sovyetlerin etkisinde gelişim göstermiştir fakat bunların yanında kadim Arap kültürünün de kendi içerisinde geliştirmiş olduğu ve kendi tarihinden beslediği farklı bir Arap milliyetçiliği de mevcuttur.⁴

Farklı din, farklı dil ve farklı kültürden birçok insanın içerisinde yaşadığı Ortadoğu Bölgesi’nde her devlet kendi dinini, kendi dilini veya kendi kültürünü yüceltmeye çalışmış, bunu yaparken de ister istemez bölgeye yabancı güçleri dahil etmiş ve bu da bölgede çözülemez sorunlar oluşturmuştur.

Napolyon’un Mısır’ı işgali ile bölgedeki ticari faaliyetler hız kazanmış, Batılı devletler de pazar olarak gördükleri bu topraklara nüfuz etmeye başlamışlardır. Daha sonra edebi ve kültürel faaliyetlerle ve daha çok misyonerlik faaliyetleri ile Arap milliyetçiliği düşüncesini ateşlemeye çalışmış ve başarılı olmuşlardır.

Bölgede artan bağımsızlık düşüncelerini bastırmak için Osmanlı tarafından uygulanan politikalar başarılı sonuçlar vermemiş ve siyasi kimliğe kavuşan Arap milliyetçiliği hareketi Arapların Osmanlı Devleti’ne isyan etmesine ve yeni bir Ortadoğu-Arap düzeninin oluşmasına neden olmuştur.

Arap milliyetçiliğinin bundan sonraki izlediği yol, Ortadoğu Bölgesi’nde meydana gelen neredeyse bütün gelişmelerden etkilenmiştir. I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nden, II. Dünya Savaşı’nda sömürgeci Batılı devletlerden bağımsızlık kazanan Arapların bundan sonra en çok ilgilendikleri konu bir Arap birliği kurarak güçlenmek olmuştur.

² Ayhan, H. (2011). “Doğuş ve Öteki Ekseninde Arap Milliyetçiliği”, 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 212.

³ Özbek, G. (2010). “Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu: İttihat ve Terakki Döneminde Türk-Arap İlişkileri (1908-1916)”, Yüksek Lisans Tezi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1.

⁴ Öztürk, S. (2018). “Arap Milliyetçiliğine Farklı Bir Bakış: Selefilik”, *Türkiye Günlüğü*, 134, 32.

Ortadoğu Bölgesi'nin karmaşık olmasına neden olan en önemli etken dindir. Bölgede birçok farklı dine mensup insan bir arada yaşamaktadır. Arap milliyetçiliğinin başlamasında din çok fazla etkili olmasa da 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu dinin bu ideolojiye dahil olmasına neden olmuş ve 1948 yılında İsrail'in kurulmasıyla Araplar ve İsrail arasında bitmek bilmeyen bir savaş başlamıştır. Arap milliyetçiliği, 1948 yılından itibaren "İsrail'e karşı Araplar" ve "Yahudilere karşı Müslümanlar" şeklinde bir ana düşünceye sahip olmaya başlamıştır.

Mısır'ın, Arapların ve Arap milliyetçiliğinin lideri konumuna gelen Cemal Abdül Nasır, Arap milliyetçiliğinin birleştirici bir güce sahip olduğuna inanmış ancak nihayetinde hayal kırıklığına uğramıştır.

Araplarla İsrail arasında çok defa savaş yaşanmış ve 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı Arap milliyetçiliğinin etkisinin azalmasına neden olmuştur. Arap milliyetçiliği bu tarihten sonra Ortadoğu'da dini oluşumların gelişmesiyle yok olmaya başlamıştır.

Arap milliyetçiliği öncelikle kültürel alanda ortaya çıkmıştır. Daha sonra Osmanlı'nın yıkılışı ile birlikte siyasi milliyetçilik yaygınlık kazanmış, Baas Partisi'nin ortaya çıkması süreci önemli bir biçimde etkilemiş, Mısır lideri Cemal Abdül Nasır liderliğinde 1 Şubat 1958 tarihinde Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulması Arap milliyetçiliği için zirve olmuş, İsrail ile yapılan Altı Gün Savaşları mağlubiyeti ve nihayetinde Mısır'ın İsrail ile Camp David anlaşmasını imzalaması Arap milliyetçiliğinin ölümü olarak ifade edilmiştir.⁵

Bu tezde, Arap milliyetçiliğinin Ortadoğu Bölgesi'ndeki öneminden ve bölgeye olan etkilerinden bahsetmek amaçlanmış ve bu önem vurgulanırken Arap Birliği'nin ve İsrail Devleti'nin kurulması, Arap-İsrail Savaşları, Nasırizm ve Baascılık, Bağdat Paketi'nin kurulması, Süveyş Kanalı krizi, BAC'ın kurulması ve 1967 Arap-İsrail Savaşı gibi konular incelenmiştir. Tezin yazılış aşamasında Türkçe ve İngilizce literatür taraması yapılmış ancak Arapça kaynaklardan yararlanılamamıştır.

⁵ Koyuncu, A. A. (2017). "Hafız Esad Dönemi Suriye'sinde Milliyetçilik ve Ulus İnşa Çabaları", *Toplum Bilimi Dergisi*, 1 (1), 13.

Tezin birinci bölümünde tezin amacı, yöntemi ve sınırlılıklarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde millet, milliyetçilik ve Arap milliyetçiliği kavramları incelenerek kavramsal bir çerçeve çizilmiştir. Üçüncü bölümde Arap milliyetçiliğinin oluşma nedenlerinden bahsedilmiş ve Osmanlı Devleti yönetiminde Arap milliyetçiliğinin doğması ve gelişmesi süreci incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise asıl amaçlanan nokta olarak Ortadoğu Bölgesi'ndeki gelişmelerin Arap milliyetçiliğine etkileri bölgede yaşanan önemli olaylar üzerinden değerlendirilerek sonuca bağlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Milletin Tanımı

Herhangi bir nesne, varlık veya kavramın tanımlamasını yapabilmek için onu meydana getiren bileşenlerden ve bu nesne, varlık veya kavramın özelliklerinden bahsetmek gerekir. Yapılan bu tanımlamanın genel bir kabul görmesi için de herkes için geçerli bir sonuç doğurması gerekir.

Oysa millet kavramının somut değil, soyut olması, çok boyutlu olması yani kavramı meydana getiren birden fazla kriterin var olması ve bu kriterlerin de kendi içlerinde belirsiz olması, millet kavramının genel kabul gören bir tanımını yapmayı imkansız hale getirmektedir.

Millet kavramı üzerine çalışmış olan birçok tarihçi, düşünür, sosyolog ve akademisyenin sunmuş oldukları farklı bakış açıları bu noktada önem kazanmaktadır. Kimisi millet kavramını tanımlamaya çalışırken objektif ve sübjektif millet anlayışı ayırımına gitmiş, kimisi herhangi bir ayırma gitmeden kavramı oluşturan ontolojik temeller üzerinde durmuştur. Her iki bakış açısında da milleti millet olarak var eden kriterlerin ortak olduğu göze çarpmaktadır. Her iki bakış açısında da millet kavramı kısaca *“birbirlerine birtakım bağlar ile bağlanmış insanlardan oluşmuş bir topluluk”*⁶ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kemal Gözler’e göre milleti oluşturan faktörler objektif ve sübjektif olarak ikiye ayrılabilir. Birbirlerine birtakım objektif bağlarla bağlanmış olan insan topluluklarını ifade etmek için objektif millet anlayışından, birbirlerine sübjektif bağlarla bağlanmış insan topluluklarını ifade etmek için de sübjektif millet anlayışından yararlanılır. Objektif bağlardan kasıt ırk, din ve dil birliği gibi maddi hususlar iken sübjektif bağlardan kasıt mazi, hatıra, amaç, ideal, istikbal, ülkü birliği gibi manevi hususlardır.⁷

Ernest Renan, sübjektif millet anlayışını savunmakla birlikte milleti objektif unsurlarla değerlendirmenin yanlışlıklarını da ortaya koymuştur. Şöyle ki bir ırk birliği önemsizdir, çünkü “saf ırk” diye bir şey yoktur. Avrupa haritasının inşasına içgüdüsel bilinç liderlik etmiş ve herhangi bir ırk ayırımını dikkate almamıştır;

⁶ Gözler, K. (2001). “Devletin Bir Unsuru Olarak “Millet” Kavramı”, *Türkiye Günlüğü*, 64, 110.

⁷ Gözler, a.g.m., 2001, 111-115.

gerçekten de Avrupa'nın en önemli milletleri, farklı halkların kanlarından oluşan karışık milletlerdir. Günümüz milletleri ırk bakımından oldukça karışıktır. Renan, dil birliğinin ise insanları bir araya getirdiğini ancak millet olmak için zorunlu olmadığını belirtmektedir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere gibi devletlerin aynı dili konuşan insanlardan meydana gelen milletler olduğunu, oysa İsviçre'nin birbirinden farklı dilleri konuşan gruplardan meydana gelen bir millet olduğunu belirtmektedir. Din birliğine gelince, günümüz modern milletlerin oluşumunda din birliği önemsizdir. Din artık modern bir milletin kurulması için yeterli bir temel sunmamaktadır. Artık herhangi bir devlet dinine, tek bir dine inanan kitleler bulunmamaktadır. Din bireysel bir şey haline gelmiştir. Her birey istediği dine inanmakta ve dininin gereklerini uygulamakta serbesttir. Sonuç olarak millet tarihin derin karmaşıklıklarından kaynaklanan manevi bir ilkedir. Arazi yerleşimi ile belirlenen bir grup değil, manevi bir ailedir. Renan'a göre millet bir ruhtur, manevi bir prensiptir ve her gün yenilenen bir plebisittir.⁸

Anthony D. Smith ise milleti “tarihi bir bölgeyi, ortak mitleri ve tarihi hatıraları, kitleyi, halk kültürünü, ortak bir ekonomiyi ve tüm üyeler için ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğu”⁹ olarak tanımlamaktadır. Smith'e göre, etnik topluluklar ve milletler birbiri ile karıştırılmamalıdır, iki kavram arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Etnik topluluklar, milletler gibi kendi vatan topraklarında ikamet etmezler. Ortak bir iş bölümü veya ekonomik birlik sergilemelerine gerek yoktur ve çoğu zaman da buna gerek duymazlar. Ayrıca herkes için ortak hak ve ödevlere sahip ortak yasal kodlara sahip olmaları gerekmez. Milletlerin ise kendi toprakları bulunmaktadır ve millet ile devlet ilişkili kavramlardır. Millet, vatan toprakları üzerinde yaşayan ve ortak yasaları ve kurumları bulunan insanların oluşturduğu siyasal bir topluluktur.¹⁰

Bernard Lewis'e göre millet ortak bir dille, ortak bir ataya, ortak bir tarihe ve kadere inanan bir grup insan anlamına gelir. Genelde birbirlerine bitişik bölgelerde

⁸ Renan, E. (1990). *Qu'est-ce qu'une nation?*, Translator: Martin Thom, *What Is a Nation?*, Londra, 14 vd.

⁹ Smith, A. (1991). *National Identity*, England, 14.

¹⁰ Smith, a.g.e., 1991, 68-69.

yaşasalar da bu bir gereklilik değildir ve bundan hoşlanmadıkları takdirde de kendi adlarına egemen bağımsızlık ararlar.¹¹

Benedict Anderson'a göre millet, özünde sınırlı ve egemen olacak şekilde hayal edilmiş siyasi bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük milletin üyeleri bile milletlerinin diğer üyelerinin çoğunu tanımaz, onlarla karşılaşmaz ve onları duymaz, yine de her birinin zihninde birlikteliklerinin hayali mevcuttur. Sınırlıdır, çünkü belki de milyarlarca insanı içine alan en büyük milletin, esnek olsa bile sınırlarının ötesinde başka milletler yaşar.¹²

Eric J. Hobsbawm'a göre, modern anlamıyla millet terminolojisi ilk defa 1884 yılında basılan İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü'nde kullanılmıştır. 1884 yılından önce *nacion* sözcüğü, basitçe "bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı" ve ayrıca "bir yabancı" anlamına gelirken, şimdi ise "ortak bir hükümeti en üst merkez olarak tanıyan bir devlet ya da siyasi bir organ" ve ayrıca "bir bütün olarak düşünülen bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar" anlamına gelmektedir.¹³

Bu noktada diyebiliriz ki; millet kavramı önceleri bir topluluk olarak adlandırılırken, günümüzde politik bir anlam içermektedir.

Hobsbawm'a göre milleti tanımlamak için nesnel ölçütler belirleme çabaları ya da belirli grupların neden millet haline gelip diğerlerinin neden millet olamadığı gibi araştırmalar; dil veya etnik köken gibi tek bir kritere ya da dil, ortak topraklar, ortak tarih, kültürel özellikler veya başka herhangi kriterlerin kombinasyonuna dayandırılmıştır. Ancak tüm bu tanımlama çabaları yine de başarısız olmuştur, çünkü tanımlamalara uyan büyük grupların sadece bazı üyeleri herhangi bir zamanda "millet" olarak tanımlanabilir ancak istisnalar her zaman mevcuttur. Dahası, tanımlama için kullanılmak istenen kriterler de -dil, köken vb.- kendi içlerinde bulanık, değişken ve muğlak anlamlıdır ve dolayısıyla millet tanımlaması yapmak için faydasız kriterlerdir.¹⁴

Modern millet tanımlamalarında millet-devlet ilişkisi ele alınmaktadır. Millet kavramının siyasi bir oluşum olarak tanımlanmasının nedeni milletin devletle

¹¹ Lewis, B. (1998). *The Multiple Identities of the Middle East*, New York, 81.

¹² Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Revised Edition, London-New York, 6-7.

¹³ Hobsbawm, E. J. (1992). *Nations And Nationalism Since 1870: Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 14.

¹⁴ Hobsbawm, a.g.e., 1992, 5-6.

ilişkilendirilmesidir. Bu ilişkide en çok sorulan ve net bir cevabı bulunmayan soru ise “Millet mi devlet için vardır, yoksa devlet mi millet için?” sorusudur.

Jean Jacques Rousseau, “Toplum Sözleşmesi” adlı eserinde insanların kendi rızaları ile bir sözleşme yaparak devleti oluşturduğundan bahsetmektedir. Devlet de bu toplum sözleşmesiyle bütün üyelerinin mallarına sahip olur ve devlet için bu sözleşme bütün hakların temelidir.¹⁵ Milletin önemi siyasi iktidarın ve devletin en güçlü meşruluk aracı olmasından gelir ve millet, insanların devlet aygıtına itaat etmesini meşrulaştırır, kolaylaştırır, devlete doğal, haklı ve olağan bir meşruiyet atfedilmesini sağlar.¹⁶

Kendini millet olarak tanımlayan veya tanımlamak isteyen her grup, belli çıkarlar ve ekonomik, sosyal, kültürel vb. nedenlerle kendi devletlerini kurarak, kendi toprakları üzerinde egemen bir şekilde yaşamayı istemektedir. Bu grupların, bir devletleri olmasa da birlikteliklerini devam ettirip ettirmeyecekleri yine o grubun özelliklerine ve önceliklerine bağlı olarak değişecektir.

Devlet ve millet, her ikisi birbiri için var olmaya devam etmekte, milletler devletlerin bir şekilde özünü teşkil etmekte ve devlet olmadan da milletin gücü sınırlı kalmaktadır.

2.2. Milliyetçiliğin Tanımı

Rousseau’ya göre savaşlar insanın insanla değil, devletin devletle olan ilişkisidir. Devletin düşmanı insanlar değil, başka devletlerdir ve insanlar da devletlerinin koruyucularıdır.¹⁷

Benedict Anderson, sınırlı bir hayal olan “millet” için, son iki yüzyıl boyunca milyonlarca kişinin kendi istekleriyle ölmelerini sağlayan şeyin kardeşlik ve birliktelik olduğunu belirtmektedir.¹⁸

Anderson’ın ifade ettiği kardeşlik ve birliktelik, günümüzde millet-devlet ilişkisinde ve devletlerarası ilişkilerde önemli yer tutan “milliyetçilik” kavramının temelini oluşturmaktadır.

¹⁵ Rousseau, J. J. (2006). *Toplum Sözleşmesi*, Çev.: Vedat Günyol, İstanbul, 31.

¹⁶ Yeniçeri, Ö. (2009). “Kavramları Yeniden Düşünmek”, *Türk Yurdu*, 29 (263).

¹⁷ Rousseau, a.g.e, 2006, 13.

¹⁸ Anderson, a.g.e., 2006, 7.

Milliyetçiliğin 18. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Fransız Devrimi ile ortaya çıktığı kabul edilmekle birlikte milletler var olduğundan beri milliyetçilik de vardır görüşünü savunanlar da bulunmaktadır. Ancak milletlerin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı hakkında net bir görüş bulunmaması nedeniyle ilk görüş çoğunluk tarafından kabul edilmektedir. Anthony D. Smith “Milletler uzun yıllardır vardır; yalnızca kendi varlıklarının farkına varmaları ve eyleme geçme dereceleri değişmektedir.”¹⁹ şeklinde bir bakış açısı da ortaya koymuştur.

1789 yılında Fransa’da gerçekleşen Fransız Devrimi krallıkların yıkılması ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Devrimle ortaya çıkan demokrasi, milli egemenlik, insan hakları, milliyetçilik gibi kavram ve ideolojiler önce Fransa’da daha sonra bütün Avrupa’da etkilerini göstermeye başlamıştır.

Milliyetçiliğin, etkin bir ideoloji olarak tarih sahnesinde belirişi, Batılı toplumların ulus-devlet olma süreci ile eşzamanlı olmuştur ve halkın siyasal katılımının 17. yüzyılda İngiltere’de, 18. yüzyılda ABD ve Fransa’da, 19. yüzyılda Almanya’da giderek yaygınlaşması, milliyetçiliğin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.²⁰

Milliyetçilik, kendini çağlara, siyasal rejimlere, ekonomik ve toplumsal yapılara uyarlayabilen ve bu nedenle de yer ve zamana göre farklılaşabilen oldukça dayanıklı bir ideolojidir.²¹

Başlarda liberal milliyetçilik olarak karşımıza çıkan kavram kendini bölgeye, dine, döneme hatta kişiye göre güncelleyerek yayılmaya ve güçlenmeye devam etmiştir. Sonraları Almanya, İtalya, İspanya gibi devletler için üstün ırk birliğine dönüşerek etnik milliyetçilik haline bürünmüş ve nasyonal sosyalizm, faşizm gibi ırkçı ideolojilere temel oluşturarak büyük yıkımlara neden olmuştur. Daha sonra Ortadoğu ve Afrika Bölgesindeki ülkelerin emperyalizmden kurtulmalarına yardımcı olmuş ve dünya haritasını şekillendirmeye devam etmiştir.

Günümüzde vatanseverlik, vatana ve millete bağlılık, kendi vatanını ve milletini diğerlerinden üstün görme gibi anlamlara sahip olan milliyetçilik, din ile

¹⁹ Smith, *a.g.e.*, 1991, 44.

²⁰Sönmez Selçuk, S. (2012). “Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 117-118.

²¹ Sönmez Selçuk, a.g.m., 2012, 118.

beraber yükselmeye devam ederek siyasi bir boyutta varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Bu bölümde, “Milletin Tanımı” bölümünde olduğu gibi, milliyetçilik kavramı üzerine çalışmış olan birçok tarihçi, düşünür, sosyolog ve akademisyenin sunmuş olduğu farklı bakış açılarına yer vermek gerekmektedir.

John Breuilly, milliyetçiliği en geniş anlamıyla düşünceler, duygular ve eylemler olmak üzere üç şekilde tanımlamaktadır. İlkinde milliyetçilik, entelektüellerin eserleri ve tarihçilerin kullandığı kaynaklar kitaplar, makaleler ve diğer milliyetçi yayınlar üzerinden anlaşılmaya çalışılır. İkincisinde milliyetçilik, belirli bir kültürü karakterize eden duygular, tutumlar, değerler yani kısaca "milli bilinç" üzerinden anlaşılmaktadır ki burada dil, din ve sanatın gelişimine odaklanılır. Sonuncuda ise milliyetçilik ulusal çıkarları bir şekilde savunmayı amaçlayan örgütler ve hareketler üzerinden anlaşılmaya çalışılır. Burada ise siyasi eylem ve çatışmalara odaklanma eğilimi sergilenir.²²

Umut Özkırımlı, milliyetçiliği farklı temeller üzerine inşa eden ilkçi (primordialist) yaklaşım, modernist yaklaşım ve etno-sembolcü yaklaşım olmak üzere üç farklı milliyetçilik kuramından bahsetmektedir. İlkçi yaklaşımda, milletler ve milliyetçilik doğal ya da eski çağlardan beri var olan yapılar olarak görülmektedir. Milliyetçilik tanımlanırken etnik kimlikler ve bu kimliği oluşturan bağların niteliği ön plana çıkmaktadır. Modernist yaklaşıma göre, milletler ve milliyetçilik kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkan modern çağa ait yapılardır. Bu yaklaşımda milletler milliyetçiliği değil, milliyetçilik milletleri yaratır. Etno-sembolcü yaklaşıma göre ise milletler ve milliyetçiliğin gelişim süreci geniş bir zaman dilimi içerisinde ele alınmalıdır. Etno-sembolcü yaklaşımda millet ve milliyetçilik kavramları açıklanırken ilkçi yaklaşım reddedilmekte, modernist yaklaşım ise yetersiz bulunmaktadır. Öyle ki; milliyetçilik modern çağın ürünüdür

²² Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the State*, Manchester, 404.

ancak milliyetçiliği açıklarken kapitalizm, endüstrileşme gibi modern süreçlerle de yetinilmemeli, uzun tarihsel bir döneme bakılmalıdır.²³

Ernest Gellner'e göre, bazen önceden var olan kültürleri alıp onları milletlere dönüştüren, bazen onları icat eden ve çoğu zaman önceden var olan kültürleri yok eden milliyetçilik: bir gerçeklik, daha iyi veya daha kötü ve genel olarak kaçınılmaz bir kültürdür. Modern çağın ürünü olarak milliyetçilik, en iyi şekilde bir duygu ya da bir eylem olarak tanımlanabilir. Etnik sınırların siyasi sınırları aşmamasını ve belirli bir devlet içindeki etnik sınırların güç sahiplerini diğerlerinden ayırmamasını gerektiren bir politik meşruiyet teorisi olarak milliyetçilik sorunu devlet olmadığı zaman ortaya çıkmaz. Milliyetçilik sorunu zaten her devlet için geçerli değil, sadece bazı devletler için geçerlidir.²⁴

Anthony D. Smith ve Eric J. Hobsbawn, milliyetçiliği açıklamaya çalışırken Gellner'in bu düşüncelerinden faydalanmışlardır.

Smith'e göre bir ideoloji ve bir dil olarak milliyetçilik, görece moderndir ve 18. yüzyılın sonlarına doğru siyasi arenada ortaya çıkmıştır. Aslında milliyetçilik, milletlerin yaratılmasına yardımcı olur.²⁵ Smith, milliyetçiliğin çok çeşitli şekillerde kullanıldığını ifade etmektedir: “Milletlerin ve ulus-devletlerin oluşması ve sürdürülmesi süreci; bir millete ait olma bilinci, milletin güvenliği ve refahı için duygu ve isteklere sahip olma; “millet” ve millet rolüne ilişkin bir dil ve sembol; milletler ve milli irade kültürel doktrini ile milli istek ve iradenin gerçekleşmesi hakkında reçeteler içeren bir ideoloji; milletin amaçlarına ulaşmak ve ulusal iradesini gerçekleştirmek için sosyal ve siyasi bir eylem.” Smith bu tanımlamalardan yola çıkarak özetle milliyetçiliği “bazı üyelerinin bir millet olarak kabul ettikleri bir topluluk adına özerklik, birlik ve kimlik arayan ve bunu sürdürmeye çalışan ideolojik bir hareket”²⁶ olarak tanımlamaktadır.

Hobsbawn, milliyetçiliği 1870-1918 yılları arası, 1918-1950 yılları arası ve 20. yüzyılın geri kalanı olmak üzere üç döneme ayırarak incelemiştir. Bir ideoloji olarak milliyetçilik, 1870-1918 yılları arasındaki ilk dönemde Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları'nın etkisiyle ortaya çıkmıştır. Gellner ve Breuilly'nin de tanımladığı gibi

²³ Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul, 75 vd.

²⁴ Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*, New York, 49 vd.

²⁵ Smith, a.g.e., 1991, 71.

²⁶ Smith, a.g.e., 1991, 72-73.

Hobsbawn, milliyetçiliği “esasen politik birim ile milli birimin uyumluluğunu öngören bir ilke”²⁷ olarak tanımlamaktadır. Milliyetçilik, milletlerden önce gelir, milletler devletleri ve milliyetçiliği yaratmaz, gerçekte yaşanan tam tersidir. 1918-1950 yılları arasındaki dönem milliyetçilin zirve yaptığı dönemdir. 1918 yılından önce ortaya çıkan milliyetçilik özgürleştirici ve birleştirici iken, bu tarihten sonra milliyetçilik birleştirici olmaktan ziyade ayrılıkçı bir nitelik taşımaya başlamıştır. 20. yüzyılın geri kalanında ise milliyetçilik artık Fransız Devrimi ile İkinci Dünya Savaşı’nın ardından gelen emperyalist sömürgeciliğin sona erişti arasındaki çağın tarihsel gücü olmaktan çıkmış ve tarihsel bakımdan daha önemsiz hale gelmiştir.²⁸

2.3. Arap Milliyetçiliğinin Tanımı

19. yüzyılda Avrupa’da etkisini sürdüren milliyetçilik akımı 20. yüzyılda Arap toplumlarına sıçradığında bu toplumda Avrupa’dakinden daha farklı bir süreç başlatmıştır. Fransa’daki burjuva sınıfının önemli bir rol oynadığı 1789 Fransız Devrimi’nin getirdiği süreç Arap toplumlarında görülmemiştir. Bunun temel nedeni, her iki toplumun kültürel, dini, siyasi ve toplumsal yapılarının birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Avrupa milletlerinde eşitlik, adalet, demokrasi arayışı sonucunda gerçekleşen Fransız Devrimi ile ortaya çıkan milliyetçilik akımı, çok uluslu imparatorlukların sonunu getirmiş, feodalizmin yıkılmasına ve kapitalist düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Oysa, milliyetçilik akımı ilk defa Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Arapları etkilediğinde Arapların kimlik sorunu yaşamalarına neden olmuştur. Kimlik sorununa, Osmanlı Devleti’nden ayrılarak kendi devletini kurmalarına neden olan siyasal çıkarlar da eklenmiştir.

Batısında Kuzey Atlantik Okyanusu, kuzeyinde Akdeniz, doğusunda İran, Basra Körfezi ve Umman Denizi’ne kadar uzanan, Arap Yarımadası (İsrail hariç), Kuzey Afrika toprakları ile Afrika Boynuzu topraklarını içeren bölge Arap toprakları olarak tanımlanmaktadır. Milliyetçilik ideolojisi bu topraklarda Arap milliyetçiliği

²⁷ Gellner, *a.g.e.*, 1983, 1; John Breuilly, *a.g.e.*, 1993, 3; Eric J. Hobsbawm, *a.g.e.*, 1992, 9.

²⁸ Hobsbawm, *a.g.e.*, 1992, 101 vd.

haline dönüşmeden önce Arap coğrafyası Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yer almıştır. Ancak bu konunun ayrıntılarına bir sonraki bölümde yer verilecektir.

Milliyetçiliği tanımlamak ne kadar zor ise Arap milliyetçiliğini tanımlamak da bir o kadar zordur. Arap dünyasında kabile, asabiye, ümmet, kavim gibi Arap toplumlarının birliği için önemli toplumsal yapılar bulunmaktadır. Kabile, tanım olarak aynı soya mensup aileler topluluğu, boy, aşiret anlamında kullanılırken²⁹, asabiye, Arap toplumlarındaki akrabalık bağlarını ifade etmektedir.³⁰ Ümmet bir peygamberin tebliğ ettiği dine inanan veya o dine muhatap olanların meydana getirdiği topluluk anlamında kullanılan bir terimdir. “Aynı soydan gelen, töre, dil ve kültürleri bir olan insan topluluğu” anlamına gelen kavim (kavm) ise “ırk, millet” manasında da kullanılır.³¹ Kavim ve asabiye kavramlarının tanımlanmasında ortaya çıkan temel unsur, "Akrabalık Ruhı" ile birbirine bağlanmış ve aynı soydan gelen bireylerin oluşturduğu topluluğun farklı soydan gelenleri dışlamasıdır.³²

Arap toplumlarının benimsedikleri İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'deki “millet” kelimesi on altı yerde geçmekte ve hepsi de “din” anlamında kullanılmaktadır.³³

Yeni bir kavram olan kavmiyye de (kavmiyetçilik) ‘milliyetçilik, ırkçılık’ anlamına gelmekle birlikte³⁴ “al-kavmiyye” Arapça dilinde Arap milliyetçiliği anlamına gelmektedir.³⁵

Arap milliyetçiliğinin gelişmesine İslam dini katkıda bulunmuştur ancak Arap milliyetçiliği sanıldığı gibi aksine yalnızca İslamiyet'i temel alan bir milliyetçilik türü değildir. Araplar arasında İslam dinini benimsemeyen ancak milliyetçilik akımından etkilenen Araplar da bulunmaktadır.

Arap benliğinin, Arap dil ve kültürünü içeren etnik ve İslamiyet'i içeren dini boyutları bulunmaktadır ve Arap milliyetçiliği, Arap insanına yeni bir benlik

²⁹ Fırat, A. M. (2018). “Milliyetçilik ve Din Etkileşimi”, Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 44.

³⁰ Okutan, Ç. (2001). “Arap Milliyetçiliği”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56 (2), 160.

³¹ Fırat, a.g.m., 2018, 43.

³² Okutan, a.g.m., 2001, 160.

³³ Fırat, a.g.m., 2018, 41.

³⁴ Fırat, a.g.m., 2018, 43.

³⁵ Davışa, A. (2006). *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, Çev.: Lütfi Yalçın, İstanbul, 10.

kazandırma çabasıdır.³⁶ Arap milliyetçiliğinin temeli Arap toplumlarının yukarıda açıklamaları yapılan toplumsal yapılara oldukça önem vermelerine dayanmaktadır.

Rashid Khalidi'ye göre Arap milliyetçiliği, Batı'nın meydan okumalarından derinden etkilenen ve toplumlarının dış güçlerin kontrolüne karşı direnmesini arzulayan eski seçkin sınıf ile yeni sosyal güçlerin ulus-devlet içerisinde bir araya gelmesi ile oluşturdukları grup dayanışması ve bir kimlik ifadesi olarak ifade edilebilir.³⁷

Araplar ve Arap milliyetçiliği üzerine önemli çalışmaları bulunan Adid Davişa, Arap milliyetçiliğini tanımlamadan önce bu kavram ile karıştırılan ancak aslında karıştırılmaması gereken diğer kavramlara açıklık getirerek yola koyulmuştur. Ortadoğu siyaseti ve tarihiyle ilgili literatürde Arap milliyetçiliği kavramı yerine Arapçılık, Pan-Arapçılık ve Arap radikalizmi kavramlarının kullanıldığını belirterek aslında bu kavramların birbirlerinden farklı olduğunu dile getirmiş ve bu farklılıkları ortaya koymuştur. Arapçılık, kültürel bir mirası ele alırken, Pan-Arapçılık bir Arap siyasal birliği doktrini ve hareketi olarak kültürel bütünlüğe siyasal tanınma unsurunu da eklemektedir. Arap milliyetçiliği ise Arapçılığı ve Pan-Arapçılığı içerisine alan bir kavramdır. Arapçılık, Araplar için Arapça konuşan insanları birbirine bağlayan dilsel, dinsel, tarihsel ve duygusal bağları aşan bir tanım olarak ifade edilirken, Arap milliyetçiliği sınırları belli olan bir kara parçası üzerinde güçlü bir siyasal birlik kurma arzusunun Arapçılığa eklenmiş halini ifade etmektedir.³⁸

Çağatay Okutan'a göre, Arap milliyetçiliğinin düşünsel temelleri ilk olarak İranlı Pan-İslamcı aktivist Cemaleddin el-Afgani ile atılmıştır. Afgani yabancı hakimiyetinden kurtuluşun tek yolunun İslami reform olduğunu savunmuş ancak bu görüşü fazla ilgi görmemiştir. Başlarda Pan-İslamcılık olarak başlayan hareket daha sonraları Muhammed Abduh'un düşünceleri ile milliyetçi bir içeriğe bürünmüştür. Abduh, gerçek İslam'ın atalarına ait olduğunu, o ataların Arap olduğunu ve Müslümanların uyanışında Araplar ve Arap kültürünün öncü olması gerektiğini savunmuştur.³⁹

Seyfullah Sevim, Arap milliyetçiliğinin dil, asabiye, hilafet, Vahhabilik gibi kültürel ve dini temellerinin bulunduğunu belirtmiştir. Arap dili, Arap milliyetçiliğinin doğuşunda çok önemli bir yere sahiptir. İslam dininin kutsal kitabı

³⁶ Sander, O. (2012). *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, 80.

³⁷ Khalidi, R. (1991). "Arab Nationalism: Historical Problems in the Literature", *The American Historical Review*, 96 (5), 1364-1365.

³⁸ Davişa, a.g.e., 2006, 7-11.

³⁹ Okutan, a.g.m., 2001, 162-163.

olan Kur'an-ı Kerim'in dilinin Arapça olması sebebiyle Arap toplumları kendi dillerini diğer dillerden her zaman üstün görmüşler, korumaya ve yaymaya çalışmışlardır. Asabiye ise Arap toplumlarının Arap olmayanlara karşı kendilerini üstün görmelerine neden olmuş ve Arap milliyetçiliği düşüncesine katkı sağlamıştır. Bu düşünceyi savunanlar her zaman Arapların ve Arapçanın üstünlüğüne dair kutsal kitap ve peygamberler üzerinden kanıt bulmaya çalışmışlardır. Hilafet, dini-dünyevi işlerin İslam dinine göre sevk ve idare edilmesi meselesinde Hz. Peygamber'e vekil olmak anlamına gelmektedir.⁴⁰

Arap milliyetçileri, hilafeti kendi ideolojileri doğrultusunda işlemiş ve "Mekke, Medine dahil Hicaz Bölgesi'nde bağımsız bir devlet kurulacak ve bu devletin başkanı da Halife sıfatı ile iş başında olacaktır." şeklinde hilafeti savunarak Arap milliyetçiliğine temel oluşturmuşlardır. Vahhabilik ise temelde Allah'tan başka herhangi bir ilah olmadığını, başka herhangi bir şeye tapmanın şirk koşmak olduğunu savunan günümüz Suudi Arabistan devletinin resmi mezhebidir. Muhammed ibn Abdülvahhab, Vahhabilik hareketini başlattığında Arap toplumları Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındadır. Abdülvahhab, Osmanlı sultanlarının dini yanlış uyguladığını belirterek Arapların Osmanlı hakimiyetine son vermeleri gerektiğini teşvik eden milliyetçilik hareketini uyandırmıştır. Vahhabi hareketini savunanlar Batılı devletlerin de destekleriyle Türklere karşı düşmanlık beslemiş ve hilafeti ön plana çıkararak Arap milliyetçiliğini başlatmışlardır.⁴¹

Mişel Eflak, Arap milliyetçiliğini, fikirlerin, politik eğilimlerin ve duyguların bir karışımı olarak tarif etmektedir.⁴² Arap milliyetçiliğinin gelişmesine önemli katkılarda bulunan Mustafa Satı el-Husri, İslam birliğinin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını ve kendi halkı Araplar için de önemli olan tek birliğin Arap birliği olduğunu savunmuştur.⁴³

Satı El-Husri Arapların İslam'ın doğuşundan çok önce var olduğunu, İslam tarihindeki muazzam başarıların Arap dehasının bir göstergesi olduğunu ve hatta

⁴⁰ Sevim, S. (1986), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu", Yüksek Lisans Tezi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 19.

⁴¹ Sevim, a.g.m., 1986, 11-36.

⁴² Hekmat, S. M. (2019). "Satı El-Husri ve Arap Milliyetçiliği", Yüksek Lisans Tezi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 40.

⁴³ Okutan, a.g.m., 2001, 166.

Arapların Müslüman olmayı bıraksalar dahi Arap kalacaklarını belirterek Arap milliyetçiliğinin laik olduğunu vurgulamıştır.⁴⁴

Gerek Afgani gerekse Abduh, Arap toprakları üzerinde Osmanlı hakimiyetine hiçbir dönem karşı çıkmamıştır. Nitekim çağdaşı olan Abdurrahman Kavakibi hilafetin Araplar'a nakledilmesi tarafları iken Muhammed Abduh Osmanlı Hilafeti'nin varlığını kabul etmekte ve bu konuda herhangi bir transferi gerekli görmemektedir.⁴⁵

Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Raşid Rıza ve Abdülrahman El-Kevakibi ve Arap olmamasına rağmen Cemaledin Afgani gibi Müslüman Arap entelektüeller, ayrılıp bağımsız bir devlet kurmanın peşinde koşmaktan ziyade, Osmanlı Devleti'ni hem dini hem de siyasi yönden güçlendirecek reformların yapılmasını hedeflemişlerdir.⁴⁶

Yukarıda düşünür ve yazarlar üzerinden gidilerek açıklanmaya çalışılan kavram, Arap milliyetçiliğinin temelde neyi ifade ettiği ile ilgilenmektedir ancak Arap milliyetçiliği de milliyetçilik düşüncesinde olduğu gibi zamana göre kendini uyarlayarak ilerleme fırsatı bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan Arap toplumları ilk defa bir milliyetçilik akımından etkilendiğinde bir kimlik arayışına girmiş ve Osmanlı/Türk/Arap şeklinde bir kültürel kimlik kargaşası yaşamışlardır. Sonraları bu kültürel kargaşaya siyasal bir boyut kazandırılmış, Arap toplumları Osmanlı egemenliğinden ayrılmışlardır.

Osmanlı Devleti'nden ayrılan ve bu sefer kendilerini Avrupa Devletleri'nin sömürgesi olarak bulan Arap Devletleri, Arap milliyetçiliği düşüncesini geliştirmeye devam etmişlerdir. Hatta bazı devlet liderlerinin de katkısıyla “Batı sömürgeciliğine son verme, Batı'dan kurtulma” şekline evirilen Arap milliyetçiliği bu dönemde zirve yapma fırsatı bulmuştur. Arapların tek bir çatıda toplanmasını öngören bir

⁴⁴ Davişa, a.g.e., 2006, 63.

⁴⁵ Özbek, a.g.m., 2010, 25.

⁴⁶ Soy, H. B. (2004). “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 181.

milliyetçilik düşüncesi de ortaya çıkmış ancak pek başarılı olamayarak Arap milliyetçiliği zayıflama dönemine girmiştir.

Genel olarak ve neticede Arap milliyetçiliği ve bilincinin doğuşu ve Arapların bağımsız devlet kurmalarına kadarki aşamada Türklerin Araplar için “öteki” konumunda olduğu belirtilebilir.⁴⁷

Tarihsel olarak Arap milliyetçiliği düşüncesi doğuş döneminde kendisine “öteki” olarak Türkleri, 20. yüzyılın başlarında kendilerini sömüren Avrupalı devletleri, 20. yüzyılın ikinci yarısında ABD’nin başını çektiği Batılı devletleri ve de İsrail’i seçmiştir ve günümüzdeki “öteki” ise İsrail ve ABD olmaya devam etmektedir. O halde Arap milliyetçiliği başlarda “biz” (Arap) merkezli olup; sonraları buna “onlar” (Osmanlı/Türkler ve Batı/Avrupa) eklenmiştir.⁴⁸

⁴⁷ Ayhan, a.g.m., 2011, 223.

⁴⁸ Ayhan, a.g.m., 2011, 222-225.

3. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU

3.1. Arap Milliyetçiliğinin Oluşma Nedenleri

Sylvia G. Haim'e göre Arap milliyetçiliğini ortaya çıkaran gelişme, Vahhabilik; C. Ernest Dawn ve Albert Hourani'ye göre İslami modernleşmeyi savunan Müslüman entelektüeller; George Antonius'a göre Amerikan ve Fransız Protestan misyonierleri; Zeine N. Zeine'e göre ise Jön Türklerin Türk milliyetçiliği politikalarıdır.⁴⁹

Bu gelişmelerin yanı sıra Yahudilerin Filistin'de yurt edinme çabaları ve İngiliz politikaları da Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur denebilir. Arap milliyetçiliği düşüncesinin doğmasına sebep olan belli başlı tek bir neden aramak yerine bu düşüncenin oluşmasına zemin hazırlayan gelişmeler üzerine odaklanmakta fayda vardır.

3.1.1. İslami Hareketler

Osmanlı Devleti Arap topraklarına hükmediyorken, Arap milliyetçiliğine temel oluşturabilecek bazı İslami hareketler Arap topraklarında ortaya çıkmaya başlamış ve bazıları geniş kesimlerce desteklenmiştir. Bunlardan bir tanesi ve belki de en önemlisi daha önce de bahsedilen Vahhabilik hareketidir.

Vahhabiliğe göre gerçek İslam, yalnızca Allah'ın Peygamber Hz. Muhammed vasıtasıyla oluşturduğu İslam'dır ve gerçek İslam'ı devam ettirecek olanlar da Peygamber soyundan gelenler olmalıdır. Hareketin kurucusu Abdülvahhab, Osmanlı Devleti'nin İslam'ı yanlış uyguladığını dile getirmiş, yalnızca Arapların İslam'ı orijinal bozulmamış saflığına geri getirebileceğine inanmış ve hayat amacının bu geriye dönük Ütopya'yı başarmak için Müslümanları harekete geçirmek olduğunu düşünmüştür. Onun için gerçek İslam Peygamber neslindedir, bu da sadece Arapların İslam geleneğinin gerçek taşıyıcıları olduğu anlamına gelmektedir ve ancak bu şekilde Osmanlıların hükmetme hakkına meydan okuyabilecektir.⁵⁰

Türklerin İslam'a yabancı olduğu, yeterince bağlı olmadığı ve olamayacağı, İslam'a sonradan girdiği ve Arap ırkından olmadığı, Arap geleneklerine sarılmadığı, İslam'ı özünden uzaklaştırdığı, İslam uygarlığının yıktığı ve kısacası İslam'a en büyük kötülükleri yaptığı savlarının 19. yüzyıl başlarında en hararetli savunucuları Vahhabiler olmuştur. Vahhabiler için önemli olan şey, İslam dininin o ilk ve öz

⁴⁹ Özalkan, S. (2018), "Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği", *İNSAMER*, 2.

⁵⁰ Tibi, B. (2017). *Arab Nationalism Between Islam and the Nation-State*, New York, 88-89.

şekline, Muhammet zamanındaki uygulamasına dönmektir ve bu nedenle, her ne pahasına olursa olsun, Osmanlı egemenliğinden kurtulmak gerektiğine inanmışlardır. Onlara göre, Arap ırkından birisine ait bulunması gereken halifelik makamının da Orta Asya'dan inmiş bir ırka, yani Türklere geçmesi tahammül edilebilecek bir şey değildir.⁵¹ Bu nedenle Vahhabi hareketi bünyesinde Osmanlı/Türk düşmanlığını da barındırmaktadır.

Vahhabi etkisi 19. yüzyılın başlarında ilk olumlu meyvelerini vermeye başlamış ve daha Selim III döneminde, 1805 yılında Emir Muhammed İbn Suud, Mekke'yi fethetmiş ve ilk iş olarak camilerde hutbelerin Padişah III. Selim adına okutulmasını durdurarak kendi adına okutmaya başlamıştır.⁵² Muhammed İbn Suud, askerleriyle beraber Osmanlı eyaleti olan Mekke'yi ele geçirdiğinde, Osmanlı Devleti bölgenin kontrolünü sağlaması için Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiş ve Mehmet Ali Paşa'nın yardımıyla hareket bastırılmıştır. Hareket bastırılmış olsa da Abdülvahhab'ın düşünceleri hızla yayılmaya ve desteklenmeye devam etmiştir.

Arapları etkileyen ve Araplarda milliyetçilik fikrini uyandıran bir diğer İslami hareket, İslami Modernizm'dir. Hareketin kurucusu Cemaleddin El-Afgani'nin gözünde İslamiyet bilimsel ruhla ve insan mantığıyla uyumludur ancak Müslümanlar dinlerinin gerçek ilkelerini artık bilmemektedirler ve bu ilkeleri yeniden keşfederek toplumu yozlaştıran kör inançları ortadan kaldırmayı üstlenmek zorundadırlar.⁵³ İlgi merkezi artık bir din olarak İslam değil, bir medeniyet olarak İslam'dır. İnsanın davranışlarının amacı yalnızca Tanrı'ya hizmet değildir; tüm alanlarda gelişen bir insan uygarlığının yaratılmasıdır.⁵⁴ Modernistler İslam'ı eski bir doktrine dönüştürmemiş, daha ziyade modern dünyada hayatta kalma şansını, köklerine saldırmayacak rasyonel Avrupa biliminin keşifleriyle zenginleştirerek arttırmaya çalışmışlardır.⁵⁵ Batı'dan ithal edilen düşüncelerin özellikle laik-milliyetçi anlayışın

⁵¹ Arsel, İ. (1999). *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul, 176 vd.

⁵² Arsel, a.g.e., 1999, 177.

⁵³ Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev.: Mehmet Harmanacı, İstanbul, 142.

⁵⁴ Hourani, A. (1983). *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939*, New York, 114.

⁵⁵ Tibi, a.g.e. 2017, 90.

kendilerini bölmek için olduğundan emin olan Afgani, İslam'ı en üst kimlik ve olması gereken tek bağ olarak görmüştür.⁵⁶

Afgani, hayatı boyunca İslam dünyasını artan Batı tehlikesine karşı uyarmış ve tedbir alma çağrılarını yapmıştır. Afgani'ye göre İslamiyet'in bir medeniyet olarak geri kalmış olmasının temel nedeni ilimden ve felsefeden uzaklaşmış olmasıdır. Ona göre Batı güçlüdür çünkü ilim ve eğitim alanında ilerlemiştir ancak İslam özünde müspet ilimlere karşı bir din değildir, akıllı öne çıkaran bir dindir ve Müslümanların bu ilimleri öğrenmeleri gerekmektedir.⁵⁷

Afgani, Avrupa'nın bilim ve teknolojideki başarılarını İslami çerçeve içine sokmanın önemini kavramıştır.⁵⁸ Bunun için İslam Dünyasının yani ümmetin birliğini savunmuş ve bunu yapmayı başaramayan Müslüman hükümdarları eleştirmiştir. Yine de Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılmaları gerektiğini savunmamış, yalnızca bu birliği sağlayamayan hükümdarların görevlerinden ayrılmaları gerektiğini belirtmiştir. Afgani'nin bu düşünceleri Mısır'da Pan-İslamizm, Arabizm ve milliyetçilik alanında tesir etmiştir.⁵⁹ Ve Mısır'da İngiltere ve Fransa'nın etkinliğini artırdığı bu dönemde Arabi Paşa liderliğinde Batı sömürgeciliğine karşı çıkan milliyetçi bir halk ayaklanmasının temellerini oluşturmuştur.

Afgani'nin düşünceleri Müslüman ve Hristiyan Araplar ve özellikle hareketi geliştirecek olan öğrencisi Muhammed Abduh tarafından benimsenmiştir. Müslüman Arapların Batı'ya olan tepkilerini doruğa ulaştıran Abduh'un İslami Modernizmi, çoğu laik Arap milliyetçiliğinin yaratıcıları olarak adlandırılan birçok Hristiyan Arap tarafından da paylaşılmıştır.⁶⁰

Abduh, Mısır'da milliyetçilik fikrini yayabileceği gazeteler çıkarmış ve böylelikle Abduh, El-Kavakibi, Kasım Emin ve Raşid Rıza, "Selefiyye" diye bilinen bir ekol kurmuşlardır. Bu ekol Arap Dünyası'nda -Kuzey Afrika dahil- büyük tesir

⁵⁶ Özalkan, a.g.m., 2018, 2.

⁵⁷ Özbek, a.g.m., 2010, 24.

⁵⁸ Cleveland, a.g.e., 2008, 141.

⁵⁹ Sevim, a.g.m., 1986, 54.

⁶⁰ Dawn, C. E. (1991). *The Origins of Arab Nationalism*, New York, 7.

icra etmiş ve süratle siyasi plana intikal ederek sömürgecilikle savaşın ve Arap milliyetçiliğinin fikri desteğini oluşturmuştur.⁶¹

Abduh, İslamiyet'in ebedi geçerliliği olan icapların Kur'an'da ve doğrulanmış olan hadislerde yattığına, Hz. Peygamber'in dört halefi olan Raşidun halifeleri döneminde çok ciddi olarak uygulandığına inanmıştır. Bu yüzden Abduh'un adıyla ilişkilendirilen reformcu eğilim olan ve Arapça "selef" sözcüğünden gelen Selefiyye Hareketi, Abduh'un ilahi kabul görecekt davranışlara en iyi rehberin, ilk İslam topluluğunun incelenmesi olduğu görüşünü temel almaktadır.⁶²

3.1.2. Misyonerlik Faaliyetleri

Napolyon'un Mısır'ı işgali sonucunda bölgedeki ekonomik ve ticari faaliyetler hız kazanmış, başta İngiltere olmak üzere Batılı Devletler özellikle pazar olarak gördüğü bu topraklara hızla nüfuz etmeye başlamıştır. Ekonomik faaliyetlerle bölgeyi ele geçirmeye çalışan sömürgeci devletler aynı zamanda edebi ve kültürel faaliyetlere de girişmiş ve Arap toplumlarına milliyetçilik düşüncesini yaymaya çalışmıştır. En önemli gelişmelerden bir tanesi özellikle Lübnan'da başlayan edebi ve kültürel faaliyetlerdir ve bu faaliyetler Antonius'a göre Arap milliyetçiliğinin doğmasına zemin hazırlamıştır.⁶³

İbrahim Paşa'nın Suriye'yi yönettiği dönemde, ABD Protestan, Fransız Katolik ve Rus Ortodoks misyonerlik faaliyetleri çok büyük bir artış göstermiştir.⁶⁴ En dar anlamıyla misyonerlik, dini yaymak amacıyla oluşturulan teşkilatlara denilmektedir. Ülkeyi misyoner okulları vasıtasıyla Batı'ya açan göreceli hoşgörülü yönetiminin yanında, İbrahim Paşa'nın Suriye'de yeni fikirleri teşvik etmesi, bunu takip eden kuşaklarda milliyetçi duyguların gelişmesine neden olmuştur.⁶⁵

Misyonerlik faaliyetleri, Batı'nın Arap topraklarına yayılmasında kullandığı çok büyük bir güç olmuştur. Başlarda propagandalar yaparak Hristiyan olmayanların Hristiyan olmasını sağlamak ve Hristiyanlığı Müslümanlar arasında yaymak amacıyla girişilen misyonerlik faaliyetleri, daha sonraki aşamalarda bunun yerine

⁶¹ Sevim, a.g.m., 1986, 57.

⁶² Cleveland, a.g.e., 2008, 144.

⁶³ Antonius, G. (1938). *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*, London, 43.

⁶⁴ Cleveland, a.g.e., 2008, 146.

⁶⁵ Davışa, a.g.e., 2016, 26.

milliyetçiliği körükleyerek İslam dinine ve özellikle büyük bir güç olan Osmanlı Devleti'ne zarar verme amacı gütmeye başlamıştır.

Mısır'ın işgal edilmesi sonucu ticari faaliyetlerle bölgeye girme imkânı bulan Batılı güçler, Mısır ve Suriye'de Batı düşüncesinin rahatça yayılma fırsatı bulacağı yabancı okullar ve vakıflar kurarak misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır. Öncelikle İngiltere olmak üzere diğer güçlerin bu topraklarda oldukça etkili olmalarının sebebi özellikle Lübnan'da yaşayan Hristiyan Arapların fazla olmasıdır.

Misyonerler başta Beyrut, Kudüs ve Lübnan olmak üzere Suriye'nin çeşitli bölgelerinde hızla okullar açarak kitap sıkıntısını giderdikten sonra, Lübnan Abay'da kurdukları liseyi öğretmenler için bir eğitim kolejine dönüştürerek dikkatlerini nitelikli öğretmen yetiştirme sorununa çevirmişler ve 1860 yılına gelindiğinde, beşte biri kız olan yaklaşık bin öğrencinin katıldığı otuz üç okul kurmuşlardır.⁶⁶

1866 yılında Beyrut'ta ABD desteğiyle Suriye Protestan Koleji (daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi) açılmış ve bu kurum siyaset, tıp ve edebiyat alanlarında pek çok değerli mezun vermiştir.⁶⁷ Arap milliyetçiliğinin merkezi olarak düşünülen bu üniversiteden mezun olan kişiler Arap milliyetçiliğinin öncüleri olarak kabul edilmektedir.

Fransız Cizvitlerin misyonerlik faaliyetleri ise hem Hristiyan hem Müslüman Araplara eğitim vermekle başlamış, 1871 yılında Saint Joseph Üniversitesi'ni kurmaları ile doruğa ulaşmıştır; İngilizler, Suriye'de Suriye Misyoner Okulu'nu açmış ve Ruslar da bu topraklarda misyonerlik faaliyetleri yürüterek Suriyeli gençlerin eğitiminde aktif rol oynamışlardır.⁶⁸

Misyonerlik faaliyetleri Arap toplumunu hedef alarak milliyetçilik düşüncesini yayma üzerine odaklanmış ve çok başarılı sonuçlar elde etmiştir. Misyonerlik faaliyetleri sayesinde Arapça dilinde birçok kitap, gazete ve dergi basılmıştır.

Genellikle reformcu hükümetlerin ya da yabancı misyonerlerin kurdukları okullardan mezun olan kişiler, İslam'ın dinsel ve hukuksal kültürünü korumaya devam ederken, Avrupa'nın güçlenmesinin nedenlerini açıklamaya çalışan ve Müslüman ülkelerin kendi inançlarına uygun olmasa da Avrupalı fikir ve yöntemlerin benimsenebileceğini gösteren yeni bir düşünce türünü geliştirmişler ve fikirlerini gazete ve dergilerden oluşan yeni medya aracılığıyla ifade etmişlerdir.⁶⁹

⁶⁶ Antonius, *a.g.e.*, 1938, 42.

⁶⁷ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 146.

⁶⁸ Sevim, *a.g.m.*, 1986, 67.

⁶⁹ Hourani, A. (2013). *Arap Halkları Tarihi*, Çev.: Yavuz Alogan, İstanbul, 313-314.

Yabancı okullarda Batı etkisi altında eğitim alan entelektüel bir Arap kesiminin de oluşmaya başlamasıyla Araplar arasında milliyetçilik düşüncesi hızla yayılmaya başlamıştır. Geniş tabanlı olarak başlatılan bu milliyetçilik, el-Uruba olarak anılan “Arapça konuşan bütün milletlerin tek bir millet olduğu” şeklinde bir temele dayanmaktadır.⁷⁰

3.1.3. Jön Türkler

Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma sürecinde tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid, 1876 yılında Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası olan Kanuni Esasi’yi ilan ederek I. Meşrutiyet dönemini başlatmıştır. Halkın ilk kez yönetime katıldığı I. Meşrutiyet döneminde II. Abdülhamid eğitim alanında birçok düzenleme yapmış, okullar açtırmış, gazeteler çıkarmış ve Avrupa’ya öğrenciler göndermiştir. Ancak 1877 yılında patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı (Doksan Üç Harbi) sonucunda İmparatorluk parçalanmaya başlamış, dış borçların da giderek artması ve Osmanlı Devleti’nin de bu borçları ödeyememesi sonucunda İngiltere ve Fransa’nın başkanlığında Düyun-u Umumiye (Genel Borçlar İdaresi) kurulmuş ve böylece mali yönetimin büyük bir kısmı Düyun-u Umumiye’nin eline geçmiştir.

Osmanlı Devleti maliyesinin Avrupa kontrolüne geçmesi, Mısır’ın İngiltere tarafından işgal edilmesi, Balkanlarda toprak kayıpları, Arap eyaletlerinde ortaya çıkan sorunlar ve uluslararası bir sorun haline gelen Ermeni meselesi gibi birçok olay, II. Abdülhamid’in tahtının sallanmasına ve dış güçlerin Osmanlı Devleti’nin içişlerine müdahale etmelerine neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin dağılmasını önlemeye yönelik neler yapılabileceği tartışmaları başlamış ve bunun sonucunda II. Abdülhamid yönetimine karşı ciddi bir muhalefet ortaya çıkmıştır.

Otorite ve baskının giderek arttığı bu dönemde, Kanuni Esasi’nin tekrar ilan edilmesi ve Meşrutiyet dönemine geri dönülmesini isteyen bir grup öğrenci, 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti adında gizli bir örgüt kurmuş ve II. Abdülhamid’e karşı faaliyetlere başlamıştır. Cemiyet, Abdülhamid baskısını, imparatorluğu sürdürebilmek için gerekli reformlara bir engel olarak görmüş, meşrutî rejimi

⁷⁰ Sevim, a.g.m., 1986, 69.

yeniden kurmanın acilliğine inanmışlardır ancak Abdülhamid'in casusları 1895 ve 1896 yıllarında bu hareketi açığa çıkartmış, üyelerini tutuklayıp sürmüşlerdir.⁷¹

Zeine N. Zeine, Antonius'un laik ve liberal bir Arap uyanışı fikrine ve bu milliyetçi uyanışı katalize eden zalim bir Osmanlı idaresi kavramına meydan okuyan ilk kişidir. Yüzeysel olmasına rağmen, Arap siyasal bilincinin gelişiminde İslam'ın rolünü doğru bir şekilde tanımlamış ve Arapların çoğunun, Osmanlı sultanlarında bulunan İslam halifeliğine olan bağlılığına dikkat çekmiştir. Zeine'e göre, Arap milliyetçiliğinin gelişimindeki kritik aşama, aşırı laik Jön Türklerin yerleşik Osmanlı politikası yerine Türk milliyetçi politikalarının uygulandığı II. Meşrutiyet dönemidir.⁷²

19. asırdaki Arap milliyetçiliği genel anlamda kültürel boyutta olup hareketin siyasallaşması 20. asrın başlarından itibaren gerçekleşmiştir. Batılı fikirleri Osmanlı topraklarına getiren Jön Türkler'in ideoloji ve politikaları Arapların yabancılaşmasına yol açmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçi politikaları ile birleşerek Türk milliyetçiliği karşısında Arap milliyetçiliğini körüklemiştir.⁷³

Jön Türkler diye anılan hareket, üç ayrı protesto grubunun karışımıdır: Uzun süredir var olan sürgünler grubu, mutsuz bürokrat ve öğrenciler topluluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'nda durumlarından memnun olmayan subaylar koalisyonu.⁷⁴ Temelde Jön Türklerin amacı meşruti bir hükümet kurarak padişahın yetkisini kısıtlamak ve azınlıklara yasa önünde eşitlik tanıyarak, onların isteklerini yerine getirmektir.⁷⁵

Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı ile 24 Temmuz 1908 tarihinde Sultan II. Abdülhamid 1876 Anayasası'nı ilan etmiş, daha önceden dağıtılan Meclis, II. Meşrutiyet adı verilen bu dönemde yeniden göreve başlamıştır. II. Abdülhamid'in otoritesini fiilen sona erdiren bu durumdan memnun olmayan meşrutiyet karşıtı bir grup, rejimi değiştirmeye yönelik bir isyan çıkarmıştır. Kurtuluş Ordusu meşruti yönetime destek vererek ayaklanmayı bastırmış ancak II.

⁷¹ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 151.

⁷² Kayalı, H. (1997). *Arabs and Young Turks, Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire 1908–1918*, Berkeley, 7.

⁷³ Özalkan, *a.g.m.*, 2018, 3.

⁷⁴ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 151.

⁷⁵ Reyhan, C. (2008). "Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve", *Gazi Akademik Bakış*, 1 (2), 127.

Abdülhamid karşı devrimi kışkırtmakla suçlanmış ve meclis kararı ile tahttan indirilmiştir.⁷⁶

Parlamento seçimlerini kazanan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile 1913 yılından itibaren Enver, Talat ve Cemal Paşalar dönemi başlamıştır. Bu dönemde Türkleştirme politikası önem kazanmış, bürokraside, orduda, eğitimde daha önce görevde bulunan kişilerin görevlerine son verilerek yerlerine Türk yönetici, subay ve eğitimciler atanmıştır. Arap kaynaklarına göre, özellikle İstanbul'da İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarında çalışan Arap memurların çoğu tasfiye edilmiştir.⁷⁷

Türkleştirme ve merkezileştirme politikasının gereği olarak Arap eyaletlerinde Arapça konuşan memurlar görevlerinden alınarak yerlerine Arapça bilmeyen Türk memurlar yerleştirilmiş ve bu politika Araplar ve Türkler arasında bir rekabet ortamı yaratmıştır. Ünlü Arap ailelerin hükümet kademelerindeki gelenekselleşmiş yerlerinden alarak İttihat Terakki, bunların kendi yerel halklarının isteklerini karşılamalarına imkân tanımayıp, Arap eyaletlerinde kurulu toplumsal ve siyasal düzeni bozmuştur.⁷⁸

Bütün bunlar arasındaki en hassas nokta, Jön Türklerin tüm resmi çevrelerde Arapça'nın yerine Türkçe'nin kullanılmasını yaygınlaştırma girişimidir; mahkemelerde tüm sözlü deliller Arapça iken, kararlar, hükümler, kararnameler ve çeşitli emirler, davalı ile davacının sık sık karıştırılmaması için Türkçeye çevrilmiştir.⁷⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkleştirme politikası Arap toplumunda hoşnutsuzluğa neden olmuş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif bir görüş ortaya çıkmaya başlamıştır.

Osmanlı idaresi içinde giderek soyutlandıklarını düşünmeye başlayan Araplar gizli bir biçimde örgütlenerek, Osmanlı idaresine karşı ayrılıkçı bir milliyetçilik düşüncesi ile dernek ve cemiyet kurmaya başlamışlardır. Arapça'nın resmi bir dil olmasını, Arapların Arap eyaletlerinde idari makamlara getirilmelerini ve Arap

⁷⁶ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 152.

⁷⁷ Haddad, M. (1994). "The Rise of Arab Nationalism Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 26 (2), 205.

⁷⁸ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 158.

⁷⁹ Haddad, *a.g.m.*, 1994, 210.

eyaletlerine daha fazla özerklik tanınmasını isteyen bu derneklerin programlarında, siyasal protesto ve kültürel iddia iç içe geçmiştir.⁸⁰

1914 yılında, I. Dünya Savaşı başladığında, Araplar milliyetçilik fikirlerini uygulamaya koyma fırsatı bulmuşlar ve Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere ile anlaşma yapan Mekke Emiri Şerif Hüseyin ibn Ali liderliğinde, tarihçilerce “Büyük Arap İsyanı” olarak adlandırılan bir isyan başlatmışlardır.

Büyük Arap İsyanı, gerçekte Arap milliyetçiliği adına değil, İslam'ı korumak adına başlatılmış olsa da milliyetçi bellek ve tarih literatüründe Arap milliyetçiliği hareketini ateşleyecek, Arap bağımsızlığını gerçekleştirecek ve Arapların tek devlet içinde ve tek hükümet altında siyasal birlik istemelerine yol açacak bir vatanseverlik kıvılcımı olarak saygın bir yer edinecektir.⁸¹

3.1.4. Yahudilerin Filistin’de Yurt Edinme Çabaları ve İngiliz Politikası

Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu topraklarının gizli olarak paylaşıldığı 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması’nda Fransa, Türkiye’nin güneyindeki Toros Dağları’ndan Sina Yarımadası’na ve Musul’dan Akdeniz’e uzanan bir “doğal Suriye” için kontrol talep etmiştir. Fransa’nın bu talebi, Arapların Osmanlı Türklerine karşı mücadelesinde önde gelen bir isim olan Mekke Şerifi’nin oğlu Emir Faysal El-Haşemi’nin liderliğindeki Arap krallığını yaratmak ve en azından Fransız varlığını azaltmak isteyen İngiltere’nin talepleriyle çarpışmıştır. Sonunda, taraflar Lübnan kıyılarının doğrudan Fransa’nın ve güney Irak’ın kontrolünün de İngilizlere verilmesini kabul etmiş, aynı zamanda Suriye içinde bir Fransız nüfuz alanı ve Bağdat bölgesinde bir İngiliz nüfuz alanı karşılıklı olarak kabul edilmiştir. Filistin toprakları üzerinde ise özel bir idare öngörülmüş ve bu topraklar uluslararası yönetimin kontrolüne verilmiştir.⁸²

General Edmund Allenby komutasındaki İngiliz birlikleri, Filistin cephesinde Osmanlı ordusu ile savaşmaya başladığında, Araplar Osmanlı Devleti’ne karşı bir isyan çıkararak İngiliz birliklerinin işini kolaylaştırmıştır. İngiltere’nin muazzam bir sabır ve kendi içinde tutarlı bir diplomasiyle kurguladığı Arap milliyetçilik akımı isyana evirilerek yarımadaadaki Osmanlı varlığı sona erdirilmiştir.⁸³

⁸⁰ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 158.

⁸¹ Davışa, *a.g.e.*, 2016, 30.

⁸² Tabler, A. J. (2016). *The Lines That Bind 100 Years of Sykes-Picot*, Washington, 5.

⁸³ Köse, İ. (2016). “İngiliz Belgelerine Göre Arap İsyanı ve Arap Milliyetçiliği (1908-1917)”, *Sykes-Picot Antlaşmasının 100. Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu*, 153.

1917 yazında Suriye ve Ürdün'ün neredeyse bütün aşiretleri Türklere karşı ayaklanmış, Arap askerleri Türk ordusundan firar edip topluluklar halinde gerillalara katılmaya başlamış ve Irak'ta Arap ve Kürt düzensiz birlikleri cepheyi terk edip silahlarını Türklere doğrultmuşlardır. Orta ve Yukarı Fırat civarındaki aşiretler Türklerin iletişim araçlarına kesintisiz saldırılarda bulunmuşlardır.⁸⁴ Şerif Hüseyin'in aşiret güçlerine oğlu Emir Faysal kumanda etmiş ve kendisine bir grup Iraklı eski Osmanlı subayı ile aralarında T.E. Lawrence'nin de bulunduğu İngiliz askeri danışmanlar yardımcı olmuştur. 1 Ekim 1918 tarihinde askerlerin Şam'a girmesi, Arapların savaş çabalarının sonunun geldiğine işaret etmektedir.⁸⁵

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamasıyla I. Dünya Savaşı ve Arap isyanı son bulmuştur. Antlaşma, isyanın hakim olmak istediği topraklar üzerinde ilginç bir stratejik durum ortaya çıkarmıştır. Merkezi Akabe olan Faysal'ın Arap Kuzey Ordusu Şam'a ulaşmış ve Suriye üzerinde Fransa ile hakimiyet mücadelesine girmek üzeredir, Şerif Hüseyin'in Haşimi kuvvetleri Mekke ve Kızıldeniz kıyılarını kontrol etmektedir, Şerif Hüseyin ise Hicaz Kralı olarak Arap hakimiyeti ve hilafet konusunda belirsiz bir geleceğe bakmaktadır.⁸⁶

Osmanlı'nın gözü gibi koruduğu Filistin'de de Türk hakimiyetinin sona ermesi, Yahudi Devleti'nin kurulması için fırsat yaratmıştır.⁸⁷

İngiltere, Şerif Hüseyin'e Türklere karşı ayaklanırsa kendisine her türlü yardımı yapacağı ve bağımsız bir Arap devleti kurulup kendisinin de kral olacağı sözünü vermiş ve bu maksatla Şerif Hüseyin'e altınlar yağdırmıştır. Ancak, İngiltere'nin Hicaz'ı bırakmak gibi bir niyeti hiçbir zaman olmamıştır. Yine Araplardan gizli olarak aynı bölgeler için Fransa ile de anlaşmıştır.⁸⁸ Ancak, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında toprak paylaşma sorunları başladığında İngiltere, Şerif Hüseyin'in ve aynı zamanda Fransa'nın isteklerine ters düşen tutumlar sergilemiştir.

⁸⁴ Lutskiy, B. (2011). *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, Çev.: Turan Keskin, İstanbul, 365.

⁸⁵ Cleveland, a.g.e., 2008, 180.

⁸⁶ Boztemur, R. (2011). "Arap İsyanı 1916-1918", *Mülkiye Dergisi*, 35 (272), 77.

⁸⁷ Kuran, N. & Steih, A. (2014), "1916 Arap İsyanı'nın Arap Milliyetçi Cemiyetleriyle İlişkisi ve Filistinlilerin Cemiyet ve İsyan Bağlantısı", *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – III*, 128-129.

⁸⁸ Kuran, N. & Steih, A., a.g.m., 2014, 126.

İngiltere, Fransa ile imzaladığı anlaşmayı ihlal ederek Arap topraklarının çoğunu işgal etmeye başlamış ve aynı zamanda Filistin toprakları için Siyonist liderlerle temasa geçmiştir.

Balfour Deklarasyonu, I. Dünya Savaşı devam ederken, 2 Kasım 1917 tarihinde, İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'un, İngiltere Yahudilerinin ve uluslararası Siyonist hareketin liderlerinden Lionel Walter Rothschild'a yazdığı ve İngiliz hükümetinin, Filistin topraklarında Yahudiler için "milli bir yurt" kurulması fikrini desteklediğini açıkladığı bir bildiridir.⁸⁹ Siyonistler, Balfour Deklarasyonu'nun barış antlaşmalarının içine sokulması için ısrar etmişler ve şunlara da karşı çıkmışlardır: (i) Filistin'in kurulacak bir Arap Devleti'nin sınırları içinde kalması; (ii) Eğer uygulanırsa Filistin'i tümüyle bir Arap Devleti yapacak olan self determinasyon ilkesi; (iii) Filistin'in uluslararası bir bölge haline getirilmesi.⁹⁰

Daha önceden Filistin topraklarını satın almaya başlamış olan Yahudiler bu bildiriden de güç alarak Filistin topraklarına göç etmeye başlamış ve bu göç İsrail Devleti'nin kurulmasına ve aynı zamanda Arap-Yahudi çatışmalarının başlamasına zemin hazırlamıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerinin Osmanlılara karşı kışkırttıkları Arap milliyetçiliği, sonunda kendi "manda" yönetimlerine karşı yürütülen bir hareket haline gelmiştir.⁹¹

Şerif Hüseyin'in bağımsız bir devlet kurmak adına savunduğu milliyetçi düşünceler Arap toplumunun zararına olmuş, bundan sonraki dönemde Araplar hem San Remo Konferansı'nda oluşturulan İngiltere ve Fransa'nın manda yönetimlerinden hem de Filistin topraklarında İsrail Devleti kurmaya hazırlanan Yahudi toplumundan kurtulmak için mücadele etmeye başlamışlardır. İlk döneminde Türk karşıtı bir dikotomi ile şekillenen Arap milliyetçiliği bu karşıtlığa ek olarak, I. Dünya Savaşı sonrasında Batı karşıtı bir savrulma yaşamış, Arap halklarını birleştirmek bir yana mezhepsel kavmiyetçi anlaşmazlıkları tetikleyerek var olan çatışmaları daha da körüklemiştir.⁹²

⁸⁹ Özalkan, S. (2017). "Ortadoğu'nun Kaderini Değiştiren Mektup: Balfour Deklarasyonu", *İNSAMER*, 2017.

⁹⁰ Sander, a.g.e., 2012, 75.

⁹¹ Sander, a.g.e., 2012, 71.

⁹² Köse, a.g.m., 2016, 126-127.

3.2. Osmanlı Devleti Yönetiminde Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi

Arap nüfusunun milliyetçilik düşüncesinden etkilenmesi Arapların Osmanlı Devleti hakimiyeti altında bulunduğu zamana denk gelmektedir. Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda Avrupa'ya ve günümüz Ortadoğu Bölgesi'nde yer alan Arap topraklarına fetih hareketleri düzenlemiş ve fethettiği topraklarla dönemin en geniş topraklara sahip imparatorluğu haline gelmiştir.

Söz konusu dönemde, Bağdat, Basra ve Musul'dan oluşan Irak vilayetleri, Lübnan ve Filistin'in de dahil olduğu Suriye (Bilad-ı Şam) vilayeti; Mısır; Trablusgarp (Libya), Tunus ve Cezayir'den oluşan "Garp Ocakları" ile Yemen'in de içinde olduğu Arabistan Yarımadası, Osmanlı Arap eyaletlerini meydana getirmektedir.⁹³

Osmanlı Devleti, Anadolu'dan uzak, verimin düşük ve fiilen tam hakim olmadığı bölgelerde saliyaneli/yıllıklı (Osmanlı Devleti'ne yılda bir kez vergi veren) idare tarzını benimsemiştir. Osmanlı Arap coğrafyasında kurulan bu eyaletler, zaman içerisinde bazı değişiklikler geçirmekle birlikte 19. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüştür.⁹⁴

Kendilerine özgü bir şekilde idare olunan Erdel Beyliği, Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları, Mekke Şerifliği, Kırım Hanlığı gibi özel statülü eyaletler devletin hâkimiyetini kabul etmiş olmakla birlikte iç işlerinde özerk bir yapıya sahip olmuş, devlete yıllık maktu bir vergi vermiş, sefer zamanında ise orduya asker göndermişlerdir. Bu tür imtiyazlı eyaletlerde merkezi otoritenin temsilcisi olan beylerbeyi bulunmayıp, yöneticileri kendi asilzadeleri arasından seçilmiştir.⁹⁵

Söz konusu toprak yönetimi, Osmanlı sınırları içerisinde yönetimde bulunan valiler ile bölgedeki varlıklı ailelerin oluşturduğu özerk yapıların kurulmasına neden olmuş ve bu da sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti için sıkıntılar yaratmıştır denebilir.

3.2.1. Kavalalı Mehmet Ali Paşa

Osmanlı İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştığı dönemden sonra içerden ve dışardan kaynaklanan ekonomik, siyasi ve askeri birçok sorunla karşılaşmaya başlamış, 17. yüzyılda toprak kaybetmeye başlamış ve gücü giderek azalmıştır.

⁹³ Hut, D. (2016). "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği", *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1 (Ortadoğu Özel Sayısı), 107.

⁹⁴ Davut, a.g.m., 2016, 108.

⁹⁵ Tuncer, S. (2014). "İdari Teşkilat İlkeleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Eyalet Sistemi", Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 49-50.

Merkezi otoritenin gerilemesi ile beraber mahalli idareler çok daha fazla güç elde etmeye başlamış, Anadolu’da ve imparatorluğun Avrupa ve Arap eyaletlerindeki derebeyleriyle ayan, İstanbul’dan giderek artan ölçüde özerklik kazanmış ve aslında küçük beylikler sayılan beylikler kurmuşlardır.⁹⁶

Merkezi otoritenin zayıflaması Osmanlı Devleti’nin saliyaneli ve imtiyazlı olarak gördüğü eyaletlerde de güç kaybetmesine ve Avrupalı Devletlerin söz konusu eyaletlerde etkinliğini artırmasına neden olmuştur. Bu, Avrupa’nın denetimine geçen malların, fikirlerin ve gücün genişlemesini ve böylece Arap toplumlarının güç ve canlılığının yeni bir tarzda canlanmasını mümkün kılmıştır.⁹⁷

Bu dönemde İngiltere-Fransa ikilisi arasında Arap milliyetçiliği düşüncesi açısından önem arz eden Napolyon Savaşları başlamıştır.

General Napolyon Bonapart, Fransa’nın en önemli rakibi olarak gördüğü İngiltere’yi Akdeniz’den çıkarmak, Süveyş bölgesi ile Kızıldeniz’deki İngiliz ticaret noktalarını ele geçirmek ve uzak doğudaki İngiliz hakimiyetine son vermek amacıyla Hindistan’a giden yolların en kisası olan Mısır’ı ele geçirmesi gerektiğini düşünmüştür.⁹⁸

20-21 Temmuz 1798 tarihindeki Piramitler Muharebesi’nde, ordusunun üstün ateş gücü ve disiplini sayesinde Napolyon Bonapart savaşı kazanmış ve ardından Kahire’ye girmiştir.⁹⁹ Üç yıl Fransız işgali altında kalan Mısır, Osmanlı ve İngiliz müttefik kuvvetlerinin çabasıyla 1801 yılında geri alınmış, Kahire ve İskenderiye’de yapılan iki tahliye sözleşmesiyle Fransızlar Mısır’ı terk etmiştir.¹⁰⁰ Fransızların 1801 yılındaki tahliyesinden sonra birkaç yıl süren bir kaos ortamı oluşmuş, ardından Osmanlı Devleti’nin Kavalalı Mehmet Ali Paşa’yı vali olarak atamasıyla Mısır’da yeni bir döneme girilmiştir.¹⁰¹

Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde, Mısır ile Avrupa arasında ticari ve siyasi etkileşimler başlamış, Avrupa etkisi hızla bu topraklarda hissedilmeye başlamıştır. Fransa’nın kendi tahıl ihtiyacını karşılamak için Mısır’ı sömürgeleştirmesi ve aynı zamanda ulaşım ve ticaret yollarını geliştirmesi gerekmiştir. Mehmet Ali Paşa, bu isteği gerçekleştirmek için çok uygun bir yönetici olmuş, Avrupa’ya uygun ortamlar yaratmış ve Mısır’ın yönetimini Osmanlı

⁹⁶ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 68.

⁹⁷ Hourani, *a.g.e.*, 2013, 298.

⁹⁸ Çolak, K. (2008). “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 2, 150-151.

⁹⁹ Çolak, *a.g.m.*, 2008, 146.

¹⁰⁰ Çolak, *a.g.m.*, 2008, 141.

¹⁰¹ Çolak, *a.g.m.*, 2008, , 183.

Devleti'nden bağımsız sürdürmek adına Mısır'da ekonomik, askeri, siyasi ve toplumsal bir dizi reform çalışması başlatmıştır.¹⁰²

Mısır'da Arapça eğitim verecek olan eğitim kurumları oluşturulmuş ve okuma yazma oranı artırılmıştır. Tarımda da düzenlemeler yapılmış ve başta pamuk olmak üzere birçok tarım ürünü ihraç edilmeye başlanmıştır. İşlenmesi ve vergi verilmesi karşılığında toprakların mülkiyeti bazı ailelere, memurlara ve Mehmet Ali Paşa'nın yakınlarına verilmiş ancak bu politika, varlıklı toprak sahiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fabrikalar kurulmuş, üretim yapılmış ve geliştirilmiş, ordu içerisinde düzenlemeler yapılmıştır. Mısır'ı ve daha çok Mısır ordusunu geliştirmek adına, gelecekte Mısır bürokratları olarak görev yapacak olan Mısırlı öğrenci, subay ve mühendisleri Avrupa'ya göndererek orada eğitim almalarını sağlamıştır. Mısır ordusu Mehmet Ali Paşa döneminde fetihler düzenlemiş ve toprak kazanmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ı iyileştirme çabaları sonunda giderek güç kazanmaya başlaması Mısır halkı nezdinde güven kazanması sonucunu da doğurmuştur.¹⁰³

3.2.2. Ayrılıkçı İsyanlar

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak ve milli esasların geçerli olacağı bir Arap Devleti kurmak amacıyla ilk olarak Vahhabiler, sonrasında Arap milliyetçiliğinin merkezi olarak düşünülen Kavalalı Mehmet Ali Paşa dönemindeki Mısır ve son olarak Suriye, Osmanlı hakimiyetine karşı hareket etmiştir. Mısır'daki hareket dini karakterli olmasına karşın, Lübnan dahil Suriye'deki hareket laik karakterlidir ve öncüleri kendilerini Osmanlı tebaasından saymayan Lübnanlı Hristiyanlardır.¹⁰⁴

Mehmet Ali Paşa'nın güçlendiği ve aynı zamanda Vahhabilerin büyük bir destek kazanıp Osmanlı hakimiyetine karşı harekete geçtiği dönemde Osmanlı Devleti hareketin bastırılması için Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Vahhabiler, Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Riyad'ı başkent yapıp, Medine ve Yemen'e kadar yayılınca Mehmet Ali Paşa 1811 yılında Vahhabilere karşı harekete geçmiştir. Oğulları Tosun ve İbrahim Paşalar Vahhabileri kontrol altına almak için

¹⁰² Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 76-77.

¹⁰³ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 76-82; Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara, 300-301.

¹⁰⁴ Sevim, *a.g.m.*, 1986, 62-63.

çok uğraşmış, nihayet İbrahim Paşa 1819 yılında bütün Necit Sultanlığı'nı işgal ederek, Necit Sultanı Abdullah'ı esir ederek İstanbul'a göndermiştir. Hicaz'ı Vahhabilerden kurtarmakla Mehmet Ali Paşa bütün İslam aleminde büyük şöhret sahibi olmuş, etkinliği bütün Arabistan kıtasına yayılmıştır, çünkü Hicaz'ın yönetimi de İbrahim Paşa'nın eline geçmiştir.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti, Girit ve Mora'da çıkan ayaklanmaları bastırması için de Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiş, kendisine Girit ve Suriye valilikleri vaat edilmiştir. Fakat devletlerin Yunan ayaklanmasına müdahale etmeleri ve Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasını yakmaları üzerine, Mehmet Ali'nin yardımları istenen sonucu vermediği gibi, Navarin olayı üzerine, İbrahim Paşa da müttefiklerle anlaşıp, kuvvetlerini Mora'dan çekmiştir.¹⁰⁶

Dönemin padişahı II. Mahmut ise, İstanbul'a danışmadan askerlerini Mora'dan çeken, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşına askeri yardımda bulunmayan ve kendisinden bağımsız hareket eden valisine içerlemiş ve kendisine iyi bir ders verilmesi gerektiğini düşünmüştür.¹⁰⁷

Bu atmosfer içinde Mehmet Ali'nin kendisine vaat edilen valilikleri istemesi bardağı taşıran damla olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu isteği kabul etmemesi üzerine İbrahim Paşa, Suriye'ye sefere çıkmış ve 24.000 kişilik bir Mısır kuvveti 1 Kasım 1831 tarihinden itibaren Suriye topraklarına girmeye başlamış ve sonuçta kontrolü ele geçirmiştir.¹⁰⁸

1832 yılında biri Belen, öteki Konya'da olmak üzere, üzerine gönderilen iki Osmanlı Ordusunu ağır yenilgiye uğratmıştır. Bu durumda, Osmanlı Devleti için büyük devletleri yardıma çağırmaktan başka bir seçenek kalmamıştır. Rusya 1833 yılında İstanbul'a bir donanma ile 5000 kişilik bir ordu göndermiştir. Bu durum Doğu Akdeniz'deki çıkarları açısından İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirmiş ve İstanbul'daki Rus askerlerinin bir an önce çekilmesini sağlamak için Mehmet Ali üzerine baskıda bulunmuşlardır.¹⁰⁹

Sonuç olarak, Mehmet Ali'ye Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Suriye, ve oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak Adana'nın "muhassıllığı" yani oranın vergilerini toplama hakkının verildiği 1833 tarihli Kütahya Antlaşması imzalanmıştır.¹¹⁰ Sonraki yedi yıl boyunca İbrahim Paşa, Avrupa baskısı ve yerel

¹⁰⁵ Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Ankara, 197.

¹⁰⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, 1997, 197.

¹⁰⁷ Sander, *a.g.e.*, 2011, 301.

¹⁰⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, 1997, 198.

¹⁰⁹ Sander, *a.g.e.*, 2011, 302.

¹¹⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, 1997, 205.

hoşnutsuzlukların da çıkması sonucu valiliği teslim etmek ve Suriye'yi boşaltmak için mecbur bırakıldığı 1840 yılının sonuna kadar ülkeyi babası adına yönetmiştir.¹¹¹

Bazı Arap yazarlara göre eğer Avrupa devletleri bu isyana müdahil olmasaydı belki de Mehmet Ali Paşa bütün Arap âlemine ve tüm Anadolu'ya hükmedecekti, bu özelliğiyle Mehmet Ali Paşa isyanı o döneme bakıldığında bölge halkları için belki de bir dönüm noktası olma özelliği teşkil etmektedir.¹¹²

Mehmet Ali Paşa ayaklanmasının ikinci aşaması 1839 yılında başlamaktadır.¹¹³ 21 Nisan 1839 tarihinde II. Mahmut'un emriyle Fırat'ı aşarak Nizip'te karargâh kuran Osmanlı Ordusu ile karargâhı Halep'te bulunan İbrahim Paşa'nın ordusu 24 Haziran tarihinde Nizip'te karşılaşmış fakat sonuç, Osmanlı Devleti için hezimet olmuştur.¹¹⁴

1840 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Londra'da toplandığı konferansta Mısır'ın yeni statüsü saptanmış ve Padişah'ın (Sultan II. Abdülmecid) 1841 tarihli fermanı ile Mısır valiliği babadan oğula geçmek üzere Mehmet Ali Paşa'ya verilmiş ve bundan sonra Mısır valilerine "Hidiv" denmeye başlanmıştır.¹¹⁵

3.2.3. İsmail Paşa

Mısır valiliğinin Mehmet Ali Paşa soyundakilerce yönetildiği dönemlerde valilik İsmail Paşa'nın yönetimine geçtiğinde milliyetçilik düşüncesine katkı sağlayan gelişmeler yaşanmıştır. İsmail Paşa, vali olduktan sonra Sultan Abdülaziz'in güvenini kazanmak için saray ve Babıâli ile ilişkilerini iyi tutmuştur. Bu ilişkilerini sağlam bir zemine oturtmak için büyük meblağlarda para harcamaktan da kaçınmamıştır ki bu durum, bir anlamda hediye diplomasisi olarak da ifade edilebilir.¹¹⁶

İsmail Paşa, gerçekleştirdiği hediye diplomasisi ile 8 Haziran 1867 tarihinde yeni fermanı almayı başarmış, bu fermanla "Hidiv" unvanını almış, bunun yanında yeni imtiyazlar elde etmiş ve Osmanlı eyaletlerinde tatbik edilmekte olan Gülhane

¹¹¹ Antonius, *a.g.e.*, 1938, 24.

¹¹² Khalil, D. (2019). "Suriye Baas Partisi'nin İktidar Mücadelesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü", Yüksek Lisans Tezi, *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 19.

¹¹³ Sander, *a.g.e.*, 2011, 302.

¹¹⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, 1997, 212.

¹¹⁵ Sander, *a.g.e.*, 2011, 303.

¹¹⁶ Gümüüş, M. & Korkmaz, E. (2018), "İsmail Paşa, Saray ve Babıâli: Mısır İşgalinin Siyasi, İktisadî, Sosyal ve İdarî Zemininin İnşası 1863-1879", *History Studies International Journal Of History*, 10 (10), 149.

Hatt-ı Hümayunu'nda yer alan hükümlere ilave olarak, içişleri ile ilgili düzenlemeler yapma müsaadesi almış, yine yabancı ülkelerle gümrük ve yabancılarla zabıta, transit ve postaya dair düzenlemeler akdetme yetkilerini elde etmiş ve bunlar için Babıâli'yi haberdar etmesi yeterli sayılmıştır. Mısır, bu şekilde özerkliğe kavuşmuştur.¹¹⁷

Askeri, siyasi, iktisadi ve toplumsal düzenlemelerin yanı sıra İsmail Paşa ile ileri seviyelere ulaşan israf ve anlamsız yatırımlar Mısır'ın maliyesini mahvetmiş, alınan borçlar ve hediye diplomasisi Mısır'ı mali açıdan geri dönülemez bir yola sokmuştur. İsmail Paşa'nın kişisel hırsı da bu durumu oldukça nazık bir safhaya taşımıştır. Bunun iki önemli sonucu olmuştur. Birincisi Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne olan bağı zayıflamış, ikincisi ise Mısır büyük devletlerin güdümüne girerek işgale uğramış ve bağımsızlığını yitirmiştir. İsmail Paşa dönemi ile birlikte İngiltere ve Fransa, Mısır'ın bütün işlerine müdahale etmişler, bütün karar, kanun ve düzenlemelerinde söz sahibi olmuşlardır. İsmail Paşa'nın Süveyş Kanalı'nın hisselerini, "ihtiyaçtan" dolayı İngiltere'ye satması, Mısır'ın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkış sürecinin başlangıcını teşkil etmiştir.¹¹⁸

İsmail Paşa, içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için Babıâli'ye başvurmak zorunda kalmış ancak İstanbul'da tutunacak bir dalı kalmamıştır. Sonuçta, İsmail Paşa 25 Haziran 1879 tarihinde azledilmiş, azil ve Mehmed Tevfik Paşa'nın Hidivliğe atanması kararı İsmail Paşa'ya bildirilmiştir.¹¹⁹

İsmail Paşa'nın azledilmesi Mısır'a bir ölçüde mali düzen getirmiş olsa da siyasal istikrar getirmemiştir. Seçkinlerin çeşitli sektörlerinde ve halk arasında görülen huzursuzluk Avrupa müdahalesine karşı bir tepkiye yol açmış ve bazı çevrelerce Mısır'ın ilk milliyetçi kahramanı olarak kabul edilen Ahmet Arabi'nin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mısır maliyesini İngiltere ve Fransa'nın denetiminden kurtarmak isteyen halk, Arabi Paşa liderliğinde Avrupa sömürgesine son vermek ve milli egemenliğe dayalı bir Mısır kurmak amacıyla bir ayaklanma başlatmıştır ve bu ayaklanma İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'ı işgali ile son bulmuştur.¹²⁰

Bu dönemde Arap milliyetçiliğinden bağımsız bir Mısır milliyetçiliği oluşmaya başlamıştır. Kültürel bağlar Mısır'ı Arap dünyasının geri kalanıyla ilişkilendirmeye devam etmiş, dahası Nil Vadisi İngiltere'nin koruyucu

¹¹⁷ Gümüş & Korkmaz, a.g.m., 2018, 152.

¹¹⁸ Gümüş & Korkmaz, a.g.m., 2018, 157-158.

¹¹⁹ Gümüş & Korkmaz, a.g.m., 2018, 159-160.

¹²⁰ Cleveland, a.g.e., 2008, 113-114.

vesayeti altında zengin ve güvenli bir şekilde büyümüş, Sultan'ın yönetimine tabi kalan Arap ülkelerinden her türlü öğrenci, yazar ve politik düşünür mülteci olarak Mısır'a sığınmaya başlamış ve günümüzde olduğu gibi, Mısır ve Araplar arasında büyük bir ortak zemin var olmaya devam etmiştir.¹²¹

3.2.4. Panislamizm Politikası ve 1916 Arap İsyanı

II. Abdülhamid'in saltanatının başlarında, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin de etkisiyle Arap vilâyetlerinde düzen ve asayiş bozulmuş; devletin geleceğine dair kaygılar artmış ve bu duruma karşı tepkiler de ortaya çıkmıştır. İngiltere ve Fransa gibi devletler imparatorluğun içine düştüğü zor durumdan faydalanmak suretiyle, bölge Müslümanları üzerinde, Avrupa müdahalesine açık olan Mısır ve Suriye-Lübnan merkezli bölücü ve ayrılıkçı basın faaliyetleri yürütmeye başlamıştır. Merkezîyetçi Padişahın Arap vilâyetlerinde uyguladığı siyasette, bu bölgelerin diğer yerlerden farklı olan sosyal ve iktisadi yapıları, yani mahalli özellikleri gözetilmiş ve bu, Arapçılığın gelişmesini önlemiştir. II. Abdülhamid, savaşın yol açtığı yıkımın bütün ülkede etkisini göstermesi ve bu durumu fırsata dönüştüren İngiltere'nin Kıbrıs ve Mısır'a yerleşerek ciddi bir tehdit oluşturması üzerine Arap vilâyetlerine özel bir önem vermiş; Arapları gittikçe modernleşen merkezi yönetimle bütünleştirmeyi ve buralarda etkili bir kontrol mekanizması kurmayı hedeflemiştir.¹²²

Sultan, Osmanlı Devleti'nin içerisinde geçtiği zorlu bir dönemde özellikle de Balkan ülkelerindeki bölgelerin birer birer kaybedilmesinden sonra İslâm birliği fikrini Arap Müslümanların ve hatta tüm İslâm âleminin saflarını birleştirmek için bir araç olarak kullanabileceğini düşünmüştür.¹²³ II. Abdülhamid'in Avrupa devletlerinin sömürgeci politikaları ve Doksan Üç Harbi'nin getirdiği yıkım karşısında bir dayanak noktası olarak gördüğü ve ideolojik olmaktan çok pratik bir vasıta olarak uygulamaya çalıştığı İslâm birliği siyaseti Arap vilâyetlerine önem vermeyi gerektirmiştir. İslâmcılığın resmi bir ideoloji olarak desteklenmesi, Arapçı hareketlerin güçlenmesini engellemiştir.¹²⁴

Bütün dinlerin eşitliğini kabul eden Osmanlıcılık yerine benimsediği Pan-İslamizm politikası Abdülhamid'in halife olarak konumuyla ve dünyadaki bütün Müslümanların koruyucusu olma iddiasıyla yakından bağlantılıdır. Abdülhamid'in İslami bağlar üzerinde böyle durması, iç siyaset bakımından imparatorluğun Arap halkının sadakatının devamını sağlamaya yöneliktir. Tüm Müslümanların tek bir çatıda toplanarak İslami bir birlik oluşturulması düşüncesine dayanan Pan-İslamizm politikası ile II. Abdülhamid Osmanlı

¹²¹ Antonius, *a.g.e.*, 1938, 100.

¹²² Hut, *a.g.m.*, 2016, 120-122.

¹²³ Uffin, M. (2019). *Sultan II. Abdülhamid ve İslami Görüşleri 1876-1909 Tarihi-Belgesel İnceleme*, İstanbul, 292.

¹²⁴ Hut, *a.g.m.*, 2016, 122-125.

Devleti'nin bir parçası olan Arap eyaletlerine ulaşım, eğitim, sağlık gibi alanlarda birçok yatırım yapmıştır. Pan-İslamizm politikası imparatorluğun Müslüman tebaası arasında tutulmuştur fakat Osmanlıların toprak kaybını önlememiştir.¹²⁵

1908'de siyasal kimliğe kavuşan Arap milliyetçiliğin faaliyet anlamındaki en önemli hareketi Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan 1916 yılındaki ayaklanma olmuştur. Türk-Arap ilişkilerinin en gerilimli olduğu bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girmesi ve savaşın gidişinin imparatorluk adına olumsuz bir durumda olması Araplarca, Osmanlı Devleti'nin kesin bir dağılma sürecine girdiği konusunda bir işaret olarak algılanmıştır.¹²⁶

Savaşın devam ettiği süreçte, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu toprakları, İngiliz hükümeti adına Mark Sykes ile Fransız hükümeti adına Georges Picot tarafından imzalanan 16 Mayıs 1916 tarihli gizli anlaşma ile paylaşılmıştır. Gerçekte Sykes-Picot Anlaşması, İngiltere'nin ikiyüzlü dış politikasını göstermiş ve bölgede bugüne kadar sürececek anlaşmazlık tohumlarını atmıştır. Çünkü, İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmalarını sağlamak ve böylece yükünü hafifletmek için Arapları kendi yanına almayı tasarlamış ve bunun için de Mekke Şerifi Hüseyin ile Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri McMahon arasında, zaten İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmış bulunan topraklar üzerinde bir Arap Krallığı kurulması yönünde bir antlaşma imzalanmıştır.¹²⁷

Bütün Arap halkını temsil ettiğini iddia eden Hüseyin, Osmanlılara karşı silahlı ayaklanma karşılığında İngiltere'nin Arabistan Yarımadası, Büyük Suriye (Lübnan ve Filistin dahil) ve Irak vilayetlerini -yani, Mısır'ın doğusundaki Arapça konuşulan dünyayı- kapsayan bağımsız bir Arap devletinin tanınmasını istemiştir.¹²⁸ Ancak Arapların arasında hâkim olan algılamaya göre, İngiltere başta tutmak niyetinde olduğu bir söz vermiş ancak sonra Arapları yanıltmış ve onlara ihanet etmiştir.¹²⁹

Hüseyin'in aşiret güçleri Mekke'deki Osmanlı garnizonuna 10 Haziran 1916 tarihinde saldırınca Arap İsyanı başlamıştır. Eylül ayında Hicaz'ın önemli şehirlerinin çoğu Hüseyin'in eline geçmiştir.¹³⁰

Arap isyanı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir halk ayaklanması değildir. Daha çok Arabistan'da aşiretlerden alınan vergilere dayanan ve Haşimi ailesinin hakimiyetinde olan sınırlı bir girişimdir ancak Arapların isyanın nihai

¹²⁵ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 135-138.

¹²⁶ Özbek, *a.g.m.*, 2010, 77.

¹²⁷ Sander, *a.g.e.*, 2011, 382.

¹²⁸ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 177.

¹²⁹ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 179.

¹³⁰ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 179-180.

zaferini (1918 yılında Şam'ın alınması) alkışladığı ve bunun Arapların bağımsız bir devlet iddialarının temellerini oluşturduğu da kuşkusuzdur.¹³¹

¹³¹ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 179-180.

4. ORTADOĞU GELİŞMELERİNİN ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNE ETKİLERİ

4.1. I. Dünya Savaşı Sonrası Düzen

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı hakimiyetinden kurtulan Araplar, bağımsız bir devlet kuracaklarını zannederken Rusya, Osmanlı topraklarının paylaşıldığı gizli anlaşmayı yayınlamış ve bu durum Araplar tarafından hoş karşılanmamıştır. İngiltere bu durum karşısında Araplar ile Yahudiler arasında herhangi bir hak ihlali olmayacağı konusunda Şerif Hüseyin'i yumuşatmıştır.

1920 yılının mart ayında Suriye'nin her tarafından gelen temsilciler bir Suriye genel kongresinde buluşup Suriye'yi, kralı Faysal olan bağımsız bir devlet olarak ilan etmişlerdir.¹³² Suriye tahtını Faysal'ın kabul etmesi, Fransa tarafından, Suriye'deki "haklarına" doğrudan doğruya bir saldırı olarak değerlendirilmiş, Fransız Generali Gouraud harekete geçerek Şam'a girmiş ve Faysal'ı tahtından indirmiştir.¹³³ İngilizler başta Emir Faysal'ı ve yeni krallığını desteklemiş olsa da Fransa'nın Suriye için olan iddiaları karşısında desteğini geri çekmiştir, ileride İngiliz destekli Irak mandasının kralı olacak olan Emir Faysal ise kaçarak Filistin'e sığınmıştır.¹³⁴

24 Nisan 1920 tarihinde toplanan San Remo Konferansı, Ortadoğu Bölgesi'ni İngiltere ve Fransa'nın manda yönetimlerine dönüştürmüştür. Suriye'den ayrı Trablus, Sayda, Sidon ve Beyrut'tan oluşan "Büyük Lübnan" yaratılmış ve başlangıçta ayrı bir ünite olan Şam ve Halep devletleri birleştirilip aynı zamanda Alevi ve Dürzi bölgelerini de kapsayan bir "Suriye" oluşturulmuştur.¹³⁵

Suriye ve Lübnan Fransa'nın mandası, Filistin ve Irak ise İngiltere'nin mandası haline gelmiştir.

İngiliz Sömürge Bakanı Winston Churchill, Ortadoğu sorununa kalıcı bir çözüm getirmek için Kahire'de, 1921 yılının mart ayında, Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, Filistin Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel ve Arapları temsilen de Albay Lawrence'nin de katıldığı bir konferans toplamıştır. Konferansta alınan kararlara göre Irak Krallığı Suriye'den zorla uzaklaştırılmış bulunan Faysal'a; Ürdün emirliği ise Abdullah'a verilmiştir. Irak manda yönetimi yerine ise Kral Faysal ile

¹³² Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 186.

¹³³ Sander, *a.g.e.*, 2012, 77.

¹³⁴ Provence, M. (2005). *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*, Austin, 12.

¹³⁵ Ay, H. U. (2018). "Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği", *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 44-45.

imzalanacak olan bir ittifak antlaşması getirilecektir. Faysal daha önce kardeşine önerilmiş bulunan bu tahtı önce kabul etmediyse de Albay Lawrence'nin çabaları sonunda ikna olmuş ve 1921 yılının temmuz ayında Bağdat'ta Kral ilan edilmiştir.¹³⁶ Bunun yanı sıra, 1927 yılında İbn Suud da kendisini Hicaz ve Necit Kralı olarak ilan etmiştir ve bu topraklar 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığı adını alacaktır. Ayrıca bölgede, Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra bağımsızlığı fiili bir durum olarak ortaya çıkan Yemen bulunmaktadır.¹³⁷

Mısır, 1914 yılında İngiltere himayesi altına alınmış, bunun üzerine Said Zaglül'ün 1919 başlarında kurduğu Vafd Partisi, bütün memlekette ayaklanma ve gösterilere başvurarak, İngiltere'ye karşı milliyetçi hareketin öncülüğünü ele almıştır. Bunun sonucunda İngiltere Zaglül ile diğer Vafd Partisi liderlerini Malta'ya sürgüne yollamıştır. Fakat Zaglül'un sürgüne yollanması İngiltere tarafından bastırılmayan daha büyük bir ayaklanmayla sonuçlanmış ve Vafd Partisi ile anlaşamayacağını gören İngiltere, 28 Şubat 1922 tarihinde yayınladığı bir deklarasyonla Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmekle birlikte, Mısır'ın Süveyş Kanalı'nın ve Mısır'daki yabancıların haklarının savunmasını üzerine almış ve Sudan üzerindeki kontrolü elinde tutmuştur.¹³⁸

Filistin, I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin toprakları içindeyken, savaştan sonra İngiltere'nin manda yönetimi altına geçmiştir. Bölge, Şeria Nehri tarafından ikiye bölünmüştür: Akarsuyun batısı Filistin, doğusu ise Ürdün'dür ve bütünüyle bir Arap devletidir.¹³⁹ İngiltere, Filistin'de manda yönetimini şu esasa dayandırmak istemiştir: Filistin'de Araplarla Yahudiler arasında bir iş birliği sağlayarak manda yönetimini geliştirmek ve Filistin'i bağımsız bir devlet olarak hazırlamak.¹⁴⁰

Filistin mandası hükümlerine göre, İngiltere "bölgede bir Yahudi yurdunun kurulmasını sağlayacak, fakat aynı zamanda Filistin halklarının hepsinin medeni ve dini haklarını koruyacak, siyasal yönetsel ve ekonomik koşulları gerçekleştirecektir. Fakat hükmün temelindeki büyük çelişki, bugünkü Ortadoğu bunalımlarının çıkış noktasını oluşturmaktadır."¹⁴¹

¹³⁶ TASAM, (2006). "Ortadoğu'da Diriliş: Arap Milliyetçiliği".

¹³⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, 2019, 161-162.

¹³⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, 2019, 159-160.

¹³⁹ Sander, *a.g.e.*, 2012, 82.

¹⁴⁰ Şahin, T. Y. (2016). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Ankara, 44.

¹⁴¹ Sander, *a.g.e.*, 2012, 82.

4.2. Pan-Arabizm Düşüncesinin Oluşumu

Milliyetçilik fikrinden etkilenerek Osmanlı Devleti'nden ayrılan ancak savaş sonrası dönemde umduklarını bulamayarak hayal kırıklığı yaşamaya başlayan Araplar, bu dönemde manda yönetimlerinden kurtulmak adına bir ideoloji arayışına girmişlerdir. Bu dönemde söz konusu devletlerin Batılı güçlerin kontrolü altına geçmesi ve bir de bölgede Filistin gibi bir gerçeğin ortaya çıkması, Arapların birleşmesi yolunda bir çözüm bulmak için itici bir güç olmuştur. Filistin topraklarındaki belirsizlik ve Yahudi göçünün ciddi boyutlara varması, Arap milliyetçi düşüncesinde Pan-Arabizm ideolojisinin önem kazanmasına neden olmuştur.¹⁴²

Savaş sonrası düzenin tamamen İngiltere ve Fransa tarafından oluşturulduğu bölgede, Arap milliyetçiliğinin ilerleyebilmesi dil unsuru üzerinden gerçekleşmiş ve bunun sorumluluğunu, daha önceki bölümlerde bahsedilen, Satı El-Husri Pan-Arabizm düşüncesi ile üstlenmiştir. Satı El-Husri'ye göre İslam birliği ilkesi, gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir idealdir ve Araplar açısından da önemli olan Arap birliğidir ki, bu ideal için gerekli koşullar mevcuttur.¹⁴³

El-Husri ve onun öğrencisi olan diğer Arap milliyetçileri Irak'ı, Arap dünyasına Arap milliyetçisi fikirlerin yayıldığı merkez yapmaya koyulmuşlar ve dikkatlerini geleceğin Arap milliyetçisi kuşaklarının yetiştirilmesi için en uygun yer olduğunu umdukları okullara çevirmişlerdir.¹⁴⁴

Faysal dönemlerinde Suriye ve Irak'ta eğitim bakanlığı görevini üstlenen El-Husri'nin düşüncelerini uygulamaya koymak için yaptığı şey, tarih öğretimi olmuş ve bu bağlamda, mevcut nesle Arap milletine bağlılık duygusunu aşılamıştır.¹⁴⁵ Öğrencilere, kendi milletlerinin başarılarının sayısız olduğu ve pek çok durumda kendi kusurlarından değil de başkalarının ihaneti yüzünden uğradıkları başarısızlıkların, bu başarıların yanında çok önemsiz olduğu öğretilmiştir.¹⁴⁶

Arap dilinin konuşulduğu bütün toprakları Arap ülkesi olarak tanımlayan Satı El-Husri, Arap'ın tanımını da yine dile dayandırır: "her kim ki Arap ülkelerine

¹⁴² Okutan, a.g.m., 2001, 167.

¹⁴³ Okutan, a.g.m., 2001, 166.

¹⁴⁴ Davışa, a.g.e., 2016, 71.

¹⁴⁵ Özalkan, a.g.m., 2018, 4.

¹⁴⁶ Sander, a.g.e., 2012, 71-72.

bağlanmış ve Arap dilini konuşur, Arap'tır. Resmi olarak ferdi ve yurttaş olduğu devlet hangisi olursa olsun, inandığı din ne olursa olsun, kökeni soyu-sopu, aile tarihi ne olursa olsun Arap'tır.” Araplar arasında din, artık kimlik tanımlama aracı olarak ikinci plana itilecektir.¹⁴⁷

El-Husri Arap Birliği için ömür boyu mücadele vererek bu davaya çabasını ve nefesini adanmış, kalemini de bu davanın uğrunda seferber etmiştir.¹⁴⁸ Dolayısıyla El-Husri'nin milliyetçilik kavramı bir İslam birliği yerine Arap birliğini işaret etmektedir.

El-Husri'nin milliyetçiliği gizemli, fanatik veya faşist değildir, ancak Irak ve Suriye'de kurulan Baas Partisi himayesinde yarı faşist askeri diktatörlükte ifade bulan öğrencisi Mişel Eflak tarafından formüle edilen fanatik bir milliyetçiliğin temellerini atmıştır.¹⁴⁹

Ayrıca, El-Husri'nin Pan-Arabizminden etkilenen ve güçlü bir kamu tutkusu ile desteklenen, sonradan Irak başbakanı olacak Rashid Ali El-Geylani ile bir grup milliyetçi subay, 1941 yılında Irak'taki İngiliz askeri varlığına karşı isyan çıkarmış ve Irak'ın İngiliz çıkarlarına hizmet ettiğine inandıkları 1930 tarihli İngiliz-Irak anlaşmasını sonlandırmaya çalışmışlardır.¹⁵⁰

El-Husri'nin Pan-Arabizm ideolojisi, 1920 ve 1930lu yıllarda sınırlı bir karşılık bulmuş olsa da ilerleyen dönemlerin milliyetçi hareketlerine ve Arap Birliği düşüncesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemdeki milliyetçi ideolojinin Araplardan tam destek alamamasının önünde bazı engeller bulunmaktadır.

Adid Davışa, Arap milliyetçiliğinin önündeki bu engellerin İslam, bölgecilik, dilsel farklılıklar, mezhepçilik ve aşiretçilik olduğunu belirtmektedir. Üç Osmanlı eyaletinin birleşmesinden oluşan Irak'ta birbirinden farklı etnik kökene ve dine sahip insanlar bir araya gelerek yapay bir toplum oluşturmuşlardır. Dolayısıyla Irak'taki sosyal, etnik ve dinsel bölünmüşlük milli bir birlik oluşturma bilincini baltalamıştır. Aynı şekilde Suriye'de aşiretçilik, mezhepçilik ve bölgeciliğin var olması ve Fransa'nın bu durumun bilincinde olarak “böl ve yönet” politikası uygulaması, milli entegrasyonun önüne geçmiştir. Davışa, Mısır'daki durumun ise Arap milliyetçiliği olmadığını yalnızca Mısır milliyetçiliği olduğunu bu nedenle Mısırlıların diğer Arap topraklarındaki olaylarla ilgilenmediklerini belirtmiştir. Öyle ki;

¹⁴⁷ Koyuncu, A. A. (2008). “Ortadoğu’da Milliyetçilik: Hafız Esad Dönemi Suriye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, *Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 56.

¹⁴⁸ Hekmat, a.g.m., 2019, 44.

¹⁴⁹ Tibi, a.g.e., 2017, 118.

¹⁵⁰ Aljazeera, (2008). “Profile: Sati’ al-Husari”.

1925 yılında Suriye’de başlayan Fransa karşıtı isyanın, Fransa tarafından vahşice bastırılması karşısında Mısır, yavaş ve ihtiyatlı hareket ederek Suriye’ye yardımda bulunmuştur. Dolayısıyla aşiretçilik, mezhepçilik, bölgecilik ve devlet milliyetçiliği gibi rakip kimlikler Arap kimliğinin yayılmasında, tek tek veya diğerleriyle birlikte, kuvvetli engeller olduklarını göstermişlerdir.¹⁵¹

4.3. 1936-39 Arap İsyanı

Filistin topraklarına yoğun Yahudi göçü başlayınca durumdan rahatsız olan Araplar, Yahudilerle çatışmaya başlamışlardır. 1936 yılına kadar geçen sürede Yahudi göçüne karşı Araplar birden fazla kez ayaklanmış ve İngiltere artık bu duruma bir son vermek adına çözüm arayışına girmiştir.

1930 yılında İngiltere tarafından hazırlanan Passfield Beyaz Kitabı adlı raporda Yahudi göçünün engellenmesi ve Yahudilere Filistin’den toprak satışının sınırlandırılması gerektiği belirtilmiştir. Söz konusu rapor, Arapları son derece memnun ederken Dünya Siyonist Teşkilatı’nı ayağa kaldırmış; teşkilatın başkanı Chaim Weizmann, başkanlıktan istifa edince, İngiltere geri adım atmak zorunda kalmış ve Balfour Deklarasyonu’na sadık olduğunu açıklamıştır.¹⁵²

Bitmeyen Yahudi göçü, göçle beraber başlayan işsizlik, ekonomik ve demografik problemler ile İngiltere’nin Yahudilere verdiği destek karşısında Arapların haksızlığa uğradıklarını düşünmeleri sonucunda Filistin’de 1936 yılında Arap milliyetçilerinin de destek verdiği büyük bir Arap isyanı başlamıştır.

Bu isyanı yönetmek amacıyla bütün şehirlerde kurulan milli komiteler 25 Nisan 1936 tarihinde bir araya gelerek “Arap Yüksek Komitesi”ni oluşturmuşlar ve Komite, Yahudi göçlerinin durdurulması, Yahudilere toprak satışının durdurulması ve seçilmiş bir halk meclisine karşı sorumlu bir milli hükümetin kurulması doğrultusunda üç temel istek gerçekleşinceye kadar isyana devam etme kararı almıştır.¹⁵³

Binlerce Arap, İngiliz ve Yahudinin hayatını kaybettiği ve diğer Arap ülkelerinin de desteğiyle giderek büyüyen isyanı durdurmak amacıyla 1937 yılında Peel Komisyonu tarafından hazırlanan raporda Filistin’in, birbirinden bağımsız olarak Arap ve Yahudi devletlerine bölünmesi tavsiye edilmiş, ancak rapor hem Araplar hem de Yahudiler tarafından kabul edilmemiş ve hatta isyanı körüklemiştir.

¹⁵¹ Davişa, *a.g.e.*, 2016, 77-96.

¹⁵² Şahin, *a.g.e.*, 2016, 47.

¹⁵³ Kızıloğlu, S. (2012). “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 55.

1939 yılının mart ayında 3000 Arap, 2000 Yahudi ve 600 İngiliz öldürülmüş, Filistin ekonomisi kaos içine girmiş, Arap liderleri ya tutuklanmış ya da sürgün edilmiştir.¹⁵⁴

17 Mayıs 1939 tarihinde İngiltere tarafından yayınlanan ve “MacDonald Beyaz Kitabı” olarak bilinen resmi bir belge, Yahudi aleyhine Araplar lehine dönen bir sonuç doğurmuştur. Bu belgeyle Arap milliyetçilerinin ve anti-Siyonist destekçilerin istekleri resmen tatmin olmuş ve bu belge, II. Dünya Savaşı’nda Yahudilerin katledildiği Holokost dehşetine katkıda bulunmuştur.¹⁵⁵

Beyaz Kitap, “Yahudi göçü sınırlanacak ve Yahudilerin arazi satın almaları kısıtlanacak, Filistin’de yasa ve düzen restorasyonundan sonra İngiltere, Filistinli Arapların yine İngiliz danışmanlarla özerk yönetime katılmalarını artıracakları bir geçiş dönemi oluşturacak, 10 yıl içinde üniter veya federal bir Arap-Yahudi devleti kurulacak, Yahudi göçü önümüzdeki beş yıl içinde sadece 75.000 kişiyle sınırlandırılmakla kalmayacak, Filistin Arapları kabul etmeye hazır olmadıkça Yahudi göçüne daha fazla izin verilmeyecektir.” şeklindeki içeriğiyle, Siyonistlerin Yahudi ulusal devleti yaratma hedefini sona erdirmiştir.¹⁵⁶

1936-1939 Arap isyanlarından başlayarak İngiliz Hükümeti, Arap yönetimlerinin Filistin’in geleceği üzerinde görüş bildirme haklarının olduğunu kabul etmiş ve Arap milliyetçiliği duygularını yatıştırma politikası izlemeye başlamıştır.¹⁵⁷

Bu isyanlarla Filistin meselesi dünya kamuoyunda daha çok yer almış ve İslam dünyasında ortak düşünce ve dayanışma duygusunu kuvvetlendirmiştir.¹⁵⁸ Bu süreçte Arap milliyetçiliği fikri Arapların birlik ve dayanışma halinde olarak tek bir çatı altında birleşmesi yönünde ilerlemiş ve Arap milliyetçiliği, Arap Birliği ile somut bir yapıya dönüştürülmüştür.

Önceleri Büyük Arap Devleti hayali üzerinde şekillenen Arap milliyetçiliği, daha sonra, özellikle iki dünya savaşı arasında tek tek devletlerin bağımsızlığı düşüncesine (Vataniye) dönüşmüş ve II. Dünya Savaşı’na kadar

¹⁵⁴ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 288.

¹⁵⁵ Rickenbacher, D. (2017). “Arab states, Arab interest groups and anti-Zionist movements in Western Europe and the US”, Doctoral Thesis, *University of Zurich*, 128.

¹⁵⁶ Hurewitz, J. C. (1979). *The Middle East and North Africa in World Politics, British- French Supremacy, 1914- 1945*, New Haven, 532-38.

¹⁵⁷ Kasalak, K. (2016). İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (25), 75.

¹⁵⁸ Yiğit, A. (2019). “Filistin Meselesinin Kronikleşmesi (1918-1948)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123 (243), 404.

bağımsızlıklarını elde etmiş olan Arap devletleri, Arap Ligi'ni (Arap Birliği) kurarak Arap birliği yolunda önemli bir adım atmışlardır.¹⁵⁹

4.4. II. Dünya Savaşı Sonrası Düzen

Almanya'da yükselen Hitler ile beraber 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve giderek güçlenen Almanya'nın birçok ülkeyi işgal etmesiyle devam eden süreçte İngiltere ve Fransa manda yönetimleri üzerindeki kontrolü giderek kaybetmeye başlamıştır. Böylece II. Dünya Savaşı sonu dönemi İngiltere ile Fransa'nın manda yönetimlerinden vazgeçtiği ve Arap devletlerinin bağımsızlıklarını kazandığı bir dönem olmuştur.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle 1945 yılında başlayan Soğuk Savaş dönemi, ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) iki ayrı süper güç olarak ortaya çıktığı ve diğer ülkelerin ABD'yi temsil eden Batı Bloku ve SSCB'yi temsil eden Doğu Bloku arasında seçim yaparak politika uygulamaya başladıkları bir dönem olmuştur. ABD ve SSCB dünyaya yayılma amacı gütmüş ve Ortadoğu Bölgesi süper güçler arasındaki rekabetin merkezi haline gelmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan Arap ülkelerinde, İngiliz ve Fransız manda politikalarının yüklediği baskılar, siyasi yetersizlikler, kötü ekonomik koşullar, İsrail Devleti'nin kurulması gibi etkenler Arap Dünyası'nda ulus-devletleşme, milliyetçilik, birlik gibi ideolojilerin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve bu mücadele Soğuk Savaş dönemine taşınmıştır.

4.4.1. Arap Birliği'nin Kurulması

1925 yılında Suriye'de çıkan isyan, milliyetçilik duygusu ile Arapların dayanışma içerisine girdiği, Suriye'deki Fransız manda yönetimine olan öfkenin hissedildiği ilk büyük isyandır ve Suriye'nin bağımsızlığa giden yoldaki önemli adımlarından bir tanesidir. Manda yönetimlerinden rahatsızlık duyan ve bu yönetimlerden kurtulmak isteyen diğer Araplar da bu isyana destek vermişlerdir.

Bağımsızlık isteyen milliyetçiler için önemli bir teşvik de Irak'ta İngiltere yönetimine karşı çıkan isyan sonucunda İngiltere ve Irak arasında imzalanan ve 1932 yılında Irak'a tam bağımsızlık kazandıracak anlaşma olmuştur. Ayrıca Yahudi

¹⁵⁹ Koyuncu, a.g.m., 2017, 12.

göçüyle başlayan Arap-Yahudi çatışmaları ve 1936 yılında Filistin’de başlayan Arap isyanları da Araplarda milliyetçilik duygusunu iyice ateşlemiştir.

1943 yılında Suriye’de seçimler yapılmış, bağımsızlık resmi olarak ilan edilmemiş olsa da SSCB, ABD ve İngiltere 1944 yılında Suriye’yi tanımış ve böylece Fransa’nın Suriye’den çekilmesi konusunda baskı yapılmıştır. Tüm bu mücadelenin sonunda 17 Nisan 1946 tarihinde Fransa’nın birliklerini Suriye’den çekmesi ile beraber Suriye bağımsızlığını kazanmıştır.

Elitler, entelektüeller ve manda yönetimi altındaki insanlardan gelen güçlü baskılar nedeniyle manda yönetimleri, isteksiz ve periyodik olarak, 1932 yılında Irak’a, yönetme gücünün Lübnan’ın çeşitli ve çok kültürlü toplumu arasında paylaşılması için esasların belirlendiği Ulusal Pakt’ın imzalanmasından sonra 1943 yılında Lübnan’a ve uzun bir müzakere süreci ve Fransa’nın geciktirmeleri ile 1946 yılında Suriye’ye bağımsızlık vermişlerdir.¹⁶⁰

Ürdün Emirliği ise 22 Mart 1946 tarihinde İngiltere ile yaptığı İttifak Antlaşması sonucu bağımsızlığını kazanarak Ürdün Krallığı adını, 15 Mart 1948 yapılan anlaşmayla da Haşimi Ürdün Krallığı adını almıştır.¹⁶¹

Manda yönetimlerinden kurtularak bağımsızlıklarını kazanan devletlerin yanı sıra bölgede, 1922 yılında bağımsız olan Mısır ve 1927 yılında bağımsız olan Yemen ve Suudi Arabistan Krallığı bulunmaktadır.

25 Eylül 1944 tarihinde ilk kez bir araya gelerek bir dizi toplantı yapan Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Irak, Ürdün, Yemen ve Lübnan temsilcileri, Arap birliğinin kurulması yönünde esasların belirlendiği 7 Ekim 1944 tarihli İskenderiye Protokolü’nü imzalamışlardır. İskenderiye Protokolü’nden sonra, 22 Mart 1945 tarihinde, Araplar arasındaki dayanışma, birlik ve beraberliği güçlendirmek adına merkezi Mısır’ın başkenti Kahire olan Arap Birliği (Arap Ligi) kurulmuştur.

Arap Birliği yalnızca yeni bağımsız Arap devletleri arasındaki iş birliğini güçlendirmek ve Ortadoğu’da Pan-Arabizmi teşvik etmek için değil, aynı zamanda Filistin Devleti’nin uluslararası ölçekte bir Arap ülkesi olarak bağımsızlığını

¹⁶⁰ Robby, H. M. F. (2020). “Arab Nationalism: Past, Present, and Future”, *Journal of Integrative International Relations*, 5 (1), 2020, 11.

¹⁶¹ Şahin, a.g.e., 2016, 24.

desteklemek ve Filistinli Arapların self determinasyon hakkını savunmak için kurulmuştur.¹⁶²

4.4.2. İsrail Devleti'nin Kurulması

1930lu yılların başlarından itibaren Filistin meselesini çözmek üzere yaptığı bütün girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine İngiltere, 2 Nisan 1947 tarihinde BM'ye resmen başvurarak BM Genel Kurulu'nun meseleyi ele almasını istemiştir.¹⁶³

Filistin Özel Komitesi, yerinde yaptığı incelemeler neticesinde 31 Ağustos 1947 tarihinde raporunu tamamlamış ve 1 Eylül'de BM Genel Sekreterine teslim etmiştir. Komite, iki ayrı rapor ortaya çıkarmıştır: Kanada, Çekoslovakya, Guatemala, Hollanda, Peru, İsveç ve Uruguay tarafından desteklenen "Çoğunluk Raporu" ile Hindistan, İran ve Yugoslavya tarafından sunulan "Azınlık Raporu". Avustralya ise, her iki raporda çekimser kalmıştır.

Çoğunluk Raporu'na göre;

- 1- Filistin; Arap Devleti, Yahudi Devleti ve Kudüs Bölgesi olmak üzere üçe taksim edilmiştir;
- 2- Arap ve Yahudi devletleri, iki yıllık bir geçiş döneminden sonra bağımsız olacaklardır;
- 3- Bu iki devlet arasında "ekonomik birlik" olacaktır;
- 4- Kudüs için ayrı bir statü tayin edilmiştir ve BM'nin vesayeti altına konulmuştur;
- 5- Çizilen sınırlara göre, Arap Devleti, Filistin topraklarının yüzde 42,88'ini, Yahudi Devleti ise, yüzde 56,47'sini teşkil etmektedir.¹⁶⁴

Azınlık Raporu'na gelince; bu Rapor da Filistin'i Araplar ve Yahudiler arasında taksim etmektedir; ancak Raporun öngördüğü, Kudüs'ün başkent olduğu bağımsız Arap ve Yahudi devletlerinden meydana gelen bağımsız bir Filistin Federal Devleti'dir.¹⁶⁵

BM Genel Kurulu'nda 29 Kasım 1947 tarihinde yapılan oylamada Çoğunluk Raporu 13 ret, 10 çekimser oya karşılık 33 oyla 181 sayılı karar olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁶

¹⁶² Ay, a.g.m., 2018, 16.

¹⁶³ Yılmaz, a.g.e, 2016, 59.

¹⁶⁴ Armaoğlu, F. (1994). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları: 1948-1988*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 85-86.

¹⁶⁵ Armaoğlu, a.g.e., 1994, 86.

¹⁶⁶ Yılmaz, a.g.e, 2016, 61.

Siyonist liderlik, Yahudi devletine tahsis edilen sınırları bir şekilde genişletmeyi umsa da BM taksim planını kamuoyu önünde kabul etmiş, Filistinli Araplar ve çevresindeki Arap devletleri ise BM planını reddetmiş ve Genel Kurul oylamasını uluslararası bir ihanet olarak görmüşlerdir.¹⁶⁷

Plan kabul edildikten kısa bir süre sonra Araplar ve Yahudiler arasında çatışmalar başlamış, Yahudi güçleri daha iyi örgütlenmiş olduklarından dolayı Araplar Yahudilere karşı direnememiş ve Yahudiler Filistin topraklarının büyük bir bölümü üzerinde kontrolü ele geçirmiştir. Hayal edilen Yahudi devletinin kurulması yönündeki son adım İngiltere tarafından atılmıştır. BM kararı üzerine İngiltere yaptığı bir açıklamada, 15 Mayıs 1948 tarihinden itibaren Filistin'deki bütün kuvvetlerini çekeceğini ilan etmiş ve 1948 yılının nisan ayından itibaren kuvvetlerini çekmeye başlamıştır. Bu çekme işinin tamamlanmasından bir gün önce de David Ben Gurion başkanlığında 14 Mayıs 1948 tarihinde Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi, İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etmiştir.¹⁶⁸

4.4.3. I. Arap-İsrail Savaşı

İsrail Devleti kurulduktan sonraki gün Irak, Ürdün, Mısır, Lübnan ve Suriye askerlerinin Filistin'e girmesiyle Arap-İsrail savaşı başlamıştır. Araplar bir birlik halinde hareket etseler de Arap Birliği'nin görünen yüzü altında, ideolojik bağlılıklarla pek de ilgisi olmayan, kişisel amaç ve rekabetten kaynaklanan gizlenmiş derin bölünmüşlükler vardır: Kral Abdullah, Filistin'in kendi toprağına katılmasını ve tercihen bir Haşimi Büyük Suriye'nin kurulmasını istemiş; Suriyeliler, Abdullah'ın yayılmacı iştahını gördükleri için İsrail'den çok Ürdün'den korkmuşlardır; Iraklılar Haşimilerin işgaline *onlar* büyük ortak oldukça karşı değildir; diğer taraftan Mısırlılar gibi ancak Haşimleri yendikten sonra kurulan Suudi Arabistan'daki İbn Suud da savaşın ganimetleri üzerinde Haşimilerin hak iddia etmesine izin verecek gibi görünmemektedir.¹⁶⁹

Savaş süresince Yahudiler Araplara karşı büyük bir üstünlük sağlamış, savaş sonunda İsrail ile Arap devletleri arasında imzalanan ateşkes anlaşmalarına göre Gazze Mısır'a, Kudüs ve Batı Şeria'nın doğusu Ürdün'e ve Kudüs'ün batısı İsrail'e verilmiştir. İsrail sınırlarını genişletmeyi başarmış ve Ürdün, Araplar arasındaki

¹⁶⁷ Bein, J. & Hajjar, L. (2014). "Palestine, Israel, and the Arab-Israel Conflict: A Primer", *The Middle East Research & International Project*, 4-5.

¹⁶⁸ Armaoğlu, a.g.e., 2019, 370.

¹⁶⁹ Davışa, a.g.e., 2016, 116.

birlik düşüncesine büyük bir darbe vurmuştur. Ürdün'ün tutumuna kızan ve bölgedeki merkezi konumunda bir kayma olacağından korkan Mısır, Ürdün'ün bölgeden çıkmasını istemiş; ancak Irak ve Yemen, Mısır'ın görüşünün aksine lobi yapmış ve Britanya ve ABD Ürdün'ü desteklemiş; Mısır ve Arap Ligi'nin muhalefeti etkisiz kılınmıştır.¹⁷⁰

Savaş sonunda İsrail'in kazandığı topraklarda yaşayan Filistinli Araplar mülteci olarak komşu Arap devletlere sığınmışlardır. Haganah, İsrail Devleti'nin içini güvenceye almak ve BM'nin kararlaştırdığı sınırların dışındaki Yahudi yerleşim birimlerini korumak amacıyla, 1948 yılının nisan ayında düşman olabilecek Arap köylerine karşı D planı diye anılan "Arap köy ve kasabalarının fethine ve sürekli işgaline ya da yok edilmesi"ne imkân sağlayan bir kampanya başlatmıştır. 1949 yılında son ateşkes anlaşması imzalandığında İsrail sınırları içerisinde sadece 160 Arap kalmıştır.¹⁷¹

Arap-İsrail Savaşı her ne kadar Araplar arasındaki birliğe ve milliyetçilik duygularına zarar verse de 1950li yıllarda Mısır, Suriye ve Irak'taki değişimlerle beraber Mısır'da iktidara gelen Cemal Abdül Nasır öncülüğünde Arap milliyetçiliğinin zirve yapmasına da zemin hazırlamıştır.

4.5. 1950 Sonrası Arap Dünyası Gelişmeleri

Soğuk Savaş, dünyada olduğu gibi Ortadoğu'da da yeni bir tarihsel konjonktürün başlangıcı olmuş ve genelde Pan-Arabizm, özelde Baasçılık (Irak ve Suriye'de) ve Nasırizm (Mısır'da) gibi dalgaların ortaya çıkmasına ve partileşmelerine yol açmıştır.¹⁷²

4.5.1. Mısır'da Monarşinin Yıkılması

1936 yılından itibaren Kral Faruk'un Mısır'da son derece kötü bir yönetim uygulaması, kötü yönetim neticesinde ülkede rüşvetin son derece yaygınlaşması ve 1948-1949 I. Arap-İsrail Savaşı'nda Mısır'ın uğradığı ağır yenilgi neticesinde¹⁷³ yenilgide devlet idaresindeki bozuklukların büyük rolü olduğunu gören bir kısım Mısırlı genç subay, Yarbay Cemal Abdül Nasır'ın liderliğinde Hür Subaylar

¹⁷⁰ Davişa, *a.g.e.*, 2016, 118.

¹⁷¹ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 297-299.

¹⁷² Khalil, *a.g.m.*, 2019, 43.

¹⁷³ Yılmaz, *a.g.e.*, 2016, 90.

Komitesi adı ile gizli bir teşkilat kurmuşlar ve 23 Temmuz 1952 tarihinde yaptıkları darbe ile Kral Faruk'u devirip ülkeden çıkarmışlardır. Başkan Nasır'ın bundan sonraki bütün çabası "gerici" dediği Arap monarşilerini yıkmak ve bunların yerine "sosyalist-cumhuriyetçi" rejimler kurmaya yönelik olmuştur. Bu ise bölgede yeni gelişmelere ve yeni mücadelelere yol açmıştır.¹⁷⁴

Nasır, 1954 yılının temmuz ayında "Devrim Hükümetinin amacı Arapların birleşik bir ulus haline gelmesidir." diye ilk kez ilan ettiğinde, Arap ulusuna, Arap milliyetçiliğine ve Arap birliğine olan inancını tarihsel ve çağdaş düşüncelerin bir karışımı olarak şöyle ifade etmiştir:

*"Devrimci rejim, dünya kıtaları arasında Arapların işgal ettiği yerin, kültüre olan büyük katkılarının, değerli ekonomik kaynaklarının ve bir bütün olarak İslami Doğu ve Doğu ile olan bağlantılarının, Arapları harika bir konuma getirerek dünya meselelerinde büyük etkisi olması gereken bir aday olmaya yönelttiğine inanıyor. Devrim ayrıca Arapların sorunlarının Mısırlıların sorunları olduğuna da inanıyor. İngiliz işgali sorunu şimdiye kadar Mısırlı çabalarının en büyük bölümünü oluşturmuşsa da bu çaba Mısırlıları Arapların kurtuluşu uğruna harcanan hiçbir Arap girişimine katılmaktan asla alıkoymamıştır."*¹⁷⁵

4.5.2. Bağdat Paktı

Ortadoğu Bölgesi'nin SSCB kontrolü altına girmesini istemeyen ABD, bu amaçla SSCB'yi çevreleme politikası gütmüş ve Bağdat Paktı'nın kurulmasına büyük katkı sağlamıştır. Paktın asıl amacı Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya girmesini engellemek, bölgenin savunmasını Batı savunma ittifakına bağlamak ve Batı'nın bölgedeki çıkarlarını korumaktır.

İlk olarak, 1953 yılının mayıs ayında ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, batısında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve doğusunda henüz plan aşamasında olan bir Güneydoğu Asya Antlaşma Teşkilatı¹⁷⁶ ile bağlantılı olarak Ortadoğu merkezli bir Batılı savunma ittifakına destek arayışı için Kahire'yi ziyaret

¹⁷⁴ Armaoğlu, a.g.e., 2019, 371-372.

¹⁷⁵ Jankowski, J. (1997). *Arab Nationalism in "Nasserism" and Egyptian State Policy, 1952-1958*, New York, 154.

¹⁷⁶ Güneydoğu Asya Antlaşma Teşkilatı (South East Asia Treaty Organization) 8 Eylül 1954 tarihinde Amerika, İngiltere ve Fransa ile Uzakdoğu ülkelerinden Yeni Zelanda, Avustralya, Filipinler, Tayland ile Pakistan'ın katıldığı kolektif bir savunma örgütüdür. İttifakın savunma alanı, imzalayan ülkelerin Asya toprakları ile 21. Enlemin güneyinde kalan Güney Batı Pasifik Bölgesi'dir ki İngiltere'nin Singapur'daki deniz üssü de bu savunma alanı içine bu suretle girmiştir. Armaoğlu, a.g.e., 2019, 351.

etmiştir. Bu ittifaklar, Sovyetleri ve diğer Komünist ülkeleri kontrol altında tutmayı amaçlayan, Çevreleme Politikası olarak bilinen büyük bir güvenlik politikasının parçalarıdır.¹⁷⁷

Ancak Dulles, Arap ülkelerinin Komünizmden çok, bölgedeki İsrail'in varlığından rahatsız olduğunu, ABD'nin İsrail'e olan desteği sebebiyle, önceki "sömürgeci" ülkelerle aynı tarzda değerlendirildiklerini ve bölge ülkeleri tarafından ABD'ye karşı bir hoşnutsuzluğun oluşmaya başladığını, Araplar için birinci tehlikenin İsrail ile Süveyş'teki İngiliz askeri varlığı olduğunu ve Arap ülkelerinin tehlike algısı yüzünden Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun kurulmasının mevcut durumda imkansız olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁸

Nasır, Süper Güçler arasındaki ideolojik ve siyasal savaşta Arapların tarafsız kalması gerektiğini vurgulamasına karşın, Irak başbakanı Nuri El-Said Araplar için Batı'dan farklı bir siyasal yol görmemiştir.¹⁷⁹

Nuri El-Said, Ortadoğu'daki komünizm tehlikesi konusunda: "Irak, 1934'ten beri Komünizmin tehlikeli bir doktrin olduğunu farkındadır. Aralarında İngiltere'nin de olduğu büyük güçler, komünistlere karşı kanunlarının çok sert olduğunu belirtmişlerdir. Fakat ABD'nin de Komünist tehlikeye karşı kanunlarını sertleştirmesi beni memnun etti" diyerek ortak tehlike anlayışına dikkat çekmiştir.¹⁸⁰

Bu noktada Türkiye'nin, Irak ve Batı Bloku ile olan ilişkisi göz ardı edilmemelidir. Türkiye'de dönemin başbakanı Adnan Menderes ile Irak başbakanı Nuri El-Said arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Türkiye ve Irak, ortak bir savunma ittifakı kurmak istediklerini belirten Ortak Bildiri'yi yayınlamışlar ancak bu ittifak fikri, diğer Arap devletleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Mısır Hükümeti, Türkiye ve Irak'ın yayınladıkları Ortak Bildiri'den sonra 16 Ocak 1955 tarihinde Arap ülkeleri başbakanlarını Türkiye-Irak anlaşmasıyla "*Arap Birliği'ne indirilen ciddi darbe*"yi görüşmek üzere toplantıya çağırmıştır.¹⁸¹

Özellikle bölgede kendi liderliğinde bir birlik kurmak isteyen Nasır ve diğer Arap devletleri, Türkiye ve Irak arasında kurulacak olan ittifak sistemini engelleme çabalarında başarılı olamamıştır. 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak, Ortadoğu'da barış ve istikrarla ilgilenen devletler ile Arap Birliği'nin tüm üyelerine

¹⁷⁷ Davışa, a.g.e., 2016, 144.

¹⁷⁸ Akman, H. & Zeyrek, S. (2013). "John Foster Dulles'in Ortadoğu Gezisi, Temaslar ve Tepkiler (11-28 Mayıs 1953)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, II (2), 278.

¹⁷⁹ Davışa, a.g.e., 2016, 145.

¹⁸⁰ Akman, H. & Zeyrek, S., a.g.m., 2013, 272.

¹⁸¹ Şahin, a.g.e., 2016, 97.

açık olan Karşılıklı İşbirliği Antlaşması'nı imzalamış¹⁸² ve böylece Araplar arasındaki birliği zedeleyen “Bağdat Paktı” kurulmuştur.

22 Şubat 1955 tarihinde Suriye Başbakanı Sabri el-Asali tarafından Kabineye okunan, Suriye Hükümeti'nin Dışişleri Siyaset Belgesindeki şu ifadeler dikkat çekicidir: “*Suriye Hükümeti, Arap devlet başkanları tarafından yapılan şu tavsiyeye katılmaktadır: Hiçbir ülke, Türk-Irak Anlaşması'nı onaylamamalıdır ve hiçbir ülke bu anlaşmaya katılmamalıdır.*”¹⁸³

Böyle de olmuş, Pakt'a, Irak dışında hiçbir Arap ülkesi katılmamış, bunun yerine bölge dışından İngiltere 4 Nisan 1955 tarihinde, bölge ülkesi olup ancak Arap olmayan Pakistan 23 Eylül 1955 tarihinde ve yine Arap olmayan İran, 3 Kasım 1955 tarihinde Pakt'a katılmışlardır.¹⁸⁴

Pakt'ın öncelikli amacı SSCB'yi çevrelemek olsa da Pakt asıl amacına hiç ulaşamamış hatta Araplar arasındaki ilişkiyi bozarak SSCB etkisinin Ortadoğu'ya yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Pakt'a Arap ülkeleri içinde en fazla tepki gösteren Mısır ve onu izleyen Suriye, 20 Ekim 1955 tarihinde Şam'da, Batı'nın desteği ve teşvikiyle kurulmuş olan Bağdat Paktı karşısında denge kurmayı ve Irak'ın Orta Doğu'da artmakta olan etkisini zayıflatmayı amaçlayan askeri bir pakt imzalamışlar ve silahlı kuvvetlerini ortak bir kumandanlık altına alacaklarını kararlaştırmışlardır.¹⁸⁵

Bu noktada Nasır, 1955 yılının nisan ayında Endonezya'nın Bandung şehrinde düzenlenen bir toplantıya katılmıştır. Birbirinden farklı ideolojilere sahip ve farklı politikalar izleyen birçok devletin bir araya geldiği Bandung Konferansı'nda, kısaca “herhangi bir blokla bağlantılı bir politika izlemeden, süper güçlerle ortak bir savunma ittifakı içine girmeden tarafsız kalmak isteyen devletler” anlamına gelen “Bağlantısızlar Hareketi” başlamıştır.

Nasır bu konferansa, başta Yugoslavya lideri Mareşal Tito, Hindistan Başbakanı Nehru, Çin Başbakanı Chou En-Lai ve Endonezya Başkanı Sukarno olmak üzere, 1950lerin Soğuk Savaş'ın patlamaya hazır yıllarında, uzlaşması imkansız görünen Doğu ve Batı pozisyonları arasında kendi ülkelerine tarafsız bir konum belirlemeye çalışan zamanın önde gelen Üçüncü Dünya Ülkeleri liderleriyle beraber katılmıştır.¹⁸⁶

¹⁸² Çetiner, Y. T. (1995). “The Baghdad Pact: An Anglo-American Quest for Policy in the Middle East”, Master Thesis, *Bilkent University The Institute of Economics and Social Sciences*, 43.

¹⁸³ Bostancı, M. (2013). “Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı”, *Gazi Akademik Bakış*, 7 (13), 175.

¹⁸⁴ Şahin, a.g.e., 2016, 98.

¹⁸⁵ Bostancı, a.g.m., 2013, 178.

¹⁸⁶ Davışa, a.g.e., 2016, 148-149.

Nasır'ın bundan sonraki tutumları dünyada Araplardan söz ettirecek ve aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin lideri pozisyonuna gelmesini sağlayacaktır.

1955 yılında kurulan Bağdat Paktı'nın Arap devletlerini bölmesi ve Sovyetlerin bölgeye sızmasıyla beraber Ortadoğu'da Batı emperyalizmine karşı çıkacak tek önder durumuna gelen Nasır, bu noktadan sonra iki yol izlemiştir: İsrail karşısında askeri bakımdan güçlü duruma gelmek için Doğu Bloku'ndan ve özellikle Çekoslovakya'dan silah almak ve Mısır'ı ekonomik bakımdan kalkındırmak için Asvan Barajı'nı yapmak. İşte Nasır'ın izlediği bu iki yol, 1956 Süveyş bunalımının ve II. Arap-İsrail Savaşı'nın yakın nedenini oluşturmaktadır.¹⁸⁷

4.5.3. Süveyş Kanalı Krizi

İngiltere'nin, II. Dünya Savaşı süresince Mısır'a gönderdiği İngiliz birliklerini savaş sona erdikten sonra Mısır'dan çekmemesi üzerine Mısır halkı İngiliz askeri varlığından rahatsız olmaya başlamıştır. Ayrıca Irak'ın İngiltere ile beraber Mısır çıkarlarına ters düşen bir ittifak içerisinde yer alması Nasır'ı oldukça rahatsız etmiş ve Mısır halkını arkasına alan Nasır, İngiltere'nin Mısır'ı tamamen boşaltmasını talep etmiştir.

28 Şubat 1955 tarihinde İsrail, Gazze Bölgesi'ne büyük bir askerî harekât düzenlemiş ve bu harekâta ellinin üzerinde Mısırlı subay ve halktan kişi ölmüştür. Bunun üzerine Nasır, ABD'ye ülkesine silah satışı yapılması için başvurmuştur. Ancak gerek Amerikan senatosunun muhalefeti gerek Dulles'in, Nasır'a karşı artmakta olan olumsuz bakış açısı bu girişimi sonuçsuz bırakmıştır. 27 Eylül 1955 tarihinde Nasır bir konuşma yaparak, Batılıların Mısır'a silah satmayı reddetmesi üzerine ülkesinin bu durum karşısında Çekoslovakya ile bir anlaşma yaparak bu ülkeden silah satın alacağını açıklamıştır.¹⁸⁸ Mısır ve Çekoslovakya arasında imzalanan bu anlaşmaya en büyük tepki İsrail'den gelmiş ve bunun üzerine İsrail de silahlanmasını hızlandırmıştır.¹⁸⁹

Nasır'ın iktidara geldiği günden beri amacı Araplar arasında lider, İsrail karşısında ise güçlü bir Mısır kurmak ve bu doğrultuda halkını refaha ulaştırmak olmuştur. Bu noktada Asvan Barajı Projesi, Mısır'ın kalkınması için önemli bir adım olarak görülmüştür.

¹⁸⁷ Sander, *a.g.e.*, 2012, 301.

¹⁸⁸ Serbest, B. (2017). "Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (4), 695-696.

¹⁸⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, 2016, 104.

Akdeniz ve Kızıldeniz'i birleştirmek konusu, 1798'de Napolyon'un Mısır seferi dolayısıyla ciddi biçimde ele alınmış fakat somut bir ilerleme olmamıştır. Fransız mühendis Ferdinand de Lesseps tarafından konu, 1854'te tekrar gündeme getirilmiş ve 30 Kasım 1854'te kendisine bir imtiyaz verilerek “La Compagnie Universelle de Canal Maritime de Suez” adlı şirket ortaya çıkmıştır. Fransız mühendise 5 Ocak 1856 tarihinde 99 yıllık bir imtiyaz verilmiş ve sürenin sonunda kanal tesislerinin Mısır Devleti'ne geçmesi öngörülmüştür.¹⁹⁰

17 Kasım 1869 tarihinde Süveyş Kanalı dünya deniz trafiğine açılmıştır. İşletilmesi Fransız şirketine ait olmakla beraber, o zamanki Mısır hükümetinin de kanalda hissesi bulunmaktadır. Mısır hükümeti sonradan mali sıkıntıya düşüp hisselerini satışa çıkarınca, 1875 yılında bu hisseleri İngiltere almış ve bu suretle Süveyş Kanalı'nı İngiliz-Fransız işletmeye başlamıştır. İngiltere, zaman içerisinde hisselerin büyük bir kısmına sahip olmayı başarmış ve giderek artan askeri varlığıyla da kanal üzerinde güçlü bir kontrol kurmaya başlamıştır. 19 Ekim 1954 tarihinde Mısır ve İngiltere arasında imzalanan antlaşma ile İngiliz kuvvetlerinin yirmi ay içinde Mısır topraklarından “tamamen” çekilmesi karara bağlanmıştır.¹⁹¹

Nil Nehri üzerinde kurulması planlanan Asvan Barajı projesine göre, baraj gölü 750 mil karelik bir alanı kapsayacak ve Mısır'ın tarıma elverişli topraklarını üçte bir oranında ve elektrik enerjisini de yüzde 50 civarında arttıracaktır ancak barajın maliyeti 1,3 milyon dolar olarak hesaplanmıştır.¹⁹²

ABD hükümeti 1956 yılının haziran ayında, Nasır'ın Asvan Barajı'nın yapımı için gereksinim duyduğu krediyi bu ülkeye sağlayacağını resmen bildirmiştir. Ancak bu sırada Amerikan Senatosu kendi izni olmadan Asvan Barajı için herhangi bir kredi açılmaması kararını almıştır.¹⁹³ Senatonun kararına Mısır'ın tepkisi sert olmuş, Nasır ülkesinin ne kuvvet ne de dolar önünde eğilmeyeceğini bildirdikten sonra, 26 Temmuz 1956 tarihinde, Süveyş Kanalı'nı işleten İngiliz-Fransız Şirketi'ni millileştirdiğini ilan etmiştir.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Serbest, a.g.m., 2017, 697-698.

¹⁹¹ Armaoğlu, a.g.e, 2019, 375-378.

¹⁹² Şahin, a.g.e., 2016, 105.

¹⁹³ Armaoğlu, a.g.e, 2019, 380.

¹⁹⁴ Armaoğlu, a.g.e, 2019, 381.

Millileştirme hareketi, İngiltere ve Fransa tarafından çok büyük tepkiyle karşılanmış ve bunun üzerine ABD, İngiltere ve Fransa önderliğinde kanaldan yararlanan ve 1888 İstanbul Sözleşmesi'ni imzalayan devletlerin de katıldığı bir konferans düzenlenerek kanal üzerindeki Mısır kontrolünü sona erdirmeye çalışmalarına başlanmıştır. Ancak Nasır, konferansta alınan kararları reddetmiş ve diplomatik çözüm arayışlarının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail gizli görüşmelerle kendi aralarında Mısır'a düzenleyecekleri bir askeri operasyonun da planını yapmaya başlamışlardır. Gizli anlaşmanın (Sevr Protokolü) amacı, Kanal üzerinde Batı egemenliğini yeniden sağlamak ve Mısır'ı askeri olarak yenerek Nasır'ın prestijine ve Arap milliyetçiliği hareketinin liderliğine zarar vermektir.¹⁹⁵

4.5.4. II. Arap-İsrail Savaşı (Süveyş Savaşı)

İngiltere, Fransa ve İsrail Dışişleri Bakanlarının, gizli görüşmeler neticesinde hazırladıkları plan şu şekildedir:

“İlk saldırıyı İsrail yapacaktır. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa taraflara çağrıda bulunarak, ateşi durdurmalarını ve kuvvetlerini Kanalin iki kıyısının 10 mil (16 km) gerisine çekmelerini isteyeceklerdir. Fakat bu çağrı, İsrail kuvvetlerinin Kanala ulaşmasını sağlamak için 30 Ekim tarihinde yapılacaktır. İsrail'in saldırısı ise 29 Ekim için öngörülmüştür. Mısır bu çağrıyı kabul etmeyeceği için İngiltere ve Fransa, savaşı tarafların arasına girmek amacıyla, 36 saat içinde Süveyş Kanalı'na çıkarma yapacaklardır. Süveyş Kanalı'nda Port Said, İsmailiye ve Süveyş işgal edilecektir.”¹⁹⁶

Saldırı tam da planlandığı gibi, 29 Ekim 1956 tarihinde İsrail'in Sina Yarımadasını işgal etmesiyle başlamıştır. 30 Ekim 1956 tarihinde İngiltere ve Fransa, İsrail ve Mısır'a çatışmaların sona erdirilmesi yönünde ultimatoma göndermiş ancak Mısır bunu reddetmiştir. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız uçakları Mısır'a karşı hava saldırısı başlatmış, daha sonraki aşamada ise paraşütçü birlikler Mısır'a çıkarma yaparak bölgeyi işgal altına almışlardır.

ABD ve SSCB'nin işgale karşı tutumları, saldırıya karşı koyamayan Mısır için çok büyük önem arz etmektedir. Ne Amerikan hükümeti ne de Amerikan kamuoyu İngiltere ve Fransa'nın giriştiği bu saldırıyı tasvip etmiştir. Zaten bu ülkeler saldırı planlarını hazırlarken, Amerika'ya bir şey hissettirmemeye bilhassa dikkat

¹⁹⁵ Davışa, a.g.e., 2016, 160.

¹⁹⁶ Şahin, a.g.e., 2016, 113.

etmişlerdir. Bu sebepten Amerika'nın tepkisi sert olmuş ve Fransa ile İsrail'e sert bir ihtarda bulunarak Mısır topraklarından çekilmesini istemiştir. Sovyet Başkanı Bulganin ise, İsrail, Fransa ve İngiltere başbakanlarına gayet tehditkâr mesajlar göndererek Süveyş Savaşı'nın derhal durdurulmasını istemiştir. İki taraftan gelen bu ağır baskılar karşısında bu devletler daha ileriye gidemeyerek Mısır'dan çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁹⁷

Nasır, binlerce Mısırlı askerinin hayatını kaybettiği bu savaştan aslında zaferle çıkmış, İngiltere, Fransa ve İsrail saldırısı bu güçlerin isteklerinin tam aksine, Nasır'ın Arap dünyasında taraftar toplamasına ve saygınlık kazanmasına neden olmuş ve Mısır üzerindeki İngiltere kontrolü tamamen sona erdirilmiştir. Nasır, Araplar için en güçlü lider konumuna yükselmiş, diğer Arap devletleri İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerine son vermiş ve Arapların kazandığı zafer, emperyalist güçler tarafından sömürülen Ortadoğu ve Afrika ülkeleri için örnek teşkil etmeye başlamıştır. Bu savaştan sonra İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu bölgesi üzerindeki etkinliği tamamen sona ermiş, bölge üzerindeki boşluk ise ABD ve SSCB tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. SSCB, bölge üzerinde etkinliğini artırmaya başlamıştır. 1956 yılının sonlarına gelindiğinde dünyanın Arapça konuşulan her yerinde Arap milliyetçiliği hâkim ideoloji olmuş ve Nasır, onun lideri ve o bilincin koruyucusu olarak yüceltilmiştir.¹⁹⁸

4.5.5. Birleşik Arap Cumhuriyeti

Nasırcılık ve Baasçılıkla birlikte Arap milliyetçiliği, sosyalist bir program, popülist söylem ve tek bir Arap devleti kurma fikrine daha derin bir bağlılıkla geniş kitlelere hitap eden devrimci bir harekete dönüşmüştür.¹⁹⁹

Baas hareketinin, Suriye ve Irak'ta, gelişerek bir partiye dönüştüğü 1950li yıllarda, hareketin Arap birliğini hedefleyen amaç ve söylemleri ile Nasır'ın sosyalist temelli Arap milliyetçiliği etrafında şekillenen politikaları birbiriyle uyum içerisinde olmuştur. Dönemin şartları hem Baas'ın hem Arap milliyetçiliğinin Batı

¹⁹⁷ Armaoğlu, a.g.e., 2019, 382.

¹⁹⁸ Davışa, a.g.e., 2016, 165.

¹⁹⁹ Gershoni, I. (1997). *Rethinking the Formation of Arab Nationalism in the Middle East, 1920-1945: Old and New Narratives*, New York, 4.

emperyalizmine karşıt bir söylem oluşturmalarını ve ister istemez SSCB tarafında yer almalarını gerekli kılmıştır.

Bu dönemde ABD ve SSCB arasında yaşanan çıkar çatışmaları, Suriye ve Türkiye arasında bir güven bunalımı oluşturmuş ve iki devlet arasında kriz haline dönüşen birtakım sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Suriye’de yaşanan krizler Baas Partisi’ni giderek Nasır’a yaklaştırmış ve Arap milliyetçiliğinin hedeflediği Arap birliği yolunda büyük bir adım atılmıştır. Suriye ile Mısır, 14 Eylül 1957 tarihinde imza ettikleri bir anlaşma ile 1 Şubat 1958 tarihinden itibaren Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında bir birlik kurmaya karar vermişlerdir. Bilhassa 1957 yazında, Suriye’nin komünist kontrolü altına girmesi ihtimali, bu birleşmeyi kabul etmek konusunda uzun müddet tereddüt eden Nasır’ın kararını kesinleştirmiş ve Suriye’yi kendi kontrolü altına almak suretiyle, bu ülkenin komünizmin kucağına düşmesini önlemek istemiştir.²⁰⁰

Arap milliyetçilerinin çok büyük bir beklenti içerisine girerek sevindikleri oluşum, Nasır’ın baskın politikaları nedeniyle bir süre sonra bozulmaya başlamıştır. BAC için yapılan halkoylamasında BAC’ın başkanı olarak seçilen Nasır, yönetimde tek başına söz sahibi olmak istemiş ve bu amaçla Suriyelilerin siyasi özgürlüklerini kısıtlamıştır. Suriyeli milliyetçi askerler Mısır’a diplomatik görevlerle gönderilmiş ve böylece Suriye’de Nasır’a karşı bir görüş içeren siyasi bir grup oluşması engellenmek istenmiştir. Suriye’deki siyasal partilerin kapatılması, Suriyeli subayların görevlerinden alınması ve Mısır toprak reformu yasalarının değişik bir şeklinin zorla uygulanması, Suriye toplumu içindeki güçlü kesimleri yabancılaştırmıştır.²⁰¹

O zamana değin Ortadoğu’da Pan-Arabizm hedefini gerçekleştirebilme potansiyeline sahip en ciddi ve somut girişim olan BAC’ın eşitsizlikler üzerine kurgulanmış olması, Nasır’ın birliği tekeline alan ve Suriyelileri kısıtlayıp yönetimden dışlayan otoriter tutumu, diğer Arap ülkelerinin bu oluşuma katılamaması gibi içsel nedenlerle amacını gerçekleştirememiş ve 28 Eylül 1961 tarihinde, Suriyeli bir grup subay Suriye’de gerçekleştirdikleri askeri darbe neticesinde BAC’dan çekildiğini açıklamıştır. Nasır, Mısır’ın BAC olarak anılmaya

²⁰⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, 2019, 389.

²⁰¹ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 349.

devam edeceğini ilan etmiştir. 2 Eylül 1971 tarihine kadar adını korumaya devam edecek BAC, başarısız bir birleşme girişimi olarak kalmıştır.²⁰²

4.5.6. Yemen İç Savaşı

BAC'ın dağılmasıyla Arap milliyetçiliği ideolojisi de darbe almış ve 50li yıllarda zirvesini yaşayan Arap milliyetçiliği bu olaydan sonra gerilemeye başlamıştır. Ülkedeki sosyalist Araplar eleştiri oklarını İmam Ahmet idaresine yönelterek bir ayaklanma başlatmış ve ayaklanma sonrasında İmam Bedr liderliğindeki kabileler koalisyonu ile Tuğgeneral Abdullah Sallal'a bağlı muhalifler arasındaki çatışmalar bir iç savaşa dönüşmüştür. Tuğgeneral Sallal, İmam Bedr'i devirmesi akabinde, 1962 yılının eylül ayında "Yemen Cumhuriyeti"ni ilan etmiştir. Buna rağmen yeni lider Sallal ülkede isyanları ve muhalifleri bastıramamıştır. Sallal'ın Nasır'dan yardım istemesi üzerine, yaklaşık 50.000 kişilik bir Mısır askeri gücü Yemen'e gönderilmiştir. Ülke bir anlamda sosyalist cumhuriyetçiler ve geleneksel krallık taraftarları arasında geri dönüşü mümkün olmayan bir bölünme yaşamıştır ve ülkedeki iç savaş 1970 yılına kadar devam etmiştir.²⁰³

Yemen dağ kabileleri kısa sürede isyancı Yemenlileri ve onların Mısırlı destekçilerini yenmeye başlayınca, Nasır Sallal'ın şehirleri elinde tutmasına yardım etmek için daha önce göndermiş olduğu Mısır birliklerine küçük birimler daha ekleyerek yanıt vermiştir. Aden'i ellerinde tutan İngilizler, ılımlı imam ve halkına yardım etmekle ilgilenirken, Suudi Arabistan ve Ürdün İmamı desteklemiş ve Suudiler İngiliz çabalarını cömertçe finanse etmişlerdir.²⁰⁴

Yemen arazileri hakkında çok fazla bilgi sahibi olmayan Mısır birlikleri 1967 yılında geri çekilene değin çok fazla kayıp vermiş ve Nasır'ın Arap birliğini yeniden sağlama hevesi Yemen'de kaybettiği savaşla azalmaya başlamıştır. Arap milliyetçilerine göre, Yemen Savaşı'nın başarısız bir biçimde sürdürülmesinden duyulan hayal kırıklığı, Arap milliyetçiliği dalgasının, 1955 ve 1958 yılları

²⁰² Şahin, K. & Cavlak, Ç. M. (2018). "Başarısız Bir Pan-Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (16), 66-170.

²⁰³ Yıldırım, E. (2015). "Yemen Ortadoğu'nun Ortasındaki Çatışma", *İNSAMER*, 5-6.

²⁰⁴ Aburish, S. K. (2004). *Nasser: The Last Arab*, New York, 208-211.

arasındaki görkemli günlerindeki yenilmezlik haline gün geçtikçe daha fazla zarar vermiştir.²⁰⁵

Mısır'ın bu müdahalesi Arapları birleştireceği yerde bölmüş, Araplar Araplarla savaşımıştır.²⁰⁶ Nasır'ın Arap milliyetçiliğinden çok Mısır'ı ve Mısır milliyetçiliğini benimsemiş ve ona yönelik politika üretmiş olması Arapları birleştirmekten çok dağıtmıştır.

4.5.7. Baas: Suriye ve Irak

Kendisini ulusun ruhunun ve çeşitli ihtiyaçlarının bir yansıması olarak gören Baas (Ba'th) “Rönesans”, “yeniden doğuş”, “diriliş” anlamlarına gelmekte ve Arapların dirilişinin birlik, özgürlük ve sosyalizm ile mümkün olacağını savunmaktadır.²⁰⁷ Baas Devrimci Hareketi, Batı'nın emperyalizmine karşı Arapların kalkınması, gelişmesi ve aydınlanması adına verilecek herhangi bir mücadeleyi tek başına bir Arap devletinin sürdürmesi mümkün olamayacağından, bütün Arapları sosyalist bir sistem çatısı altında birleştirmeyi amaçlayan bir hareket olmuştur.²⁰⁸

Baas Hareketi, Sosyalist reformları gerçekleştirmek, sosyal farkları azaltmak, mülkiyeti sınırlandırmak, büyük üretim araçlarını millileştirmek, miras hakkını korumak, sermaye ve özel girişimi devam ettirmek gibi ilkeleri savunur ve bu yolla kalkınmayı gerçekleştirmek, hedefleri arasındadır.²⁰⁹

Hedeflerini “Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm” olarak belirleyen Baas, Ortodoks Hristiyan Mişel Eflak ve Sünni Müslüman Salah Bitar isimli iki öğretmen tarafından 1943 yılında Suriye’de kurulmuş ancak 1947 yılında Suriye’de bir partiye dönüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi ve Fransız mandasında tohumları atılan Arap milliyetçiliği 1940lı yıllarda Baas partisiyle birlikte Suriye’de kurumsal bir kimlik kazanmıştır.²¹⁰

1947 yılında ilk kongresini gerçekleştiren Baas Partisi birlik, özgürlük ve sosyalizm düşüncelerini benimsemiş siyasi bir hareketin adı olmuştur. Parti Suriye kimliğinden ziyade Arap kimliğinin öne çıkmasını savunmuş ve Arap birliğinin

²⁰⁵ Davışa, *a.g.e.*, 2016, 213.

²⁰⁶ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 350.

²⁰⁷ Koyuncu, *a.g.m.*, 2017, 16.

²⁰⁸ Kireççi, M. (2012). *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği*, Ankara, 98.

²⁰⁹ Atay, M. (2000), “Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine”, *Avrasya Dosyası*, VI (1), 131.

²¹⁰ Khalil, *a.g.m.*, 2019, 4.

kurulmasının gerekliliği ile ilgili düşüncelerini her fırsatta dile getirmiştir. Bu birlik sayesinde Arap coğrafyası üzerindeki emperyalist ülkelere karşı toplu hareket edilebileceğinin altı çizilmiştir.²¹¹

Baas Partisi 1953 yılında, Ekrem El-Havrani'nin Arap Sosyalist Partisi ile birleşerek Arap Sosyalist Baas Partisi adını almıştır.²¹² Baas hareketi bundan sonraki dönemde Nasır ile ilişkilerini sıkı tutmuş ve Mısır ile birleşerek BAC'ı kurmuşlardır. Bu dönemde BAC'ın yönetimini elinde bulundurmak isteyen Nasır'ın politikalarıyla Suriye'deki siyaset sınırlandırılmıştır.

Aralarında Suriye'nin gelecekteki lideri Hafız El-Esad'ın da bulunduğu, Mısır'a gönderilerek burada "Askeri Komite" adında gizli bir örgüt kuran milliyetçi subaylar, Nasırcı subaylar ve bağımsız subaylar olmak üzere üç farklı siyasi ajandaya sahip olan grup, 8 Mart 1963 tarihinde Suriye'de bir darbe gerçekleştirmiş ve bu darbeye yönetime Baas Partisi geçmiştir.²¹³

Irak cephesine baktığımızda, başta modern sınai bir ekonominin inşası ve Batı destekli Ortadoğu krallıklarının yıkılması fikrini benimseyen Arap jenerasyonu tarafından önemli bir çekim merkezi olan Baas Partisi'nin Irak'taki temelleri, 1948 Arap-İsrail savaşının ardından Feyiz İsmail, Vasfi El-Ganim ve Süleyman El-Eysa adındaki 3 Suriyeli aktivistin Bağdat'a gitmesiyle atılmıştır. 1949 yılında Bağdat'ta Irak Baas Partisi kurulmuş ve 1951 yılında Şam'daki "Baas Ulusal Önderliği" tarafından tanınmıştır.²¹⁴

İlk zamanlar öğrenci grupları, iş adamları ve entelektüeller tarafından ilgi gören partiye sonraları Irak siyasetinde önemli rol oynayacak olan Hasan El-Bekir, Salih Mehdi Amaş ve Abdullah Sultan gibi isimler de katılmıştır.²¹⁵

1958 yılında Suriye ve Mısır'ın bir araya gelerek BAC'ı kurmalarına karşı en büyük tepki Irak ve Ürdün'den gelmiş ve iki devlet 14 Şubat 1958 tarihinde birleşme kararı alarak Arap Federasyonu'nu kurmuşlardır.

Fakat bu birliğin ömrü uzun olmamış, Irak'ta milliyetçi, Komünist ordu mensuplarının 1958 yılının temmuz ayında gerçekleştirdikleri bir darbe sonucunda Haşimi Hanedanlığı sona ermiş, Başbakan Nuri Said hayatını

²¹¹ İnce, E. (2017). "Suriye'de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye", *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 1 (1), 272.

²¹² BBC News, (2012). "Profile: Syria's ruling Baath Party."

²¹³ Salık, N. (2016), "Suriye Tarihinin Dönüm Noktası: 8 Mart 1963 Darbesi", *ORSAM*, 8 (76), 26-27.

²¹⁴ Çağ, G. & Eker, S. (2013). "Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2 (2), 63-64.

²¹⁵ Aljazeera, (2005). "The Iraqi Baath Party".

kaybetmiş ve böylece Irak'ta Nasır'a ve Sovyetler Birliği'ne yakınlaşma isteği bulunan bir yönetim iktidara gelmiştir.²¹⁶

Devrimi gerçekleştiren iki subay, Abdüselim Kasım ile Abdüselam Arif'in araları devrimden sonra açılmıştır. Kasım, Irak'ın bağımsız kalmasını, Arif ise Mısır'la bir federasyon kurulmasını istemiştir. Kasım, Arif'i hapse attırarak Irak'ın geleceğini ele geçirdiyse de iki cepheden baskı altında kalmıştır: Nasırcılar ve Komünistler.²¹⁷

Arap milliyetçiliğini kaygılandıran şey, Arif'in tutuklanmasının, yalnızca Irak Devrimi'nin iki lideri arasındaki kişisel rekabetten değil, eski rejimi birlikte deviren "ilerici" güçler arasındaki ve içindeki daha geniş siyasal bölünmeden kaynaklanmış olmasıdır. Arif'i, acil birleşme talep eden Nasırcı ve Baasçı milliyetçiler desteklemiştir. Ancak Kasım, Irak milliyetçilerinden oluşan bir koalisyon yaratmış ve çevresindeki grup, Arap milliyetçilerinin "hemen birlik" talebine karşı "önce Irak" sloganını geliştirmişlerdir.²¹⁸

Kasım yavaş yavaş Komünistlere eğilim göstermeye başlayınca Nasır ile arası açılmıştır.²¹⁹ Bundan başka, 1958 şubat ayında Suriye ile Mısır'ın birleşmesi, Irak Baasçılarını ikiye bölmüştür. Irak Baasçılarının bir kısmı, Suriye'deki ana partinin görüşlerini benimserken bir kısmı ise, Baas'ın feshedilerek Nasırcı bir hareket haline getirilmesini istemiştir.²²⁰

Anlaşmazlık, 9 Mart 1959 tarihinde Arap milliyetçisi subaylar tarafından Kasım'a karşı girişilen bir darbe başarısızlığa uğradığında doruk noktasına ulaşmıştır. Nasır ile Kasım arasındaki kavga Arap milliyetçiliği ile devlet egemenliğine dayalı milliyetçilik olmak üzere iki farklı ideolojinin karşılaşması olmuştur.²²¹

Nihayetinde, 8 Şubat 1963 tarihinde Irak'ta darbe yapan Baasçılar, Kasım'ı devirerek Abdüselam Arif'i Cumhurbaşkanlığına getirmişlerdir.²²² Hem Suriye hem de Irak'ta Arap milliyetçiliğinin azılı düşmanı olan iki siyasal düzen yok edilince,

²¹⁶ Khalil, a.g.m., 2019, 85.

²¹⁷ Sander, a.g.e., 2012, 423-424.

²¹⁸ Davışa, a.g.e., 2016, 194-195.

²¹⁹ Sander, a.g.e., 2012, 424.

²²⁰ Şahin, a.g.e., 2016, 158.

²²¹ Davışa, a.g.e., 2016, 195-197.

²²² Şahin, a.g.e., 2016, 158.

her iki ülkede de Arap milliyetçiliği felsefesine bağlı olduklarını ilan etmiş Baasçı liderlerin görüşünü alan darbeciler, Mısır, Suriye ve Irak arasında üçlü bir birlik planını Nasır'la tartışmak üzere ilk adımı atmıştır. 14 Mart'ta olası birleşme için konuşmalar Kahire'de başlamış ancak Nasır'ın Suriyelilere karşı hissettiği sonsuz güvensizlik, birliğe doğru herhangi bir yapıcı hareketin önündeki en büyük engel olmuştur.²²³

Sonuç olarak 17 Nisan'da bir deklarasyonla, sonunda federal anayasanın ilan edileceği iki yıl sürecek geçici bir yakın işbirliği dönemi ilan edilmiştir. 17 Mayıs tarihinde, anlaşmanın imzalanmasından tam bir ay sonra, Nasır'ın sırdaşı (ve sözcüsü) Gazeteci Muhammed Hasaneyn Haykal, Suriye Baası'yla bırakın işbirliğini, birlikte var olmanın bile artık mümkün olmadığını yazmış ve gerilim 18 Haziran tarihinde Baasçıların Suriye'de Nasır yanlısı bir darbeyi bastırmaları ve komplocuların yirmi yedisini idam etmeleriyle şiddetle doruğa ulaştığında tam kopma gerçekleşmiş ve Arap birliği ihtimali bütünüyle kaybolmuştur.²²⁴

4.5.8. 1967 Arap-İsrail Savaşı

1960lar iki süper güç arasındaki çatışmalar ve geniş anlamda Nasirist çizgide hızlı değişime ya da devrime bağlı olan grupların yönetimindeki devletler ile siyasal ve toplumsal değişim konusunda daha ihtiyatlı ve Nasirist etkinin yayılmasına daha düşmanca yaklaşan hanedan ya da grupların yönettiği devletler arasındaki çatışmalar ile geçmiştir: Suriye'de iktidar, 1963 yılında Baas Partisi, önce bu partinin sivil önderleri, daha sonra partiyle yakın ilişkisi olan subaylar tarafından ele geçirilmiş; Irak'ta 1958 devrimiyle kurulan subaylar hükümeti 1963 yılında Baasçılığa ve Nasirizm'e daha yatkın subaylar tarafından devrilmiş; Sudan'da 1958 yılında bir askeri darbe olmuş ve kurulan hükümet, parlamenter hükümetin 1964 yılında halkın baskısıyla yeniden tesisine kadar bir tarafsızlık ve ekonomik kalkınma siyaseti izlemiş; Cezayir bağımsızlıktan sonra Ahmed Bin Bella başkanlığında kurulan ilk hükümetin yerine 1965 yılında Huari Bumedyen'in başkanlığında sosyalizme ve tarafsızlığa daha bağlı bir başka hükümet geçmiştir. Öteki tarafta, Fas, Libya, Ürdün ve Suudi Arabistan monarşileri yer alırken, kapsamlı reformlardan yana, ama Mısır

²²³ Davışa, *a.g.e.*, 2016, 214-215.

²²⁴ Davışa, *a.g.e.*, 2016, 215-217.

etkisinin yayılmasına ve zamanın Arap milliyetçiliği fikirlerinin pek çoğuna düşman olan Habip Burgiba gibi bir önderin yönettiği Tunus ise belirsiz bir konumdadır.²²⁵

Arap milliyetçiliğinin düşmanlarının bu listesiyle ilgili olarak şuna dikkat etmek gerekir; İsrail her zaman milliyetçilerin bilincinde yer almaktadır ancak Arap milliyetçisi söylemin doğrudan hedefleri arasında en önemli yeri alacak biçimde öne çıkmamıştır.²²⁶

1958 yılında Irak'taki Haşimi Hanedanlığını sona erdiren darbe Ürdün monarşisini de tehlikeye atmıştır.²²⁷ Kasım'ın devrilmesi Ürdün'de Nasır yanlılarının Hüseyin'e karşı bir hareket düzenlemeleriyle gerginliğin arttığı bir döneme denk gelmiştir. Bu sebeple Ürdün Kralı İngiltere'den askeri yardım istemiştir. İngiltere buna Kıbrıs'tan 2 bin askerlik bir birlik göndererek karşılık vermiştir. Kral Hüseyin'in Batı ittifakına bağlılığı, ABD mali yardımının artırılmasıyla ödüllendirilmiştir. 1650 yılında ekonomik açıdan İngiltere'ye bağlı olan Ürdün, 1960lı yıllarda petrol üreticisi olmayan Arap devletleri arasında Lübnan'dan sonra kişi başına geliri en yüksek ikinci ülke olmayı başarmıştır. Kral Hüseyin, Mısır ile Suriye'nin kendisini Batı emperyalizminin uşağı olmakla suçladıkları sürekli bir propagandanın hedefi olmuştur.²²⁸

İsrail ile sınır komşusu olması nedeniyle Araplar için büyük önem taşıyan Ürdün'ün diğer Arap ülkeleri ile ilişkileri iyi gitmemiş ancak İsrail-Ürdün arasında yaşanan Ürdün Nehri sorunu bunu tersine çevirmiştir.

1964 yılının ocak ayında Mısır cumhurbaşkanının, “İsrail tehdidiyle” yüzleşmenin yollarını ve araçlarını tartışmak üzere Kahire'de topladığı ilk Arap zirvesinin gündeminde öne çıkan bir konu, İsrail'in Ürdün Nehri sularını ülkenin güneyindeki çorak Negev Çölü'nü sulamak için kullanmasını önlemek için ortak bir stratejinin benimsenmesi olmuştur. Bunun yanı sıra, “Filistin halkını örgütlemek ve anavatanının kurtuluşu ve kendi kaderini tayin etme rolünü yerine getirmesini sağlamak için uygun temelleri atmak” kararından dört ay sonra, Ürdün yönetimi altında Doğu Kudüs'te 422 Filistinli aktivist bir araya gelerek Filistin Kurtuluş

²²⁵ Hourani, *a.g.e.*, 2013, 472.

²²⁶ Davışa, *a.g.e.*, 2016, 219.

²²⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, 2019, 392.

²²⁸ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 369.

Örgütü'nü (FKÖ) kurmuş ve iki kuruluş belgesini onaylamıştır: Örgütün temel anayasası ve Filistin Ulusal Sözleşmesi.²²⁹

Toplantı sonrası yapılan açıklamada, Arap milliyetçiliğinin amacı “Arap birliği”nden (bütün Arapların tek devlet olarak kaynaşması), “Arapların dayanışması”na (egemen Arap devletleri arasında gayret ve amaç birliği) indirgenmiştir.²³⁰

1966 yılının son aylarında, bazen Ürdün'den Lübnan'a geçerek, çoğunlukla Suriye'ye üslenmiş sayıları ve yoğunlukları giderek büyüyen El-Fetih gerillaları İsrail'e saldırılar düzenlemeye başlamış ve Ekim ayında, birkaç İsraillinin öldürüldüğü iki ciddi olay İsrail'in daha önce olduğu gibi BM Güvenlik Konseyi'ne itiraz etmesine neden olmuştur.²³¹

1967 yılının mayıs ayında Sovyet ve Suriye istihbaratları, Suriye'nin Filistin gerillalarının faaliyetini desteklemesi nedeniyle İsrail'in büyük çaplı bir askerî harekât hazırlığında olduğunu bildirmişler, yanlış olan raporlar o sırada doğru kabul edilmiş ve Nasır, Pan-Arap liderliği rolünü güçlendirmek için Suriye'ye yönelik bu tehdide Sina Yarımadası'na asker göndererek karşılık vermiştir.²³²

Mısır, 18 Mayıs tarihinde BM Genel Sekreterine gönderdiği bir telgrafla, Mısır-İsrail sınırında bulunan ve Mısır'ın isteğiyle yerleştirilmiş olan BM Barış Gücü'nün derhal çekilmesini istemiş²³³ ve isteği yerine getirilmiştir.

17-18 Mayıs tarihlerinde Mısır yüksek komutanlığı, İsrail'in herhangi bir Arap devletine karşı saldırı düzenlemesi halinde silahlı kuvvetlerin derhal harekete geçmeye hazırlandığını belirtmiş ve 22 Mayıs tarihinde Tiran Boğazı'nın İsrail gemilerine ve İsrail için stratejik malzeme taşıyan tüm gemilere kapatıldığını ilan etmiştir.²³⁴

İsrail bu olaylara askeri bir operasyonla karşılık vermeyi kararlaştırmış ve böylece 1967 yılında Arap Devletleri ile İsrail arasında yaşanan ve “Altı Gün Savaşı” veya “Haziran Savaşı” olarak adlandırılan savaş, İsrail'in 5 Haziran 1967 tarihinde Mısır'a saldırmasıyla başlamıştır. İsrail, üç saatlik bir süre içerisinde Mısır'ın bütün askeri uçaklarını imha etmiş ve Gazze'yi, Sina Yarımadası'nı, Batı Şeria'yı ve

²²⁹ Karsh, E. (2017). “The Six-Day War: An Inevitable Conflict”, *Middle East Quarterly*, 24 (3), 5.

²³⁰ Davışa, a.g.e., 2016, 221.

²³¹ Yost, C. W. (1968). “How the Arab-Israeli War Began”, *Foreign Affairs*, 46 (2), 304-305.

²³² Cleveland, a.g.e., 2008, 375.

²³³ Şahin, a.g.e., 2016, 167.

²³⁴ Dawn, C. E. (1968). “The Egyptian Remilitarization of Sinai May 1967”, *Journal of Contemporary History*, 3 (3), 219.

Suriye’deki önemli bir su havzası ve jeopolitik konumu nedeniyle stratejik bir öneme sahip olan Golan Tepeleri’ni işgal ederek Arapları ezici bir yenilgiye uğratmıştır.

Altı Gün Savaşı hezimetini kendi işlerini kendilerinin halletmesi gerektiği dersini çıkaran Filistinlilere göre Arap milliyetçiliğinin kendi davalarına yardımcı olma gücünün olmadığını ortaya koymuştur ve bu andan itibaren, İsraililere karşı mücadele Filistin milliyetçiliği bayrağı altında sürdürülmeye çalışılmıştır.²³⁵

İngiltere-İsrail İletişim ve Araştırma Merkezi’ne göre savaşın İsrail için sonuçları şunlar olmuştur: Zafer, Batı Şeria (Doğu Kudüs dahil), Gazze Şeridi, Sina Yarımadası ve Golan Tepeleri’ni kontrol altına alan İsrail’i stratejik, psikolojik ve politik olarak değiştirmiştir. Yahudiler için en önemli ibadet yeri olan Kudüs’ü ve Ağlama Duvarı’nı Yahudi erişimine geri kazandırmıştır. Savaştan önceki korkular ve zafer sevinci de dünyadaki bütün Yahudileri etkilemiş ve büyük gurur aşılamış, soykırımdan sonra Yahudi güvenini yeniden kazanmaya ve Yahudilerin İsrail’e olan bağlılık duygusunu derinleştirmeye yardımcı olmuştur. Bölgelerin ele geçirilmesi, İsrail siyasetinde, Arap devletleriyle barış anlaşmaları imzalamak karşılığında kazanılan bölgelerden geri çekilmeyi tercih edenler ile özellikle tarihsel ve stratejik olarak önemli olan Batı Şeria’da kalıcı bir İsrail mevcudiyetini görmek isteyenler arasında yeni bir ayrım yaratmıştır. Belki de en önemli ve hala çözülemeyen sonucu olarak, bir milyondan fazla Filistinli herhangi bir mutabakat ya da nüfusun yoğun olduğu bölgelerin Arap kontrolüne döndürülmesi için çizilen bir uluslararası çerçeve olmadan İsrail askeri kontrolü altına alınmıştır.²³⁶

4.5.8.1. Savaşın Arap toplumuna etkisi

Michael B. Oren’e göre Arap politikacılar yenilgi için herhangi bir sorumluluk almaktan kaçınmış ve iç gözlemle daha az meşgul olmuşlardır. Nasır, Mısır’ın yenilgisinden kendisine itaat etmeyen Mısır subaylarını ve Anglo-Amerikan entrikalarını sorumlu tutmaya devam etmiştir. Kral Hüseyin, halkına “*Ben, sonu gelmeksizin, ülkesi için acı çeken ve fedakarlıklar yapan bir aileye ait gibi görünüyorum... Eğer ihtişamlı ödüllendirilmediyseniz, cesaretiniz olmadığı için değil, Allah’ın isteği olduğu içindir.*” şeklinde bir konuşma yaparak, yenilgiyi kadere bağlamıştır. En derin inkâr, savaşı başlatmak için çok şey yaptıkları ancak sonra

²³⁵ Davışa, *a.g.e.*, 2016, 232.

²³⁶ Britain Israel Communications and Research Centre (BICOM), (2017). “Causes and Consequences of the Six Day War (1967)”, 5-6.

savaşmak için çok az şey yaptıkları için Araplarca eleştirilen Suriyeli liderlerden gelmiştir. General Suwaidan, “İsraililerin hedefi Suriye’den birkaç kara parçası fethetmek değil, ilerici hükümetini devirmektir. Bunu başaramadılar, bu yüzden kendimizi bu savaşın galipleri olarak görmeliyiz.” Dışışleri Bakanı Makhous, “şam veya Halep düşerse yeniden inşa edilebilirler ancak Arap ulusunun tek umudu olan Baas’ın kaybedilmesinin bir tazminat olamazdı.” ve Hafız el-Esad, “Suriye, tek başına, altı gün, gevşemeden, tüm gücüyle savaştı.” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.²³⁷

Altı Gün Savaşı’nın sonuçları Arap milliyetçiliği açısından oldukça önemlidir. Savaş sırasında, Suriye’de Hava Kuvvetleri Kumandanı ve aynı zamanda Milli Savunma Bakanı olarak görev yapan Hafız Esad, Arap milliyetçiliğini savunan ve Baas Partisi’nin başında bulunan Salih Cedit’in uyguladığı yanlış politikalar neticesinde İsrail’e karşı yenildiklerini düşünerek 1970 yılında bir darbe gerçekleştirerek Suriye’de bütün karar mekanizmasını kendi eline almış ve Cedit ile hükümet üyelerinin tutuklanmasını emretmiştir.²³⁸

Hafız Esad, bu dönemde Arap birliğini sağlamayı ve İsrail ile savaşarak Büyük Suriye’yi kurmayı amaçlamıştır.²³⁹ Büyük Suriye, Mezopotamya ve Sina, kısaca bereketli hilal ve onun yıldızı Kıbrıs’ı içine alan Suriye ulusunun yetiştiği fiziki alanların tümüdür. Kısaca Suriyelilerin yaşadığı her yer “Suriye” olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, o dönemki Suriye milliyetçiliğinin Arap milliyetçiliğini kapsamadığı hatta Suriye kimliğine hem siyasi hem de coğrafi olarak vurgular yapılarak Araplığın dışlandığı açıkça görölmektedir.²⁴⁰

Altı Gün Savaşı, yenilgiye uğrayan Arap devletlerini bir araya getirerek savaşın sonuçları ve yapılması gerekenler hakkında Arapların karar almaya çalıştıkları bir dönem başlatmıştır. 10-17 Temmuz 1967 tarihleri arasında Kahire’de toplanan Arap Zirvesi’nde alınan karar doğrultusunda, Arap ülkeleri Dışışleri Bakanları 1-6 Ağustos günleri arasında Hartum’da bir araya gelerek İsrail’e karşı sempatik davranan Batılı devletlere karşı “petrolün bir silah olarak kullanılması” konusunu tartışmışlardır. Bu mesele, konferansa katılan Arapları ikiye bölmüştür:

²³⁷ Oren, M. B. (2002). *Six Days of War June 1967 and the Making of the Modern Middle East*, United States, 310.

²³⁸ Cleveland, a.g.e., 2008, 443.

²³⁹ Koyuncu, a.g.m., 2008, 96.

²⁴⁰ Vurmay, H. (2011). “Hafız Esad Döneminde Suriye’de Arap Milliyetçiliğinin Dönüşümü (1971-2000)”, Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü*, 86-87.

Suriye, Irak ve Cezayir; ABD, İngiltere ve Federal Almanya'ya petrol ambargosu uygulanması fikrini hararetle savunurlarken Tunus, Suudi Arabistan ve Libya gibi ılımlı ülkeler bu fikre muhalefet etmişlerdir.²⁴¹

19 Haziran 1967 tarihinde İsrail kabinesi oybirliğiyle, tüm Sina'nın Mısır'a ve Golan Tepeleri'nin Suriye'ye kalıcı ve bağlayıcı bir barış anlaşması karşılığında geri verilmesi için oy kullanmış, Batı Şeria ve Kudüs'ün statüsü ayrı bir konu olarak kalmıştır. Ancak, Hartum'da 1 Eylül 1967 tarihinde Araplar tarafından düzenlenen konferansta, bu türden görüşme önerileri Arap dünyası tarafından “Üç Hayır” kararının kabul edilmesiyle bir anda reddedilmiştir: İsrail tanınmayacak, İsrail ile müzakere yapılmayacak, İsrail ile barış yapılmayacaktır.²⁴² Nasır, İsrail ile yapılacak bir antlaşmanın Arap yenilgisinin tanınması anlamına geleceğini belirterek “*Şimdi müzakere edemem ama bu sonsuza dek müzakere etmeyeceğim anlamına gelmez.*” şeklinde bir açıklama yapmıştır.²⁴³

4.5.8.2. 242 Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı

Altı Gün Savaşı'nın ardından, Ortadoğu'daki durum Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından tartışılmış ve uzun süren tartışmaların ardından, 22 Kasım 1967 tarihinde İngiliz Büyükelçisi Lord Caradon tarafından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne çatışmanın nihai çözümü için taslak sunulmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Ortadoğu'daki ciddi durumla ilgili endişelerini dile getirerek, savaşla toprak edinmenin kabul edilemezliğini ve bölgedeki her devletin güven içinde yaşayabileceği adil ve kalıcı bir barış için çalışma ihtiyacını vurgulayarak Birleşmiş Milletler Şartı'nı kabul eden tüm üye devletlerce garanti edilecek olan aşağıdaki kararların alındığı 242 sayılı kararı aynı gün kabul etmiştir:

1. İsrail silahlı kuvvetlerinin son çatışmada işgal ettiği topraklardan çekilmesi; savaş durumuna son verilerek bölgedeki her devletin egemenliğinin, toprak bütünlüğünün ve siyasi bağımsızlığının kabul edilmesi ve saygı gösterilmesi; tüm devletlerin tehdit ve güç eylemlerinden uzak, güvenli ve

²⁴¹ Şahin, a.g.e., 2016, 172.

²⁴² Dunstan, S. (2009). *The Six Day War 1967: Jordan and Syria*, Oxford, 90.

²⁴³ Raz, A. (2012). *The Bride and the Dowry Israel, Jordan, and the Palestinians in the Aftermath of the June 1967 War*, New Haven and London, 137.

tanınmış sınırlar içinde barış içinde yaşama haklarına saygı gösterilmesi ve onaylanması;

2. Bölgedeki uluslararası su yollarında dolaşım özgürlüğünün garanti edilmesi; Mülteci sorununun adil bir şekilde çözüme kavuşturulması; Askerden arındırılmış bölgelerin kurulması da dahil olmak üzere, bölgedeki her devletin toprak dokunulmazlığının ve siyasi bağımsızlığının garanti edilmesi;
3. Genel Sekreterden, buradaki hükümler ve ilkelere uygun olarak barışçıl ve kabul edilmiş bir anlaşmaya varmak için anlaşmayı teşvik etmesi amacıyla ilgili devletlerle temas kurmak üzere bir Özel Temsilci ataması talep edilmesi;
4. Genel Sekreter'den, Özel Temsilci'nin çabalarının ilerleyişini en kısa sürede BM Güvenlik Konseyi'ne bildirmesi.²⁴⁴

Sonuç itibariyle, 242 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararında “güvenlikli ve tanınmış sınırlar” ve “İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi” kavramlarının hangisinin öncelikli olduğu, kabul edildiği tarihten itibaren tartışmaya açık bir konu haline gelmiştir.²⁴⁵ Mısır, Ürdün ve İsrail 242 sayılı kararı onaylamış, Suriye ile Filistin örgütleri ise kararı reddetmiştir.²⁴⁶

4.5.8.3. Savaşın Arap milliyetçiliğine etkisi

İsrail'in Arapları yenilgiye uğratması sonucunda Arapların 1948 yılının intikamını alma ve İsrail'i yok etme amaçları, Altı Gün Savaşı'ndan sonra kaybedilen toprakları geri kazanma amacına dönüşmüştür. Arap milliyetçiliğinin lideri Nasır'ın bu savaşla Araplar üzerindeki güçlü etkisi sona ermiştir. Dolayısıyla Arap yenilgisi Filistinlilerin kendi ulusal davalarına öncülük etmelerini kolaylaştırmış ve savaş sonrasında Arap devletlerinin kontrolünden kurtulmak isteyen ve “karar bağımsızlığı” arayan Filistinlilerde, Filistin milliyetçiliği ateşlenmiştir.²⁴⁷

²⁴⁴ Israel Ministry of Foreign Affairs, (1967). “UN Security Council Resolution 242”.

²⁴⁵ Şahin, *a.g.e.*, 2016, 181.

²⁴⁶ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 380.

²⁴⁷ BICOM, *a.g.m.*, 2017, 7.

Ortadoğu’da bir güvensizlik ortamı yaratılmış ve savaş sonunda radikal eylemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Savaşın en uzun vadeli sonuçlarından birisi, Filistinli direniş gruplarının önem kazanmasıdır. Arap devletlerinin kendilerinin yurtlarına dönmelerini sağlayamamaları üzerine Filistin gerilla örgütleri, İsrail’e karşı silaha sarılmış ve Filistin halkının durumuna dikkat çekmek için uluslararası terörizm eylemlerine başlamışlardır.²⁴⁸

Filistin gerilla hareketinin sayı ve güç bakımından göz alıcı şekilde büyüüşü, önünde sonunda “devlet çıkarları” ile, özellikle pek çok gerillanın sınırları içinde bulunduğu ve toprağından İsrail’i vurduğu Ürdün’ün çıkarlarıyla çatışma noktasına gelmiştir.²⁴⁹ İsrail ile 1970 yılına kadar süren bir yıpratma savaşı içerisine giren Nasır, bu sürede İsrail ile çatışan El-Fetih liderliğindeki Filistinliler ve Ürdün arasında kalmış ve her iki tarafın birbiriyle anlaşmasını sağlamaya çalışmıştır.

1970 yılında Ürdün’de, Ürdün’e sığınmış bulunan Filistin gerillaları ile Ürdün Ordusu arasında meydana gelen bir iç savaş patlak vermiş, gerillalar Amman’daki otelleri basarak yabancıları rehin alma operasyonları düzenlemiş, Eylül ayında Kral Hüseyin kendisine son üç ayda düzenlenen ikinci suikasttan da sağ kurtulmuş ve ölü sayısı gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yasser Arafat’ın liderliğindeki gerillalar ile Ürdün askerleri arasındaki çatışmada Arafat’ı, Kral Hüseyin’i devirmeye ve Ürdün’ü Filistinlilere bir yurt yapmaya kararlı olan Mısır, Suriye ve Irak desteklemiştir. Ürdün ise Amerika tarafından desteklenmiş ve Amerika, karadan müdahale etmek üzere İsrail’i harekete geçirmiştir. Harekatın sonunda her iki taraftan ölü ve yaralı sayısı 15.000 olarak tahmin edilmiş ve 27 Eylül tarihinde Kral Hüseyin ile Arafat arasında imzalanan anlaşmayla Filistinli gerillalar Ürdün’den uzaklaştırılmışlardır.²⁵⁰

1967 Savaşı’nı izleyen üç yıl boyunca Nasır ve Mısır, Mısır nüfusunun ve diğer Arap Ortadoğu ülkelerinin güvenini giderek kaybetmiştir.²⁵¹ Arapların duygusal olarak yıpranması ve psikolojik açıdan hazır olmadıkları bir sırada, Arap

²⁴⁸Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 384.

²⁴⁹ Davişa, *a.g.e.*, 2016, 234.

²⁵⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, 2019, 538-540.

²⁵¹ Danielson, R. E. (2007). “Nasser and Pan-Arabism Explaining Egypt's Rise in Power”, *Naval Postgraduate School, Monterey California*, 43.

milliyetçiliği, her ne kadar insanlar farkında olmasa da yolculuğunun sonuna yaklaşmıştır.²⁵² 1967 Haziran Savaşı Arap milliyetçiliğinin sonunu getirmiştir.

1967 Savaşı'nda yaşanan kayıp İsrail'in Nasır'a ve onun Mısır liderliğindeki birleşik ve güçlü bir Arap toplumu fikrine kişisel bir darbe olduğunu kanıtlamış, diğer Arap Ortadoğu ülkelerine göre Mısır, Pan-Arabist ideolojinin öngördüğü sorumluluklarını yerine getirememiş ve bu da ideolojinin küçülmesine yol açmıştır.²⁵³

Araplar, 1967 yenilgisinden sonra Arap milliyetçiliği ruhunu daha fazla ayakta tutamamış ve ölen Arap milliyetçiliğini diriltmek yerine radikal İslamcı hareketler şeklinde örgütlenmeye başlamışlardır. 1960lar ve 1980ler arasında, hükümet onları bastırса da Mısır'da İslam Cihadı, Lübnan'da Hizbullah ve etki alanını yalnızca Mısır'da değil Suriye, Irak ve Ürdün'de de genişleten İhvan gibi pek çok İslamcı hareket ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁵⁴

İsrail'in Araplarla çatışmaları ne yazık ki 1970 yılında da son bulmamış ve 1970 yılında hayatını kaybeden Nasır'ın ardından yerine Enver Sedat geçmiştir. Enver Sedat'ın Mısır'da dahi otoritesini kabul ettirmesi kolay olmamıştır ve bu sebeple İsrail'in Sina Yarımadası'ndan çekilmesini sağlamak ve Süveyş Kanalı'nı tekrar milletlerarası deniz trafiğine açmak suretiyle prestij sağlamak için İsrail'le anlaşmak istemiş²⁵⁵ ancak İsrail bunu kabul etmemiş ve bu da İsrail ile yapılacak başka bir savaşın sebebini oluşturmuştur.

4.5.9. 1973 Yom Kippur Savaşı

Yahudiler için kutsal bir gün olarak kabul edilen Yom Kippur'a denk gelen 6 Ekim 1973 tarihinde Mısır ve Suriye, 1967 yılında kaybettikleri toprakları İsrail'den geri almak amacıyla kuzeyden ve güneyden İsrail'e sürpriz bir saldırı düzenlemişlerdir. İsrail askerleri Yom Kippur olması nedeniyle saldırıya karşı hazırlıksız yakalanmış ve yapılan hava bombardımanı ile Araplar büyük bir avantaj kazanmıştır.

Enver Sedat'ın asıl hedefi Sina Yarımadasıdır; Mısır ve Suriye cephelerinden eşzamanlı olarak başlatılan saldırı Suriyelilere ve diğer Araplara, "Arap"

²⁵² Davışa, *a.g.e*, 2016, 226.

²⁵³ Danielson, *a.g.m.*, 2007, 43-44.

²⁵⁴ Robby, *a.g.m.*, 2020, 22.

²⁵⁵ Armaoğlu, F. (2019). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi:1914-1995*, İstanbul, 542.

amaçlarına ulaşmak için birlikte planlanmış bir “Arap” harekâtı olarak görünmüş olabilir; ancak Mısırlılara göre bu yol yalnızca, İsrailileri iki cephede birden savaşmaya zorlayarak vereceği karşılığı zayıflatmak için başvurulmuştur.²⁵⁶

Başta süreç Mısır ve Suriye’nin lehine gitmiş ve Irak, Suudi Arabistan ve Ürdün ordularından gelen birlikler Suriye cephesindeki savaşa İsrail’e karşı katılmış olsa da İsraililer Şam’dan 35 kilometre içeriye ilerlemeyi ve pazarlık masasına getirilecek yeni toprakları işgal ederek önemli kazanımlar elde etmeyi başarmışlardır.²⁵⁷

İsrail, savaşın ilk haftasının sonunda Mısır’a mevcut pozisyonunda ateşkese hazır oldukları önerisini göndermiş ancak Enver Sedat, İsrail’in Sina’dan tamamen çekilmemesi hâlinde ateşkesi kabul etmeyeceklerini belirterek öneriyi reddetmiştir.²⁵⁸ Savaşın başlamasından on gün sonra Enver Sedat, Mısır Milli Meclisi’nde yaptığı bir konuşmada, önceden Esad’a hiç danışmadan, savaşın bitirilmesi için Mısır’ın koşullarını açıklamıştır.

17 Ekim tarihinde Araplar farklı bir taktik kullanmaya karar vermiştir. Petrol İhraç Eden Arap Ülkeler Örgütü (OAPEC) kapsamındaki petrol üreten Arap ülkeleri, petrol üretimini yüzde beş oranında azaltmaya karar vermişlerdir. İsrail kuvvetleri 1967 Haziran Savaşı sırasında işgal ettiği tüm Arap topraklarından tamamen çekilinceye ve Filistin halkı meşru haklarını geri kazanıncaya kadar her ay aynı indirim oranını sürdürme kararı alınmış ve ABD’ye petrol arzını askıya alan bir ambargo uygulanmıştır. Petrol üretimi ve arzındaki azalma, dünya çapında büyük fiyat artışlarına yol açarak ABD’nin İsrail’e verdiği desteği yeniden değerlendirmesine neden olmuştur.²⁵⁹ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin savaşı sona erdirmeye kararını kabul etmeleriyle Mısır, Suriye ve İsrail arasındaki savaş sona erdirilmiş ancak yine de istediklerini elde edemeyen Araplar ile İsrail arasındaki sorun kesin çözüme kavuşturulamamıştır.

Eylemin sürekliliği ve kuvvetlerin savaş alanına oranı açısından, 1973 Yom Kippur Savaşı tarihin en yoğun mücadele edilen savaşlarından biri olmuştur. Savaş sonunda, Mısır ve Suriye kabaca eşit paylarda 2 binden fazla tank ve 500 uçak kaybederken, İsrail 8 yüzden fazla tank ve 114 uçak kaybetmiştir. İsrail 2552 ölü ve

²⁵⁶ Davışa, *a.g.e.*, 2016, 239.

²⁵⁷ Al Jazeera, (2018). “The October Arab-Israeli War of 1973: What happened?”.

²⁵⁸ Deveci, M. (2018). “Arap Ülkeleriyle İsrail’in Son Savaşı: Yom Kippur”, *Anadolu Ajansı*.

²⁵⁹ Al Jazeera, a.g.m., 2018.

3 binin üzerinde yaralıya sahipken, Mısır ve Suriye yaklaşık 10 binin üzerinde ölü ve çok daha fazla yaralıya sahiptir.²⁶⁰

Savaştan sonraki süreçte ABD Dışışleri Bakanı Henry Kissinger, Arap-İsrail çatışmasını çözüme kavuşturmak üzere İsrail ile Mısır arasında “Mekik Diplomasisi” yoluyla diplomatik temaslar sağlamaya çalışmıştır. ABD'nin ara buluculuğunda Mısır ile İsrail arasında 18 Ocak 1974 tarihinde İsrail'in Süveyş Kanalı'nın batısındaki askerlerinin yanı sıra Sina'dan da belli bir ölçüde geri çekilmesini sağlayan bir anlaşma imzalanmış, Tel Aviv ile Şam arasında da 5 Haziran 1974 tarihinde Kuvvetlerin Çekilme Anlaşması imzalanmıştır. İsrail bu anlaşmayla savaş sırasında işgal ettiği Suriye topraklarından çekilmeyi kabul ederken, 1967 yılında işgal ettiği Golan Tepeleri'nde kalmaya devam etmiştir.²⁶¹

Kissinger, 1979 Camp David Anlaşmalarına giden süre zarfında Mısır ve İsrail Dışışleri Bakanlarını bir araya getirmiş ve taraflara “Ayrırma Anlaşmaları” imzalatmıştır. 1975 yılında Mısır'ın onayladığı Ayrırma Anlaşması kuşkusuz Süveyş Kanalı'nı tekrar açmasına ve Ebu Rudeis'teki petrol sahasını yeniden kazanmasına izin verdiği için Mısır'ın çıkarına olmuş fakat “Arap davası” için bir felaket olmuştur. Mısır'ı Arap-İsrail çatışmasının dışına çıkarmak hem en güçlü Arap ülkesini nötralize etmek hem İsrail'i iki cephede birden savaşıma jeostratejik kabusundan sonsuza kadar kurtarmak anlamına geldiği için öfkeli Suriyeliler Arap davasına ihanetle suçladıkları Sedat'ı şiddetle eleştirmişlerdir.²⁶²

4.5.10. Camp-David Antlaşmaları

Enver Sedat, 9 Kasım 1977 tarihinde Mısır Milli Meclisi'nde yaptığı konuşmada Cenevre'ye barış için gideceğini söyledikten sonra “*Eğer bu, bir askerimizi, bir subayımızı ölmek değil fakat yaralamaktan bile koruyacaksa dünyanın öbür ucuna kadar gitmeye hazırım... Şimdi söylüyorum ki, dünyanın öbür ucuna kadar gitmeye hazırım. Şimdi sizin önünüzde onların evlerine kadar Knesset'e kadar gitmeye ve onlarla konuşmaya hazır olduğumu söylersem İsrail şaşıracaktır.*”²⁶³

²⁶⁰ Safran, N. (1977). “Trial by Ordeal: The Yom Kippur War, October 1973”, *International Security*, 2 (2), 166.

²⁶¹ Deveci, a.g.m, 2018.

²⁶² Davışa, a.g.e, 2016, 240.

²⁶³ Armaoğlu, a.g.e., 1994, 381.

Bu konuşma Arap dünyasını ve İsrail'i şoka uğratmıştır. İsrail Parlamentosu, Enver Sedat'ı ABD aracılığı ile İsrail'e davet etmiş ve Enver Sedat bu daveti kabul ederek 19-21 Kasım 1977 tarihlerinde Kudüs'e giderek Knesset'te Mısır'ın barış anlaşması yapmaya istekli ve kararlı olduğunu, İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi gerektiğini ve Filistinlilerin güvenli sınırlar içerisinde kendi devletlerine sahip olmaları gerektiğini belirten bir konuşma yapmıştır. Sedat'ın İsrail'e giderek barış anlaşması yapma çabaları Arapları ikiye bölmüş, Suriye, Irak, FKÖ, Libya, Tunus, Cezayir çok büyük tepki göstererek Mısır ile ilişkileri askıya alma kararı alırlarken, Suudi Arabistan, Ürdün ve Sudan Enver Sedat'ı destekleyen bir tavır takınmışlardır.²⁶⁴

Arabizm, nihai hedefi Sina'nın her santimini geri almak olan Sedat'ın müzakere stratejisini ve Camp David Antlaşmalarının nihai çerçevesini şekillendirmiştir. Ancak Sedat, anlaşma amacının Araplığı veya Filistinlileri terk etmediğini düşündüğü için, keskin zekasının ve çabalarının gerçek meyveleri olarak Arap dünyasının geri kalanına meşru bir şekilde gösterebileceği daha zorlu bir anlaşma dizisinde ısrar etmiştir.²⁶⁵

Görüşmeleri 5-17 Eylül 1978 tarihinde yapılan ve 17 Eylül 1978 tarihinde, Mısır, İsrail ve Amerika arasında imzalanan Camp David Antlaşmaları, iki tane çerçeve anlaşmadan meydana gelmektedir: Bu iki çerçeve anlaşmadan biri, Ortadoğu barışının esaslarını çizmekte olup, Batı Şeria ile Gazze ve Filistin meselesini ele almaktadır; diğeri ise, İsrail ile Mısır arasındaki barışın esaslarını çizmekte, yani Sina yarımadasına ait bulunmaktadır.²⁶⁶

Sedat, eylemlerini Arabizm ile tutarlı ve Mısır egemenliğinin izin verdiği ölçüde çerçeveyerek kendini savunmaya çalışmış, Kudüs'ten döndükten sonra Halk Meclisi'ne barış için risk alınması gerektiğini, İsrail'e teslim olmadığını veya Arap ulusuna veya Filistin'e ihanet etmediğini ve Mısır'ın egemen statüsü ve Arap milliyetçiliğinin daimi nöbetçisi olması nedeniyle bu kararı verme hakkına sahip olduğunu söylemiştir.²⁶⁷

²⁶⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, 2019, 557-558.

²⁶⁵ Barnett, M. N. (1998). *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*, New York, 185.

²⁶⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, 2019, 558-559.

²⁶⁷ Barnett, *a.g.e.*, 1998, 185.

Arap devletleri, antlaşmaların imzalanmasına çok büyük tepki gösterirken, kendilerine ihanet eden Enver Sedat'ı durdurma niyetiyle Arap Birliği'ni toplamış ve bazı kararlar almışlardır.

Kararlarda, özetle, Filistin davasının ve bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasının, bütün Arap devletlerinin ortak bir davası olduğu, dolayısıyla bu meselede hiçbir Arap devletinin tek başına hareket edemeyeceği belirtilerek, Mısır, imzalamış olduğu Camp David Antlaşmalarını feshederek Arapların ortak hareketine katılmaya davet edilmiş ve aynı zamanda Mısır'dan Camp David Antlaşmalarının öngördüğü, İsrail-Mısır barışını da imzalamaması istenmiştir.²⁶⁸

Arap devletlerinin tüm tepkilerine rağmen Mısır, İsrail ile 1979 yılında çatışmaların sona ereceği barış anlaşmasını imzalamış ve Arap gazeteleri Mısır'ın Araplara olan ihanetini yazmıştır. 1977 yılının aralık ayında zaten Suriye, Irak, Cezayir ve Güney Yemen ile diplomatik ilişkilerini kesen Mısır ile 1979 yılının nisan ayında geriye kalan 12 Arap Birliği üyesi de diplomatik ilişkilerini kesmişlerdir.²⁶⁹

4.5.11. Lübnan İç Savaşı

Lübnan'ın sık bir şekilde iç karışıklıklara ve iç savaflara maruz kalmasının arkasında, ülke halkının farklı dinlere ve bu dinler içinde de farklı mezheplere bölünmüş olması ile bu din ve mezhep ayrılıklarının siyasi düşünce gruplaşmalarına dönüşmüş olması yatmaktadır. Bu dini ve siyasi bölünmüşlüğe, bir de 1970 yılında Ürdün'de bir vatan ele geçirmek isteyip de başarı sağlayamayan ve gözlerini Lübnan'a çeviren ve kendi içinde de birçok siyasi gruplaşmalara ayrılmış olan Filistinliler eklenmiştir.²⁷⁰

Lübnan içerisindeki kırılgan cemaat bağları, Nasırcı Arap milliyetçiliğinin büyüyen gücü karşısında gerilmeye başlamış ve 1967 yılından sonra Filistin direnişinin radikalleşmesiyle kırılganlık noktasına ulaşmıştır.²⁷¹

1967 Savaşı'ndan sonra Filistinlilerin İsrail'e karşı gerilla savaşları şeklinde yürüttükleri mücadelede Lübnan topraklarını üs olarak kullanmaları, İsrail'in de bu saldırılara Lübnan sınırları içinde karşılık vermesi nedeniyle bölgede

²⁶⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, 2019, 560.

²⁶⁹ Şahin, *a.g.e.*, 2016, 245.

²⁷⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, 2019, 549.

²⁷¹ Davışa, *a.g.e.*, 2016, 243.

yaşayan Lübnanlılar zarar görmeye ve özellikle ülke içindeki Hıristiyanlar büyük rahatsızlık duymaya başlamışlardır.²⁷²

13 Nisan 1975 sabahında kiliseye yapılan saldırılar ve öğleden sonra Filistinlileri taşıyan bir otobüse yapılan saldırı, onlarca yıl süren iç ve dış faktörlerin doruk noktası olarak bir iç savaşı tetiklemiştir.²⁷³ 1975 yılının nisan ayında Lübnan'da çatışmalar başladığı zaman, ülkede, kendi içindeki bölünmüşlüğü ile 300.000 Filistinli mülteci ve 5-7 bin Filistin gerillası bulunmaktadır.²⁷⁴ Bu süreçte, Suriye ve İsrail, iki ana aktör olarak bölgede yer alırken müttefikleri ABD ve Rusya da vekilleri aracılığıyla Lübnan'da kozlarını paylaşmışlardır.²⁷⁵

15 yıl sürecek bir iç savaş sürecinde Suriye'nin askerlerini Lübnan'a göndermesi diğer Arap ülkelerini rahatsız etmiştir. Esad buna Suriye'nin "Arap milleti" adına müdahale ettiğini; çünkü Araplar arasında kan dökülmesine izin vermenin "Arap anavatanında pek çok olumsuz etkiye yol açacağını ve bu etkilerin de Arap milleti bilincine yansıtacağını" belirtmiştir.²⁷⁶

Fakat Suriye'nin dışında pek az kimse Esad'ın söylediklerine inanmıştır; Suriye'nin askeri müdahalesinde Filistin gerillalarını ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nü kendi kontrolü altına alarak²⁷⁷ Lübnan üzerinde egemenlik kurma isteği olduğu eğilimi yaygındır.²⁷⁸ Lübnan'daki Filistinli nüfus çoğalarak sorun çıkarmaya başladığında Suriye, Lübnan'a müdahale ederek Filistinlilerin aleyhinde faaliyet göstermiştir.

Suriye'nin bu şekildeki müdahalesi İsrail ve ABD tarafından desteklenirken, diğer Arap ülkeleri arasında, yalnızca Suriye'nin değil bütün Arap ülkelerinin Lübnan'daki iç savaşa müdahalede bulunarak savaşa son verdirmeleri gerektiği yönünde tartışmalar başlamış ve Suriye ile diplomatik ilişkiler yavaşlatılmaya ve durdurulmaya başlanmıştır. Suudi Arabistan ve Kuveyt'in aracılığı ile 1976 yılının ekim ayında Riyad'da yapılan Arap Zirvesi'nde, Lübnan'da sayıları 30.000'e çıkmış bulunan Suriye kuvvetlerinin Arap Barış Gücü adı ile görev yapması kararlaştırılmıştır.²⁷⁹

²⁷² Şahin, a.g.e., 2016, 216.

²⁷³ Tınas, M. (2017). "Revisiting Lebanese Civil War", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu*, Özel Sayı, 100.

²⁷⁴ Armaoğlu, a.g.e., 2019, 549.

²⁷⁵ Akman, M. A. (2017). "Lübnan İç Savaşı'nın 42. Yılı", *Anadolu Ajansı*.

²⁷⁶ Dawisha, A. (1980). *Syria and the Lebanese Crisis*, London, 104-105.

²⁷⁷ Armaoğlu, a.g.e., 2019, 553.

²⁷⁸ Davişa, a.g.e., 2016, 245.

²⁷⁹ Armaoğlu, a.g.e., 2019, 553.

İster egemenlik sahasını genişletme hayalleriyle isterse de güvenlik ve demografik saldırıya maruz kalma korkusuyla başlatılmış olsun, Suriye'nin, "Arapçılığın atan kalbi"nin, Lübnan'a müdahalesi neredeyse bütün Arap dünyasındaki protestolara karşın öncelikli olarak Suriye'nin milli çıkarları için yapılmıştır.²⁸⁰ Lübnan İç Savaşı bitmiştir fakat savaş Lübnan'ı İsrail'in karşısına çıkarmıştır. Bu tarihten sonra Filistin gerillaları, Suriye kuvvetlerinin de himayesinde, İsrail topraklarına karşı saldırılarını iyice arttırmışlar ve Güney Lübnan tamamen Filistin gerillalarının kontrolü altına girmiştir. Filistin gerillaları ile İsrail arasındaki çatışmanın sonunda, 6 Haziran 1982 tarihinde, İsrail, Güney Lübnan'ı işgal ederek Beyrut'a girmiştir.²⁸¹

4.5.12. Arap Milliyetçiliğinin Sonu

1967 yenilgisinin ve Nasır'ın ölümünün ardından Arap milliyetçiliği ideolojisi giderek azalmaya başlamış ve Nasır'ın yerine geçen Sedat da bu ideolojiyi güçlendirmek uğruna pek bir çaba sarf etmemiştir. Arapların ve Arap milliyetçiliğinin lideri konumunu kaybeden Mısır'ın ardından bu konumu devralmak diğer Arap devletlerine düşmüştür.

Sedat'ın Mısır'ı ayrılıkçı bir yol izleyip, Arabizme inananlar da başka yerlere bakmak zorunda kaldığında Libya lideri Muammer Kaddafi bu görevi üstlenmek için birkaç girişimde bulunmuştur ancak kaynaklarının çok yetersiz olduğu aşıkardır; Suriye, liderliği üstlenebilirdi, ancak Esad, Nasır'ın başarısızlığından ders alarak hırslarını sınırlamış ve 1974 yılından bu yana Baas rejimi, Bilad El-Şam veya "Büyük Suriye" yoluna yönelmiştir. Pan-Arabistlerin de rahat bir nefes almasıyla 1970lerin sonunda Irak lideri Saddam Hüseyin görevi devralmıştır.²⁸²

Rol modeli Nasır gibi, Saddam da dayanışma oluşturmak ve hegemonyasını geliştirmek için dış düşmanlarla çatışmadan yararlanmaya çalışmış ancak bu çatışma, yenilgi ve küçümsemeyle sonuçlanan savaşlara yol açmıştır.²⁸³

Bu dönemin bölgedeki en önemli ve bölgeye en yeni bir yapılanma getiren olayı, Irak lideri Saddam Hüseyin'in izlediği "yayılmacı" ve "bölgesel

²⁸⁰ Davışa, *a.g.e.*, 2016, 247.

²⁸¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, 2019, 553.

²⁸² Sivan, E. (1997). *Arab Nationalism in the Age of the Islamic Resurgence*, New York, 207-208.

²⁸³ Sivan, *a.g.e.*, 1997, 208.

üstünlük” politikası ve bu politikanın sonucu olarak ortaya çıkan İran-Irak Savaşı ile 1990-91 Körfez Savaşı’dır.²⁸⁴

İran-Irak Savaşı sırasında Suudi Arabistan, Ürdün ve Mısır, Irak’a destek vermiş, Irak’ın Arapların lideri olmasını istemeyen Suriye ve Libya ise İran’ı desteklemiştir. Savaşın belirgin bir sonucu olmamakla birlikte her iki devlet birbirini yıpratmakla kalmıştır. İran-Irak Savaşı, Arap dünyasındaki bölünmeyi daha da keskinleştirmiştir. Bundan kazançlı çıkan ise İsrail olmuştur. Arap dünyasının bölünmesi ve bilhassa İran’ın Irak ile başının derde girmesi, İsrail için rahatlatıcı bir gelişme olmuştur.²⁸⁵

Irak’ın Kuveyt’i işgal ettiği Körfez Savaşı ise Arap devletleri için çok kötü bir sonuç doğurmuştur. Arap milliyetçiliği açısından bakıldığında, iki Arap ülkesinin çatışma içine girmesi bu ideolojiye büyük bir darbe vurmuştur. Basra Körfezi’nde hakimiyet kurmaya çalışan Irak, savaş sonunda BM tarafından Kuveyt’ten çıkartılmış ve ABD Körfez ülkelerinin petrol kaynaklarından yararlanmak adına bölgede çok önemli bir üstünlük kurmaya başlamıştır. ABD üstünlüğü 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgaline neden olacak ve bu da Arap lideri olmak isteyen Saddam Hüseyin’in idamı ile sonuçlanacaktır.

Görünüyor ki, Nasır’ın boşluğu Saddam tarafından da doldurulamamış, Araplar için Arap Birliği ve üstün bir Arap milliyetçiliği hayal olmaktan öteye gidememiştir. Hafız Esad ve Saddam Hüseyin için Baas, yalnızca kendi rejimlerinin ayakta kalmasını garantileyen bir kontrol aracı olmuştur. Her iki lider iktidarlarını Baasçı ilkeler adında haklı göstermeye çalışmış ama parti ideolojisini Arap birliğinin temellerini atmak yerine birbirlerini eleştirmek ve bölgesel hakimiyet iddialarını güçlendirmekte kullanmışlardır. İki liderin elinde Baas, Pan-Arap misyonunu kaybetmiştir.²⁸⁶ Arap politikacılar 1973 Savaşı’ndan sonra iç meseleleriyle daha çok ilgilenmiş, Arap milliyetçiliğinin gündemiyle ilgilenmemiş, ABD’ye yönelik yakınlaşma politikası uygulamış, orijinal kimliklerine uyan alternatif siyasi hareketler aramışlardır. Böylece İslami ve etnik temelli siyasi hareketlerin yükselişi, Arap milliyetçiliği fikrini toprağa gömülmeye zorlamıştır.²⁸⁷

²⁸⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, 2016, 641.

²⁸⁵ Ersin, N. (1994). “Öncesi ve Sonrasıyla Baas Partisi”, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 69.

²⁸⁶ Cleveland, *a.g.e.*, 2008, 465-466.

²⁸⁷ Robby, *a.g.m.*, 2020, 22.

1980lerde ve 1990larda, çok az Arap, Arap milliyetçiliği hakkında bir önceki kuşağın 1967 öncesi dönemde düşündüğü gibi düşünmektedir. Arap milliyetçiliği, eskiden Arap siyasal birliğiyle eşanlamlıyken, şimdi artık bir çeşit evrenselci kavrama, egemen devletlerin altında kendi işlerini yürütecekleri bir şemsiye sağlama anlamında, belli siyasal sonuçları da olan kültürel bir Arapçılığa dönüşmüştür.²⁸⁸

²⁸⁸ Davişa, *a.g.e.*, 2016, 247.

5. SONUÇ

Ortadoğu Bölgesi'nde Türk, Kürt, Arap, Fars ve Yahudi olmak üzere beş temel etnik grup ve bunun yanında azınlığı teşkil eden Ermeni ve Beluci gibi etnik gruplar bulunsa da nüfusun çoğunluğunu Araplar oluşturmaktadır.

Arap milliyetçiliği, 1789 Fransız Devrimi ve Napolyon'un Mısır'ı işgali ile ortaya çıkan başta kültürel daha sonraları ise siyasal bir etki içerisine giren bir ideolojidir. Arapların çoğunluğu oluşturduğu bölgede, diğer etnik grupların da söz sahibi olması ve dahası bölge dışı devletlerin olaylara müdahil olması Arap milliyetçiliğini tetiklemiştir.

I. Dünya Savaşı devam ederken Batılı güçlerin Arapların milliyetçi duygularını ateşlemesiyle başlayan Arap isyanı, Osmanlı Devleti'nin 4 asır boyunca hakimiyeti altında bulunan Arap topraklarını kaybetmesine neden olmuş ve Araplar ve Ortadoğu Bölgesi için yeni bir düzen başlatmıştır.

Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu zor durumdan faydalanarak kazandıkları bağımsızlık Arapların hiç de hayal ettiği gibi olmamış ve sömürge altına giren Arapların bu seferki öfkesi İngiltere ile Fransa başta olmak üzere tüm Batı'ya yönelmiştir. Bu öfke, Araplara Osmanlı yönetimi altında iken izledikleri yoldan farklı bir yol bırakmamıştır.

Savaş sonrası kurulan düzende Araplar, aralarındaki birlik ve beraberliği güçlendirmek ve aynı zamanda Filistin-İsrail arasındaki çatışmada Filistin'i desteklemek ve Arap haklarını korumak adına birlik olma yoluna giderek Arap Birliği'ni kurmuşlardır. Bundan sonra Arap milliyetçiliği İsrail ve Siyonizme karşı bir güç olarak kullanılmıştır.

Cemal Abdül Nasır liderliğindeki tüm Araplar, Arap milliyetçi ruhuna ihanet ettiği ve Batı ile işbirliğine girdiğini düşündükleri her Arap devletini bu yoldan döndürmeye çalışmışlardır. Ancak Araplar arasındaki birlik ruhu hiçbir zaman somut bir harekete dönüşmemiştir.

Burada önemli bir noktadan bahsetmek gerekmektedir. Arapları korumak adına SSCB yanlısı politikalar izleyen Nasır, Arap milliyetçiliği ruhunu bütün Ortadoğu'ya hissettirmek ve yaymak için radyoyu çok verimli bir şekilde kullanmış ve Süveyş Kanalı Şirketi'nin millileştirildiğini Kahire Radyosu'ndan herkese duyurarak büyük

tarafı kazanmıştır. Araplarda çok büyük bir heyecan uyandıran bu olayda Nasır'ın Batıya bu şekilde kafa tutması ve bu olaydan zaferle ayrılması Arap milliyetçiliğinin zirve yapmasını sağlamıştır.

Nasırızmin yanı sıra Suriye ve Irak'ta gelişen Baas hareketi de Arap toplumlarını harekete geçirmiştir. Ortadoğu Bölgesi'nde gerçekleşen bütün olaylar Arap Devletleri ve onların izledikleri politikalar üzerinden gelişmeye başlamıştır. Aslında bölgenin düzeni Araplar  zerinden, Batılı güçler tarafından oluşturulmaya çalışılmıştır.

Nihayetinde, Arap birliği/milliyetçiliğinin yükselişe geçmesinde önemli faktörlerden biri olan Arap-İsrail atışmaları/Filistin meselesi aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin sonunun gelmesinde önemli bir etken olmuştur.

Hiçbir Arap lideri 1970li yıllarda  len Arap milliyetçiliği ruhunu tekrar diriltememiştir.

Bazı kesimler tarafından, Araplar üzerinden kurulamayan birliğin İşlam üzerinden kurulabileceği d ş n lm ş ve bu düşünce birçok İşlami hareketin ortaya çıkararak halihazırda karışık bir Ortadoğu'nun iyice karışmasına neden olmuştur. Ortadoğu insanının önemli bir çizgisi olan din üzerinden yürütülen hareketler bölgenin yaralarını kanatmaya devam etmekte ve ABD-Rusya ikilisinin bölgedeki etkisini gün geçtikçe artırmaktadır.

2011 yılında Tunus'ta patlak veren Arap Baharı'nın Arap milliyetçi ruhunu yeniden oluşturabileceği d ş n lm ş ancak bu sefer ki söylem ve eylemler bağımsızlık üzerinden değil, " zg rl k ve demokrasi"  zerinden y r t lm ştir. Arap Baharı, Arap Devletlerinin iten yıkılmasına ve yok olmaya başlamasına neden olmuştur.

Ortadoğu Bölgesi'nin farklı etnik yapısı bölgenin bir bütün olarak ses çıkarmasını engellemektedir. İşlam dini kullanılarak oluşturulan radikal hareketler de dünyada yaşayan her Müslüman'ı bir terörist ve zararlı bir insan gibi göstermektedir.

Nasır'ın Ortadoğu Bölgesi'ni değiştirmeye alışan Arap milliyetçiliği ruhunun, Arap çıkarı için değil bireysel çıkarı için çabalayan Arap devletlerinin bulunduğu bu

ortamda tekrar doğması, günümüzde ve yakın gelecekte gerçekleşecek gibi görünmemektedir.

KAYNAKLAR

- Aburish, S. K. (2004). *Nasser: The Last Arab*. New York: Thomas Dunne Books.
- Akman, H., & Zeyrek, S. (2013). John Foster Dulles'in Ortadoğu Gezisi, Temaslar ve Tepkiler (11-28 Mayıs 1953). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, II(2), 259-288.
- Akman, M. A. (2017, Nisan 13). *Lübnan İç Savaşı'nın 42. Yılı*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnan-ic-savasinin-42-yili/796114> adresinden alındı
- Aljazeera. (2005, Jun 23). *The Iraqi Baath Party*. Aljazeera: <https://www.aljazeera.com/archive/2005/06/2008410121344236996.html> adresinden alındı
- Aljazeera. (2008, January 28). *Profile: Sati' al-Husari*. Mayıs 21, 2020 tarihinde Aljazeera: <https://www.aljazeera.com/focus/arabunity/2008/01/2008525184249157398.html> adresinden alındı
- Aljazeera. (2018, October 8). *The October Arab-Israeli War of 1973: What happened?* 06 13, 2020 tarihinde Aljazeera: <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/10/arab-israeli-war-of-1973-what-happened-171005105247349.html> adresinden alındı
- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Revised b.). London, New York: VERSO.
- Antonius, G. (1938). *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*. London: J. B. LIPPINCOTT COMPANY.
- Armaoğlu, F. (1994). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları: 1948-1988*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2019). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995*. Ankara: Kronik Yayınları.
- Arsel, İ. (1999). *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*. İstanbul : Kaynak Yayınları.
- Atay, M. (2000). Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine. *Avrasya Dosyası*, VI(1), 131-154.
- Ay, H. U. (2018). Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 32-49.
- Ayhan, H. (2011). Doğu ve Öteki Ekseninde Arap Milliyetçiliği. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*. 1, s. 209-228. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Barnett, M. N. (1998). *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*. New York: Columbia University Press.
- BBC News. (2012, July 09). *Profile: Syria's ruling Baath Party*. 06 06, 2020 tarihinde BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-18582755> adresinden alındı
- Beinin, J., & Hajar, L. (2014). *Palestine, Israel and the Arab-Israeli Conflict: A Prime*. Washington: The Middle East Research & Information Project.
- Bostancı, M. (2013). Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı. *Gazi Akademik Bakış*, 7(13), 171-184.
- Boztemur, R. (2011). Arap İsyanı, 1916-1918. *Mülkiye Dergisi*, 35(272), 61-80.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the State* (Second b.). Manchester: Manchester University Press.
- Britain Israel Communications and Research Centre (BICOM). (2017). *Causes and Consequences of the Six Day War (1967)*. United Kingdom, Israel: Britain Israel Communications and Research Centre (BICOM).
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi* (Birinci b.). (M. Harmancı, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çağ, G., & Eker, S. (2013). Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 57-72.

- Çetiner, Y. T. (1995). The Baghdad Pact: An Anglo-American Quest for Policy in the Middle East. Ankara : Bilkent University The Institute of Economics and Social Sciences.
- Çolak, K. (2008). Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801). *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*(2), 141-183.
- Danielson, R. E. (2007). Nasser and Pan-Arabism Explaining Egypt's Rise in Power. Monterey, California: Naval Postgraduate School.
- Daviş, A. (2006). *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*. (L. Yalçın, Çev.) İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Dawisha, A. I. (1980). *Syria and the Lebanese Crisis*. London: Palgrave Macmillan.
- Dawn, C. E. (1968). The Egyptian Remilitarization of Sinai May 1967. *Journal of Contemporary History*, 3(3), 201-224.
- Dawn, C. E. (1991). The Origins of Arab Nationalism. R. Khalidi, L. Anderson, M. Muslih, & R. S. Simon içinde, *The Origins of Arab nationalism* (s. 3-30). New York: Columbia University Press.
- Deveci, M. (2018, Ekim 06). *Arap Ülkeleriyle İsrail'in Son Savaşı: Yom Kippur*. 06 13, 2020 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-ulkeleriyle-israilin-son-savasi-yom-kippur/1274291> adresinden alındı
- Dunstan, S. (2009). *The Six Day War 1967: Jordan and Syria*. Oxford: Osprey Publishing.
- Ersin, N. (1994). Öncesi ve Sonrasıyla Baas Partisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fırat, A. M. (2018). Milliyetçilik ve Din Etkileşimi . Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. New York: Cornell University Press.
- Gershoni, I. (1997). Rethinking the Formation of Arab Nationalism in the Middle East, 1920-1945: Old and New Narratives. J. J. Israel Gershoni içinde, *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East* (s. 3-26). New York: Columbia University Press.
- Gözler, K. (2001). Devletin Bir Unsuru Olarak 'Millet' Kavramı. *Türkiye Günlüğü*(64), 108-123.
- Gümü, M., & Korkmaz, E. (2018). İsmail Paşa, Saray ve Babıali: Mısır İşgalinin Siyasi, İktisadî, Sosyal ve İdarî Zemininin İnşası 1863-1879. *History Studies International Journal Of History*, 10(10), 145-166.
- Haddad, M. (1994). The Rise of Arab Nationalism Reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, 26(2), 201-222.
- Hekmat, S. M. (2019). Satı El-Husri ve Arap Milliyetçiliği. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hobsbawm, E. J. (1992). *Nations And Nationalism Since 1870: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hourani, A. (1983). *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939* (Second b.). New York: Cambridge University Press.
- Hourani, A. (2013). *Arap Halkları Tarihi* (Onuncu b.). (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hurewitz, J. (1979). *The Middle East and North Africa in World Politics, British- French Supremacy, 1914- 1945* (2 b.). New York: Yale University Press.
- Hut, D. (2016). Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği. *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 105-150.
- İnce, E. (2017). Suriye'de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 261-280.
- Israel Ministry of Foreign Affairs. (1967, November 22). *UN Security Council Resolution 242*. Israel Ministry of Foreign Affairs Peace Process:

- <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/un%20security%20council%20resolution%20242.aspx> adresinden alındı
- Jankowski, J. (1997). Arab Nationalism in "Nasserism" and Egyptian State Policy, 1952-1958 . I. G. James Jankowski içinde, *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East* (s. 150-168). New York: Columbia University Press.
- Karsh, E. (2017). The Six-Day War: An Inevitable Conflict. *Middle East Quarterly*, 24(3), 1-12.
- Kasalak, K. (2016). İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(25), 65-78.
- Kayalı, H. (1997). *Arabs and Young Turks, Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire 1908–1918*. Berkeley: University of California Press.
- Khalidi, R. (1991). Arab Nationalism: Historical Problems in the Literature. *The American Historical Review*, 96(5), 1363-1373.
- Khalil, D. (2019). Suriye Baas Partisi'nin İktidar Mücadelesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kireççi, M. A. (2012). *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 35-64.
- Koyuncu, A. A. (2008). Ortadoğu'da Milliyetçilik: Hafız Esad Dönemi Suriye Örneği. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koyuncu, A. A. (2017). Hafız Esad Dönemi Suriye'sinde Milliyetçilik ve Ulus İnşa Çabaları. *Toplum Bilimi Dergisi*, 1(1), 7-29.
- Köse, İ. (2016). İngiliz Belgelerine Göre Arap İsyanı ve Arap Milliyetçiliği (1908-1917). *Sykes-Picot Antlaşmasının 100. Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu* (s. 121-147). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kuran, N., & Steih, A. (2014). 1916 Arap İsyanı'nın Arap Milliyetçi Cemiyetleriyle İlişkisi ve Filistinlilerin Cemiyet ve İsyen Bağlantısı. 3. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi* (s. 123-138). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Lewis, B. (1998). *The Multiple Identities of the Middle East* (First b.). New York: Schocken Books.
- Lutskiy, B. (2011). *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla* (1 b.). (T. Keskin, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Okutan, Ç. (2001). Arap Milliyetçiliği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(2), 157-172.
- Oren, M. B. (2002). *Six Days of War June 1967 and the Making of the Modern Middle East*. Unites States: Oxford University Press.
- Özalkan, S. (2017, Kasım 01). *Ortadoğu'nun Kaderini Değiştiren Mektup: Balfour Deklarasyonu*. İNSAMER: https://insamer.com/tr/ortadogunun-kaderini-degistiren-mektup-balfour-deklarasyonu_965.html adresinden alındı
- Özalkan, S. (2018, Ocak 25). *Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği*. Nisan 04, 2020 tarihinde İNSAMER: https://insamer.com/tr/tarihsel-perspektiften-arap-milliyetciligi_1198.html adresinden alındı
- Özbek, G. (2010). Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu: İttihat ve Terakki Döneminde Türk-Arap İlişkileri (1908-1916). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış* (Birinci b.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Öztürk, S. (2018). Arap Milliyetçiliğine Farklı Bir Bakış: Selefilik. *Türkiye Günlüğü*(134), 27-46.
- Provence, M. (2005). *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*. Austin: University of Texas Press.
- Raz, A. (2012). *The Bride and the Dowry Israel, Jordan, and the Palestinians in the Aftermath of the June 1967 War*. New Haven, London: Yale University Press.

- Renan, E. (1990). Qu'est-ce qu'une nation? H. K. Bhabha (Dü.) içinde, *Nation and Narration* (M. Thom, Çev.). London: Routledge.
- Reyhan, C. (2008). Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve. *Gazi Akademik Bakış*, 1(2), 121-138.
- Rickenbasher, D. (2017). Arab states, Arab interest groups and anti-Zionist movements in Western Europe and the US. *Doctoral Thesis*. University of Zurich.
- Robby, H. M. (2020). Arab Nationalism: Past, Present, and Future. *Journal of Integrative International Relations*, 5(1), 1-32.
- Rousseau, J.-J. (2006). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Safran, N. (1977). Trial by Ordeal: The Yom Kippur War, October 1973. *International Security*, 2(2), 133-170.
- Salık, N. (2016). Suriye Tarihinin Dönüm Noktası: 8 Mart 1963 Darbesi. *ORSAM*, 8(76), 24-27.
- Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e* (22 b.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sander, O. (2012). *Siyasi Tarih 1918-1994* (Yirmi Bir b.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Selçuk, S. S. (2012). Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 117-136.
- Serbest, M. B. (2017). Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 689-711.
- Sevim, S. (1986). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sivan, E. (1997). Arab Nationalism in the Age of the Islamic Resurgence. I. G. James Jankowski içinde, *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East* (s. 207-228). New York: Columbia University Press .
- Smith, A. D. (1991). *National Identity* (First b.). England: Penguin Books.
- Soy, H. B. (2004). Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*(30), 173-202.
- Şahin, K., & Cavlak, Ç. M. (2018). Başarısız Bir Pan-Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(16), 152-174.
- Şahin, M. (2015). Birinci Kuşak İslamcılarının Milliyetçiliğe Bakışı. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, T. Y. (2016). *Uluslararası Politikada Ortadoğu* (4 b.). Ankara: Barış Kitap.
- Tabler, A. J. (2016). *The Lines That Bind 100 Years of Sykes-Picot*. Washington: The Washington Institute for Near East Policy.
- TASAM. (2006, 12 14). *Ortadoğu'da Diriliş: Arap Milliyetçiliği*. 05 13, 2021 tarihinde https://tasam.org/tr-TR/Icerik/240/ortadoguda_dirilis_arap_milliyetciligi adresinden alındı
- Tibi, B. (1997). *Arab Nationalism Between Islam and the Nation-State* (Third b.). New York: Palgrave Macmillan.
- Tinas, M. (2017). Revisiting Lebanese Civil War. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu*(Özel Sayı), 88-108.
- Tuncer, S. (2014, Eylül). İdari Teşkilat İlkeleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Eyalet Sistemi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uffin, M. A. (2019). Sultan II. Abdülhamid ve İslâmî Görüşleri 1876 – 1909 Tarihi/Belgesel İnceleme. M. Bulut, M. E. Kala, N. Salık, & M. Nar içinde, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi* (s. 263-307). İstanbul : İZÜ Yayınları.
- Vurmay, H. M. (2011). Hafız Esad Döneminde Suriye'de Arap Milliyetçiliğinin Dönüşümü (1971-2000). Ankara : Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Yeniçeri, Ö. (2009). Kavramları Yeniden Düşünmek. *Türk Yurdu*, 29(263).

- Yiğit, A. A. (2019). Filistin Meselesinin Kronikleşmesi (1918-1948). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(243), 391-414.
- Yıldırım, E. (2015). *Yemen Ortadoğu'nun Taşrasındaki Çatışma*. İstanbul: İNSAMER.
- Yost, C. W. (1968). How the Arab-Israeli War Began. *Foreign Affairs*, 46(2), 304-320.

ÖZGEÇMİŞ

İsim Soyisim : Kübra Karasakal
Uyruk : T.C

Eğitim Bilgileri

Yüksek Lisans : Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Lisansüstü Eğitim Enstitüsü / Ortadoğu ve Afrika Çalışmaları / 2018 - 2021
Lisans : Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Uluslararası İlişkiler / 2012 - 2017 / 3.15
Ön Lisans : Anadolu Üniversitesi / Açıköğretim Fakültesi / Dış Ticaret / 2014 - 2017 / 2.75
Yabancı Dil : İngilizce YDS/2020 – 81,25 – B Seviyesi

İş Deneyimleri

- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Eylül 2021, Devam Ediyor, Uzman Yardımcısı
- Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri, Kasım 2019, Ağustos 2021, Uzman Yardımcısı
- Çağdaş Marketler Zinciri Haziran 2016, Eylül 2016 (3 Ay) Perakende Satış Elemanı
- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yemekhanesi Ekim 2015, Haziran 2016 (8 Ay) Kısmi Zamanlı Öğrenci

Seminer, Kurs, Eğitim

- Microsoft Excel Orta Eğitim Sertifikası, The Unitech Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri, 2019

- Microsoft Powerpoint Eğitim Sertifikası, The Unitech Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri, 2019
- Etkili İletişim, Çatışma Yönetimi ve Zaman Yönetimi, Rönesans Değişim ve Yönetişim Bilimleri Enstitüsü, 2019
- Makro Ekonomik Göstergelerin Yorumlanması, Rönesans Değişim ve Yönetişim Bilimleri Enstitüsü, 2019
- Anlayarak Hızlı Okuma Teknikleri, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi Gençlik Merkezi, 2015
- SETA Güz 2018 Cumartesi Semineri / Doğu ve Batı Düşüncesi / 23.11.2018

